

AZ 1494-IKI ZENGGI GLAGOLITA MISEKÖNYV.

ÁSBÓTH OSZKÁRTÓL.

— Második, befejező közlemény. —

IV.

A zenggi misekönyv viszonya az 1483-ban nyomtatott editio princepshez.

A zenggi misekönyv a második nyomtatott glagolita missale; először 1483-ban nyomtattak, nem tudni biztosan hol, glagolita misekönyvet. Sok tekintetben érdekes és fontos az a kérdés, hogy mennyire felel meg a második kiadás az elsőnek. Ha az editio princeps a régi hagyományt megőrző kéziratok hű tükre, azt várhatjuk, hogy az újonnan nyomtatott misekönyv az első kiadásnak legföljebb itt-ott bővült lenyomata lesz. Tényleg nem tehetjük az első kiadás rendezőinek azt a szemrehányást, hogy eltértek volna a régi hagyománytól, hiszen az első, 1483-ban nyomtatott misekönyv, a mennyire három napi összevetésből ítélhetek, olyannyira híven felel meg az 1368-ban írt Novak-féle misekönyvnek, hogy kivánatos egyenesen abból a szempontból behatóbban összehasonlítani ezt a bécsi udvari könyvtárban őrzött két nyelvemléket, nem folyt-e az editio princeps közvetlenül a Novak-féle kéziratból, a melyhez még külsőleg is — nagyságban és a betűk alakjánál fogva — annyira hasonlít. Ezért tehát nem lett volna ok eltérni az első kiadástól. Jagić tényleg azt is állítja, hogy a második kiadás az elsőn alapúl: »Im Ganzen ist der Text des Missales von Jahre 1483 zugrunde gelegt und benutzt worden.«¹ Ezzel szemben áll a boldogult Brčićnek az az állítása, hogy a

¹ Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie. Külön leny. 5. l.

zenggi misekönyv nem alapúl az editio princepsen. Utalva a szak: értőt Brčić már említett értekezésére¹ és elhagyva a részleteket, ide iktatom hű fordításban fejtegetésének azt a részét, a melyből világosan kivehető, hogy mire alapítja véleményét: »Ez a kiadás pedig, mondja Brčić, nem vág össze sem az 1483-iki, sem az 1528-iki kiadással; még pedig nem annyira a fölhozott okokból, a melyek nem nagyok, sem nem számosak, mint inkább a sorrendben, a melyben a szavak a mondatokban el vannak helyezve. A kiadó e tekintetben más kéziratokhoz, talán régiebbekhez is, tartotta magát, mivel vagy nem volt előtte az 1483-iki kiadás, vagy nem akarta használni, minthogy jobbnak ítélte a kéziratot, a melyet e czélból kiválasztott. Ezt megerősíti az a körülmény, hogy a mi misekönyvünkben néha egy-egy félverssel, egy-egy egész verssel, egy-egy mondattal több vagy kevesebb van, mint az említett két kiadásban, és hogy a szerkezetben más a rend.«

Mielőtt a dologra magára térek, meg kell jegyeznem, hogy azt az egyik alternatívát, a mely szerint a kiadó talán azért nem indult az első kiadás szerint, azt az nem volt előtte (*nije pred očima imao izdavatelj misala od god. 1483*), nem tartom valószínűnek. Mind a mellett szól, hogy az első kiadás Velenczében látott napvilágot, maga Brčić is azt tartja valószínűnek (i. h. 166. l.). A glagolita misekönyv nyomtatásban, még pedig olyan díszes ívréti kiadásban való megjelenése, a melyenhez fogható 1893-ig nem jelent meg másodszor, kétség kívül olyan esemény számba ment a glagolita isteni tisztelethez ragaszkodó vidékeken, hogy el sem lehet képzelni, hogy híre el nem jutott volna az elég közel fekvő és Velenczével mindig összeköttetésben álló Zenggbe. Hogy Baromić Balázs, a ki közvetlenül a zenggi misekönyv nyomtatása előtt hosszabb ideig tartózkodott Velenczében, hogy az 1493-ban nyomtatott glagolita breviárium szedésére fölügyeljen, nem tudott volna az 1483-ban valószínűleg Velenczében nyomtatott glagolita misekönyvről azt lehetetlen föltennünk. De még azt sem hihetjük, hogy — bizonyosan nagy költséggel — berendezik Zenggben a glagolita nyomdát és első könyvül kinyomtatják a misekönyvet, de nem szereznek akármilyen áron és akár csak a szedés idejére az első kiadásból egy példányt. Azért haj-

¹ Rad, 59. k. 175. l.

landó vagyok inkább azt föltenni, a mit Brčić második helyen említ, hogy t. i. egy akármilyen oknál fogva nagyra becsült kéziratot választottak alapúl, ámbár a nyomtatott misekönyvet is ismerték már.

De hát valóban kénytelenek vagyunk-e föltenni, hogy nem az első kiadás alapján készült el a második, a zenggi misekönyv? Én azt hiszem, igenis. Annyi az eltérés, különösen a részletekben, a kifejezésekben, szókban, hangokban, hogy alig képzelhető el, mikép készülhetett volna a második kiadás az elsőből, ha csak tele meg tele nem írják ezt javításokkal, ha ugyan javításoknak nevezhetjük a számtalan, egészen czéltalan változtatásokat. Lehetetlen ezt egészen apróra bebizonyítanom, már azért is, mert az első kiadást mindössze három napig használhattam Bécsben,¹ de reményilem, az a kevés is, a mit fölhozok, meg fogja a szakembert arról győzni, hogy Brčićének igaza volt.

Mindenek előtt már a misekönyv berendezésében is olyan eltérést találunk, a mely nehezen érthető, ha föltesszük, hogy a zenggi misekönyv az editio princeps lenyomata. A két misekönyv első fele ugyanazt a sorrendet tünteti föl: kezdődnek a *Proprium de tempore* nevű részszel, mint minden misekönyv; az *Ordo missae* és a *Canon missae*, a melyek mai nap a nagyszombati mise után foglalnak helyet, mindkettőben a *Proprium de tempore* legvégén állanak. Ezután következnek ugyan mind a két kiadásban a *Missae votivae* néven ismert misék, de egy figyelemreméltó eltéréssel.² Az 1494-iki az 57-es számú mise után (*Za nemoćnka ki e blizu smrti*: »Missa pro infirmo, qui est prope mortem«) a tartalmuknál fogva rokon halotti misék következnek (58—77.), míg az 1483-iki

¹ Visszatérve egy tanulmányútról, külön azért akartam Zágrábba menni, hogy még egyszer összevessem a második kiadást az elsővel. De Triesztben azt a sürgőnyt kaptam, hogy nem lehet az ottani példányt most használni, mert a budapesti kiállításra fogják küldeni. Magában a kiállításban ugyan láttam a zágrábi példányt, de csak üvegen keresztül, a kulcs Zágrábban van. Ugyancsak ott láttam az 1493-ban nyomtatott glagolita breviariumot is; az üvegen keresztül is megállapíthattam, hogy technikája a ligaturákra nézve ugyanaz, mint az editio princepsé, eltér tehát a mi misekönyvünkötől, a mit pótlólag megjegyzek első közleményem 138. lapjához.

² A bécsi példányban ezek a misék csak látszólag kezdődnek a 11. számúval, a melynek neve *Misa ereju za se*: »Missa sacerdotis pro se ipso«, itt t. i. 2 levél (n4 és 5) hiányzik, e misék eleje tehát nincs meg.

kiadásban a fõnt említett misére az 78—90-es számú misék következnek, csak ezek után jönnek a *Missae pro defunctis* nevűek. Ez a sorrend nemcsak a Novak-féle kéziratban található-nak felel meg teljesen, hiszen az editio princeps különben is összevág ezzel a kézirattal, de a Hervoja-féle kézirat sorrendjének is: ebben is elõbb állanak a 78—90-es számú misék és csak ezután következnek a halotti misék, ámbár nem egészen ugyanabban az egymásutánban.¹ »A *Missae votivae* után a zenggi misésalében a *Commune Sanctorum* következik, míg az editio princepsben csak úgy, mint a Novak- és Hervoja-féle kéziratokban és a mai misekönyvekben is a *Commune Sanctorum* a *Proprium* után áll. A misekönyv végén található eltérésekre nem lehet nagy súlyt fektetni, mert azok itt is, ott is pótlások, a melyeknél a dolog természeténél fogva teljes egyezést nem lehet várni; ebben a részben még az editio princeps és a Novak-féle kézirat sem azonosak, pedig különben föltűnő e kettőnek az egyezése.

Áttérek most a részletekben lépten-nyomon észlelhető eltérésekre, a melyekben, mint már említettem, korántsem törekedtem teljességre, csak ki akartam egészíteni azt a képet, a melyet már Brěić adott a két kiadásnak egymáshoz való viszonyáról.

Mindjárt a misekönyv kezdetén nagy különbséget találunk az első és második kiadás közt. A második kiadás így kezdődik: *Počētie misala po zakonu rimskoga dvora . nedile prve prišštia stoe u svete marie velike k misi.* — azaz: Initium Missalis secundum ordinem curiae Romanae. Dominica prima Adventus, statio ad sanctam Mariam majorem. Ad missam. Az editio princepsben erre még egy hosszú rubrum következik, csak

¹ Hogy a *Missae votivae* néven ismert misék elhelyezése mennyire eltérő lehet, arra fényes bizonyosság a Hervoja-féle kézirat, a melyben a misék az 1494-iki kiadáshoz képest a következő sorrendben állanak: 78—90, 58—60, 68—71, 66, 64, 65, 61—63, 67, 72, 73 (74 és 75 hiányzanak), 76, 77, 1—9, 11—13, 19, 20, 15, 18, 16, (17. hiányzik), 21—25, (26. hiányzik), 27—38, (39. hiányzik), 40, (41. hiányzik), 42—56, (57. hiányzik), 10. Ez elrendezés által, az igaz, egymáshoz tartozó részek néha el vannak egymástól szakítva. A 72. mise a 71. misének csak variansa, ámbár a címében egy kis eltérés van: *Misa navlaština za vse dše*: (»Missa propria pro omnibus animabus») és *Misa 2 (!) za vse umroše*: (»Missa altera pro omnibus defunctis,») mégis 7 mise választja el egymástól. Ép úgy tartozik össze a 20. és 21. mise, a melyek közt 3 más mise áll.

úgy, mint a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban (l. a Hervoja-kiadásban a 7. lapon a hasonmást).

Ennek csak egyik része, ez is más alakban található a zenggi misekönyvben, ugyanazon a hasábon lent közvetlenül az első evangélium-szöveg előtt, a másik része az első adventi vasárnap végén található, de szintén sokszor eltér a kifejezésekben. Ilyen eltérések a rubrumban különben is gyakran észlelhetők. De ott is, ahol a szöveg alapján ugyanaz, nagyon sok az eltérés a részletekben.

Ez eltérések, igaz, részben nem lényegbe vágók, akkor inkább csak számuk esik latba, de vannak olyan eltérések is, a melyek különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy éppen nem ritkák, alig egyeztethetők össze azzal a föltevessel, hogy a zenggi missale az editio princeps lenyomata. Hogy ez eltérések sűrűségéről némi fogalmat adjak, kiírom az első hasáb nagyobb felét a második kiadásból és melléje állítom az első kiadás kisebb nagyobb eltéréseit.

1494.

1483.

K tēbē ģi vzdvigī dšū moju.
 Ĥe moi na te *ufahī* da ne po-
 stiju se *vački*. ni posmijut mi
nepriētlī moi. ibo vsi *čekajučei*
 te ne postidet se. Šhī Puti tvoe
 ģi skaži mi. stžmī tvoimī nauči
 me. Sīva ōcu. i ēkže bē.

Potmī vrī se opetī na pš k
tebi ģi.

totu reci trikrtī ģi poṃlui.
 .v. ĥe poṃlui. ošće .v. ģi po-
 ṃlui. V sie ģ. neḏle i *ođ* ferie
 do *roistva* ĥva ne reci. Sīva
va všnhī. na neḏle po roistvē
 hvē do nedile

upvahī
 vīvkī
*vrazi ždučei*¹

opet vrati se k tebē ģi
 kŭc postidet se.

tu
 ot
 rojenicē
 vī

¹ A Hervoja-féle kéziratban is *čekajučei* áll, míg a Novak-féle kézirat, úgy mint rendszeren, az editio princepszel egyezik, csak helyesírása más egy kissé: *ždučei*.

pušćeně aĕ i v dni sĕci i aĕ pušćenie i v svĕci
i ŝte marie i po vskršni do
prišašĕ reci v semĭ mestĕ. Slva v semĭ městĕ řci
 va višnhĭ. Pořmĭ obrĕ se ĝi sv.

Vzbdi prosim ĝi silu tvoju i Vzbudi prosim ĝi silu tvoju i
 pŕdi. da ot naležĕhĭ stb. pŕdi i *velikoju nmĭ řĭstiju po-*
*mozi*¹ da ot naležĕcĭhĭ stb.

Már e kis idézetből is látni való, hogy az eltérések elég sürűek és különféle természetűek; vannak tisztán hangtani eltérések — *va: vĕ, ufahĭ: upvahĭ, od: ot* stb.; — különböznek a szók. és e tekintetben kétféle esetet észlelhetünk: 1. csak a képző más — *roistva: rojenĕ*, — 2. az egyházi szó helyett egy népies, könynyebben érthető szót használ a zenggi misekönyv, — *totu: tu, nepriĕteli: vrazi, ĕekajuĕci: žduĕci*; — más a szórend — *pušćenĕ aĕ: aĕ pušćenie, reci v semĭ mestĕ: v semĭ městĕ řci*; — néha más a redakció!

Nem fektetek túlságos súlyt a rubrumban elég gyakran található ilyen esetekre, a milyen p. o. *Potmĭ vrĕ se opetĭ na pš k tebi ĝi: Opet vrati se k tebĕ ĝi křc postidet se*, ámbár a többi tüneményekkel együtt ez is arra vall, hogy a második kiadás nem az elsőtől folyt. Sokkal fontosabbak azok az esetek, a hol a mise szövegében találunk eltérést, mint az utolsó mondatban. Nem volt módom mindezeket az eltéréseket, különösen az utóbbiakat rendszeres tanulmány tárgyává tenni, csak azt hozom föl, a mire véletlenül rábukkantam, ebből is csak a fontosabbakat; így is, azt hiszem, világos lesz, hogy a két kiadást nehéz közvetlen kapcsolatba hozni egymással.

Az első levél 2-ik hasábján a zenggi misekönyvben ezt olvasuk: *noĕi minu a danĭ pŕbliž se*, az első kiadásban csak úgy mint a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban ellenben ezt találjuk: *noĕi uspe*; itt ismétlődik azonkívül a népies *ĕekajuĕci*

¹ A dőlt betűkkel szedett mondatocska: *i velikoju nmĭ řĭstiju pomozi* azaz »et magna misericordia nobis succure« hiányzik a zenggi misekönyvben, de megvan a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban is, másrészt hiányzik az egykorú és mai latin szövegekben »Excita, quaesumus Domine, potentiam tuam et veni: ut ab imminentibus« stb. A zenggi misekönyv más helyen is közelebb áll a latin szöveghez, meglátszik rajta a latin szöveg alapján végrehajtott revízió!

szemben az editio princeps egyházas *žducei* (Novaknál: *ždjucei*) szavával; a népies elem különben is föl-fölötlík, így mikor *juže* »jam« helyett *jure*, *otvrzemě* h. *otvrzimo*, *oblęcēm se* h. *oblciēm se*, *vlňi* »fluctuum« h. *vaľvi* áll.

Az első levél 3-ik hasábján az editio princepsben ezt olvasuk: *Añni ġlju vmi ěko neprěidet se rodĭ sa* — az a saját-gos *se* az ige után megvan a Novak-féle kéziratban és a 3-dik kiadásban is, a zenggi míssaléban hiányzik! De a legérdekesebb ezen a hasábon az első adventi vasárnap végén a *rubrum*, mert megfelel a hosszú *rubrum* másik részének, a mely az editio princepsben, a Novak- és a Hervoja-féle kéziratokban nyom-ban a misekönyv fölirata után áll teljesen azonos tartalom mellett azonban a nyelvi kifejezésekben igen lényeges a különbség:

1483.

Vzvěšćamo

*da ot prve ndle ot prišastiě
daže po oěišćeni šte ěrie i ot
vskrěšeniě do z dñi po peti-
kostehĭ ne dimo misu vĭ općinu
za mrtvihĭ ni ot křza v petkĭ
ni ot ěrce v šbtu ako et popĭ
veće v městě mogut se počti ašće
hotet rćene mise.*

1494.

zñno buďi

*da ot prve ndle prišastva dři po
blġdnu oěišćeniě šte ěrie i od
sedmoďstne ndle dři po okěbi
petĭksti ne ġvořmo mše v pon-
dlkĭ za mrtvĭh ni ot křza ni šte
ěrie v šbotu da ako e vće popĭvĭ
vĕsti mogu re'ĭ polahku aľi
pojáci misu ku ote.*

A Novak-féle kéziratban és az 1528-ban nyomtatott harmadik kiadásban ugyanazt a szöveget találjuk, mint az editio princepsben, csak az utolsó mondatban találunk két apró eltérést: *popĭ* h. *popovĭ* és *poěti* h. *pěti* áll; a Hervoja-féle kéziratban is, a melynek szövege a róla írt munkának 7. lapján a hasonmásban olvasható, ámbár itt-ott eltér, egészben véve szintén így hangzik a *rubrum*.

A második levél első hasábján apró, de jellemző eltérés: *bĭ ěvě prideti*, a mi teljesen megfelel a latin szövegnek: »Deus manifeste veniet«, szemben az editio princeps és a Novak-féle kézirat kifejezésével: *ĥĭ ñš ěvi prideti*.

Az editio princeps, a Novak-féle kézirat, a harmadik kiadás egytőlegységig a második adventi vasárnap *Sequentiájá*-ban a Máté ev. XI. 4. versét így kezdik: *i otvěća ima ěši*, míg a zenggi mise-

könyv azt mondja: *otrěvī iši i reče imi*, hiven a latin szöveghez, de egyúttal a régiebb tradícióhoz.

A fönt említett három forrás megőrizte még a *liho* középfokát: *glju vmi i liše prka ē*, míg a mi missalénk a népies *veče*-vel pótolja, jellemző egyúttal, hogy hiányzik a végén az *e »est«*, a mint hiányzik a latin szövegben is: »Etiam dico vobis, et plus quam prophetam« — és hozzá tehetjük, a mint hiányzik pl. a Zographos-evangelium szövegében is: *i liše proroka* (Máté: XI. 9.)

Hasonló revízió nyoma mutatkozik a következő versben is, ha csak nem maradt meg itt is a régiebb, eredetibb olvasás, mert a mi misekönyvünk szövege itt is összevág nemcsak a latin szöveggel, hanem a legrégiebb glagolita kéziratok, a Zographos- és Assemani-féle evangeliumok szövegével is, míg az editio princeps; a Novak-féle kézirat és a harmadik kiadás egyaránt elhagyják a *puti* után a *tvoi*-t: *iže ugotvachi puti prěd toboju* »qui praeeparabit viam (*tuam*) ante te.«

Ilyen esetet találunk mindjárt a második levél második hasábján is. Az első és harmadik kiadás¹ azt mondják: naplnivše *nbskie* piće, míg a mi missalénk a latin szöveg hű másául nem »égi« hanem »szellemi« táplálékról beszél: *dřivnie* piće, v. ö. a latin szöveget: »repleti cibo *spiritualis* alimoniae.«

Még mindig ugyanazon a hasábon, de már a 3. adventi vasárnap miséjében egy igen érdekes apróságra bukkanunk. Az editio princepsben az *Oratio* emigy végződik: *i tmu nsei misli mlstiju tvoego posěčniē sťomī* prosvī ģmī. A Novač-féle kéziratban is így végződik, csak hogy *prosvī* ki van írva *prosvēti*, az utolsó szó után (*ģmī*) meg *nš* áll, de figyelemre méltó, hogy *šťomī* csak utólagosan bele van iktatva, úgy hogy esetleg glosszának, a *prosvēti* szó magyarázatának tekinthető, a mely azután belekerült volna a szövegbe. A zenggi misekönyvben tényleg hiányzik e *šťomī* azaz *světomī* »luce« szó, azonkívül *prosvī* h. *prosvlti* áll, nem is végződik az oratio *ģmī* szóval »per Dominum«, hanem *ki* »qui«-vel, a mi tudva levőleg csak rövidítés és annyit jelent mint »qui vivis et regnas«. A zenggi misekönyv szövege különben szorosán megfelel a latin szövegnek: »et mentis nostrae tenebras gratia tuae visitationis illustra. Qui vivis et regnas.«

¹ A hol, úgy mint itt, a Novak-féle kéziratot nem említem, az csak annyit jelent, hogy az idő rövideége miatt ebben nem néztem utána.

Nyomban erre következik a *Lectio*, a melynek fölírása az editio princepsben *pv apl k efesiemī*. Ez a fölírás hibás, de a mi igen jellemző, megvan már a több mint száz évvel előbb írt Novak-féle kéziratban is (*čte epī bž pvl ap. k' efesim'*) és ismétlődik az 1528-ban nyomtatott harmadik kiadásban is, ámbar a második, azaz a zenggi kiadás helyesen adja a fölírást: *pṽ apī k piliṽsiemī kp 4* azaz: »Pauli apostoli ad Philippenses cap. 4.« A szöveg ugyanaz! Hasonló hibákat közölt Jagić a Hervoja-féle kéziratból. (11 és 12. l.) Nem is annyira maga a tény, hogy az editio princepsben hibás a fölírás, jellemző, hanem az, hogy ez a hiba megvan a Novak-féle kéziratban is, és hogy átvették a harmadik kiadásba is, míg a második ment ettől a hibától.

De nem vethetem össze lapról-lapra a két kiadást, még csak azt akarom fölemlíteni, hogy a második levél utolsó hasábján egy rubrum áll, a melynek semmi nyoma nincs az első kiadásban, sem a Novak-féle kéziratban, sem a harmadik kiadásban, és hogy az 5. levél első hasábján a szövegrevíziónak megint nyomát találjuk. Az első kiadásban t. i. azt olvassuk: *iže ot vstoka sut i ot zapada*, a zenggi misekönyvben ellenben: *ki od vstoka sunca i od zaṽda sutī*, a hol a *sunca* hozzátevése a latin »ab ortu solis« hatására vall.

Most pedig áttérek még két érdekes esetre, a mely a *Missae votivae* nevű misek között található. A 71. ilyen mise a mi misekönyvünkben ezt a fölíratot mutatja: *Misa navlašna za vse duše* azaz: »Missa propria pro omnibus animabus«. Erre következik *Misa druga za vse umvrš*: »Missa altera pro omnibus defunctis.« A 73 és 74. mise ellenben nem »minden«, hanem »sok« halottnak szól *Za mnoge umvrše*: »Pro multis defunctis és *Ošće misa za mnoge umvrš*: Denuo missa pro multis defunctis.« És ez így rendjén van, hiszen különbség van minden és sok halott közt, a latin misekönyv is megkülönbözteti a két első misét (Pro omnibus fidelibus defunctis) a két utóbbtól (Pro pluribus defunctis). Az első kiadásban azonban egy sajtáságos hibát találunk: az első és második mise után, a mely minden halottnak (pro omnibus defunctis) szól, következik *Misa ·ṽ· (=3) za mnogo umvršihī* azaz »Missa tertia pro multis defunctis« és ez a hiba megvan már a Novak-féle kéziratban is és megmaradt a harmadik kiadásban is, pedig ugyancsak könnyű lett volna azt észre venni, annál is inkább,

mert erre az következik, hogy *Misa ·h̄· za mnoge umrvše* azaz Missa *altera* pro multis defunctis!

A másik eset hasonló, a mennyiben t. i. itt is egy egészen képtelen tollhiba a Novak-féle kéziratban és a vele jóformán mindenben összevágó editio princepsben is megtalálható. A latin misekönyvnek »Missa pro una defuncta« című miséjét a zenggi misekönyv és a Hervoja-féle kézirat úgy nevezik hogy *Misa za ženu umrvšu* »Missa pro femina defuncta«, a mi a latin elnevezésnek megfelel, a Novak-féle kéziratban azonban és az editio princepsben e helyett az áll, hogy *Misa za ženu umrvšihī*, a minek semmi értelme sincs, mert annyit jelent, hogy: Missa pro uxore defunctorum!!

Még csak két apróságot akarok fölemlíteni, a melyet a *Missae votivae* nevű misékben találunk. A fönt említett *Za mnoge umrvše* »Missa pro pluribus defunctis« nevű mise vagy inkább oratio, mert nem egyéb, így kezdődik az első és a harmadik kiadásban, csakúgy mint a Novák-féle kéziratban is: *Āe emuže dostoino ē pomlovti i vinu oprostiti*, míg a zenggi kiadásban hiányzik a *vinu* »peccatum« szó, ellenben ott áll *pomilovati* után a *vazda* »semper« szó (*Āe komu dostoino est pomilovati vazda i prosti*) úgy hogy a szöveg teljesen megfelel a latin szövegnek: »Deus, cui proprium est misereri *semper* et parcere.«

Egy másik eltérést találunk a 19. misében. Az első és harmadik kiadásban ez áll: *Misa skozē blženie pti*, a Novak-féle kéziratban *Misa skozi blaženie pti* (a Hervoja-féle kéziratban *skozi soblažne pti*) a zenggi kiadásban ellenben *Misa za sablaženie pti*.

De nem folytatom tovább az összehasonlítást, csak ismétlem, a mit már e fejezet elején mondtam, hogy igen nehéz elképzelni, hogy az editio princeps szolgált volna alapul, mikor a zenggi kiadás lépten-nyomon nemcsak apróságokban, hanem gyakran igen lényeges dolgokban eltér az editio princepstől.

V.

Az 1528-ban nyomtatott glagolita misekönyv.

Az előbbi fejezetben vizsgáltam azt a viszonyt, a melyben a második kiadás az elsőhöz áll. E kérdés elől ki nem lehetett térni, még ha Jagić nem is állította volna, hogy emez amannak

forrása. Máskép vagyunk a harmadik kiadással, annak viszonya a második kiadáshoz csak akkor érdekelhetne, ha talán ki lehetne mutatni, hogy a zenggi kiadás nagyobb hatással volt rá, de ezt épen nem lehet róla mondani. Igaz, hogy a misekönyv szakasztott úgy kezdődik, mint a zenggi, annak a hosszú rubrumnak, a melyet az első kiadásban és a Novak- és Hervoja-féle kéziratokban találtunk, e helyen semmi nyoma, de ebben sem fogjuk a második kiadás hatását keresni, mihelyt arról győződünk meg, hogy ez a rövid négy soros fölírat teljesen megfelel a latin misekönyvek fölíratának és lépten-nyomon azt észleljük, hogy a harmadik kiadás különben az első után indul. Így hát szorosán véve nem is tartozik ránk a harmadik kiadás további ismertetése, de van még is egy mozzanat, a mely engem arra késztet, hogy egészen röviden ezzel a kiadással is foglalkozzam. Eddig úgy beszéltek a harmadik kiadásról, mintha az semmi egyéb sem volna, mint az első kiadás egyszerű lenyomása, tisztán csak az időközben divatba jött misék hozzácsatolásával. Broz azt mondja: az 1483. évi missale, »a mely (néhány pótlásokkal) le lett nyomtatva 1528-ban«¹ — *Koji bi preštampan (s nekoliko dodataka) g. 1528.* Így nyilatkozott már Brčić is a már több ízben idézett értekezésében, a hol (175. l.) azt mondja: »Ez a kiadás pedig (érti a zenggit) nem egyezik az 1483. évvel, sem az 1528-ikkal, a mely semmi egyéb, mint az elsőnek egy pár misével bővült másolata.« *Koje nije drugo do priepis prvoga s dodatkom njekih misa.*² Egy pár lappal előbb (170. s köv. l.) meg is nevez egy-két ilyen újonnan hozzá jött misét, de leírása, úgy mint más helyt, itt sem egészen pontos. Egyebek közt azt állítja, hogy a Festum visitationis B. Mariae Virginis azaz a Sárlos Boldogasszony ünnepe a zenggi misekönyvben a misekönyv végén a pótlások közt található, »míg az 1528-iki misekönyvben a maga helyén, július 2-án található, az 1483-iki misekönyvben pedig sem a végén, sem a közepén nincs«. Ez tévedés. Nem a zenggi misekönyvben van a végén, (ott csak úgy, mint a harmadik kiadásban, a *Froprium*-ban, július 2. napján található), hanem igenis az editio

¹ Crtica iz hrvatske književnosti, II. (Zágráb, 1888.) 112. l.

² Hasonló módon nyilatkozott Jagić a 60-as évek elején, tévedésből 1526-ra téve a misekönyv nyomtatását. I. Tisučnica, 1863. évf. 40. l. és Jiboslované, 1864. évf. 158. l.

princepsben, a hol a *Commune* befejezése (*Svršenie Komuna*) után még egy pár misét találunk pótlásul; első a *Mša za dobrotanie grada*, mindjárt a második a szóban levő mise: *Na ěnĭ sĕ ěrie pohoenie!* A Novak-féle kéziratban ezen a helyen nincs meg, de a *Proprium*-ban sem lehet, mert a Novak-féle kézirat 1368-ban készült el, az ünnep pedig csak 1389-ben keletkezett és csak 1441 óta általános. De Brčićnek azonkívül meg kellett volna említene, hogy az 1528-iki kiadást ferenczrendi nyomtatta, a mi művelődéstörténeti szempontból igen érdekes. Kukuljević az ő horvát bibliográfiájában --- nem tudom honnét! --- az utóiratot közli, amely szerint az 1528-iki misekönyvét a ferenczrendi Modrusi Pál adta ki: *izdao ga Modrušanin Pavao frater reda Serafika sv. Franciška.*² Erre, úgy látszik, senki ügyet sem vetett, különben észre kellett volna a szakembereknek venniök, hogy a misekönyvön meg is látszik, hogy ferenczrendi adta ki. A naptár gondosan megjegyzi, hogy egy-egy szent ferenczrendi volt-e, ha mindjárt csak világi terciarius is volt, egy pár speciális ferenczrendi ünnep is be van iktatva a naptárba, sőt egy mise, a mely ferenczrendi szenteknek szól, belekerült a *Proprium*-ba is, a mit tudtommal eddig senki észre nem vett. Január 16-án ugyanis ezt a vörös betűvel nyomtatott megjegyzést találjuk a naptárban: *šĭihĭ .ĭ. mĕn. rĕĭa šĭga Franciška dĕ ěl* azaz »sanctorum quinque martyrum ordinis sancti Francisci duplex majus,« és ennek megfelelőleg a *Proprium sanctorum*-ban külön misét találunk ezen a napon a ferenczrendiek e fővértanui számára, ilyen czímen: *Šĭihĭ mĕnikĭ Beraldi Petri Akorsĭji Ajudi Otoni* azaz »Sanctorum martyrum Berardi Petri Accursii Adjuti Othonis.« Ezt az egy esetet kivéve, csak a naptári részben venni észre, hogy ferenczrendi adta ki a misekönyvét. Mig a zenggi misekönyv naptárában május 20-án fekete betűvel csak ez áll: *Bĕrnaĕdĭna iš* »Bernardini confessoris,« addig az 1528-ban Velenczében nyomtatott missale vörös betűvel jegyzi föl: *Bĕrnaĕdĭna iš reda mĕe brĕĭe dĕ mĕi* »Bernardini confessoris ordinis fratrum minorum duplex,« csak úgy, a mint egy pár nappal előbb is a zenggi misekönyv fekete és szűkszavú *Bĕnarda (!) iš*-féle be-

¹ A zágrábi akadémia példánya csonka, abban nincs meg.

² Bibliografia hrvatska. 40. sz. a.

jegyzésével szemben vörös festékkal és körülményesen jegyzi be, hogy *Prenesenie šgo Brnardina iš mli du redu* »Translatio sancti Bernardini confessoris duplex ordini,« 27-ikén az oktaváját is említi megint vörös betűvel: *oktba šgo Brnardina poli dū* »octava s. Bernardini semiduplex.« Június 3-ikán vörös betűvel ez áll a harmadik kiadásban: *Antoniē iš reda mle bratie dū vl* »Antonii confessoris ordinis fratrum minorum duplex majus,« — a zenggi misekönyv feketével jegyzi be: *Antona iš reda male brate* és erre azt jegyzi meg, hogy *dū svoem redu* »duplex suo ordini.« A zenggi misekönyv nem is említi az octaváját, míg a harmadik kiadás 20-án első helyen vörös betűvel hirdeti: *oktava šgo Antona poli dū* »Octava s. Antonii semiduplex.« Augusztus 2-ikán a zenggi misekönyv csak István pápát emlegeti, a harmadik kiadás azonban ezt csak második helyre teszi, első helyre vörös betűvel ez van nyomtatva: *Kršćenie šte v Asizi crkve dū vl* azaz »Dedicatio sanctae ecclesiae apud Assisium duplex majus. »Augusztus 19-én a második kiadásban feketében csak ezt találjuk: *Lodovika bšk išp* »Ludovici episcopi confessoris,« míg a harmadik kiadásban a vörös betűs szöveg így szól: *Lodovika bš iš rda mle brtie du vli rdu* »Ludovici episcopi confessoris ordinis fratrum minorum duplex majus ordini«, az octáváját a zenggi kiadás nem is említi. Augusztus 26-án ugyan a zenggi kiadás is megemlíti Lajos francia királyt (*Lođvika iš krala Francie*), de nem ünnepeket és nem abban az alakban, mint az 1528-iki: *Lodovika iš křla Francie tretoga rdu du rdu* »Ludovici confessoris regis Franciae tertii ordinis duplex majus ordini«. Szeptember 27-kén a második kiadás fekete betűvel és második helyen említi Elzear, a harmadik kiadás ellenben vörös betűvel első helyen: *Elezara (!) iš tret rda dū vli rdu* »Elzeari confessoris tertii ordinis duplex majus ordinis.« Hasonló viszonyt találunk még, ha összehasonlítjuk a következő napokat a két kiadásban: október 2-ikát és 27-ikét, november 8-ikát és 19-ikét.

Említettem már, hogy ferenczrendi adta ki a harmadik kiadást és hogy ez a naptáron meg is látszik, egy helyen még a Propriumon is. Igaz ugyan, hogy más glagolita misekönyvek is némi tekintettel vannak a ferenczrendiekre, de nem ilyen mértékben. Három helyen a zenggi misekönyvben is találunk utalást a ferenczre: június 13-ikán, augusztus 12-ikén és október 4-ikén; az utolsó két

helyen a Hervoja-féle kéziratból is idéz Jagić ilyen czélzást.¹ Nem tudom, véletlenség-e, hogy míg a zenggi misekönyv és a Hervoja-féle kézirat ilyenkor azt a kifejezést használják: *svomu redu* »suo ordini« — a maga rendjének, addig az 1528-iki kiadás következetesen csak a puszta *redu* »ordini« szót használja, mintha a kiadó azt akarná mondani: *a rendnek* par excellence, azaz a mi rendünknek! Egy hely ugyan óvatosságra int, október 8-ikán t. i. a hol a zárai Szent-Simon búcsújáról van szó (*Pršćenie u sga Šimuna*), hozzá van téve *du grđu* (=gradu) azaz »duplex oppido«, de ez egészen magában álló eset; február 4-ikén, a melyre a zárai védőszentnek ünnepe esik (*Semiona střca*), már azt találjuk; *dũ sřmu grđu* »duplex suo oppido« és ezzel összevág a február 14-ikén található *Ćurila i Metudie iř dũ sř ěž* »Cyrilli et Methodii duplex suis gentibus«. Ezzel szemben minden esetre föltűnő, ha a harmadik kiadásban következetesen csak azt találjuk: *redu* »ordini« — összesen 9 esetet jegyeztem ki! De utóvégre ez kevésbbé fontos dolog, sokkal fontosabb, hogy ferenczrendi nyomatta a harmadik kiadást és hogy a többi glagolita misekönyvek is el-el vétve tekintettel vannak a ferenczrendiekre. Ez nyilván kapcsolatban áll azzal az érdekes tüneményvel, hogy a horvát ferenczrendiek egy ága, úgy látszik, kezdettől fogva glagolita könyvekből olvasta a misét. Ezek a regulált, azaz valóságos szerzetesekké vált terciariusok, harmadrendűek (*Regularii fratrum tertii ordinis s. Francisci*), a kiknek még ma is hét kolostoruk van,² és a kik még most is kizárólag glagolita misekönyvet használnak. Az ő tagjuk Parčić Károly is, a ki 1881-ben a Propaganda megbízásából az utoljára 1741-ben nyomtatott glagolita misekönyvhöz függelékot adott ki, a melynek latin czime: *Appendix ad missale Romano-Slavoni-*

¹ A zenggi misekönyv naptárában az illető helyek így hangzanak: június 13. *Antona iř reda male brate dũ svoem redu* »Antonii confessoris ordinis fratrum minorum duplex suo ordini«, augusztus 12. *Klari dēvi đup svomu redu* »Clari virginis duplex suo ordini« és október 4. *Franciska is dũ sřo redu* »Francisci confessoris duplex suo ordini«. Az utolsó két helyet ép így találjuk a Hervoja-féle kéziratban, az elsőt vagy nem találni ott, vagy Jagić csak nem jegyezte ki -- Jagić minden hónapból csak egy pár ünnepet jegyzett ki, június havából mindössze ötöt.

² L. Nilles, *Calendarium Manuale*, (Innsbruck, 1896.) 506. l., a hol az olvasó egyszersmind a glagolita istentisztelet mai határaitól találja a legújabb, az igaz, nagyon is szükszavú összeállítást, amely Parčić tollából eredt.

cum (Anni MDCCXLI) complectens missas pro universali ecclesia, pro aliquibus locis, nec non pro tertio ordine s. Francisci. Végre 1893-ban megjelent maga a glagolita misekönyv is ugyan csak Parëié szerkesztése alatt, el is fogyott már azóta, úgy hogy mindjárt még egy kiadást kellett sajtó alá rendezni. Parëié szakított a horvát glagolita misekönyvek tradíciójával és visszatért még régibb tisztább forrásokhoz, a melyek mentek a népnyelv minden befolyásától. Alig is tehetett mást, hiszen a misekönyv későbbi kiadásai is szakítottak már a régi hagyománnyal, és hivatlan kezek annyira elrontották a szöveget, hogy egészséges tradízióról, a melyre vissza lehetett volna menni, már szó sem lehetett.

De térjünk vissza a három legrégebb kiadáshoz, a mely egyedül tekinthető az egyházi nyelv — kéziratokban kifejlődött — horvát redakciója természetes fejleményének, és időzzünk még egy perczig a harmadik kiadásnál. Hogy a horvát harmadrendűek, a míg világiak voltak, a nemzeti istentisztelethez ragaszkodtak, az egészen természetes, hiszen latinul nagyobbára nem tudtak; hogy a belőlük fejlődött regulált harmadrendűek azt az engedélyt kérték és kapták, hogy a nemzeti istentiszteletet továbbra is megőrizhessék és hogy azután féltett előjog gyanánt meg is őrizték, az mind nem csodálatos. De minden esetre érdekes és eddig nem eléggé figyelemre méltatott tény, hogy egy nem harmadrendű ferenczrendi adja ki a glagolita misekönyv harmadik kiadását. Igaz ugyan, hogy később is találunk még egy nem harmadrendű ferenczrendit, a ki glagolita misekönyvet (az ötödik kiadást) rendez sajtó alá, ez Levakovié Rafael, de ennek esete még is más, mint Modrusi Pálé, mert míg amaz a Propaganda fidei szolgálatában teszi azt, emerről nem tehetjük föl, hogy a szentszék támogatásával és fölügyelete alatt fáradozik a misekönyv kiadásán, még rendháza sem igen bízhatta meg a munka kiadásával, mert a nem harmadrendű rendházak, mint olyanok, nem használtak glagolita misekönyvet. Már azért is jó hangsúlyozni, hogy a harmadik kiadást ferenczrendi, még pedig nem tertiarus, adta ki, és hogy a kiadás magán is viseli annak a nyomát, hogy ferenczrendi nyomatta. Ezzel egy kérdést vetünk föl, a melyre feleletet kell keresni. E kérdéssel bizonyosan szoros kapcsolatban áll Modrusi Pál személye is, de nekem nem sikerült életéről valamit megtudni, senki, a kihez fordultam, nem tudta nekem megmondani, hol találhatnék rá vonat-

kozó adatokat. Hát ha talán szerencsésebb leszek, mikor e helyen újra fölvetem azt a kérdést, ki volt Modrusi Pál? mit tudunk életéről? és előbb vagy utóbb fény derül e homályos kérdésre.

VI.

A zenggi misekönyv nyelve.

Többször említették már, hogy a zenggi misekönyvnél kicsit erősebben látszik meg a nép nyelvének a hatása mint más régi horvát glagolita misekönyvnél, de ez nem volna elegendő ok, hogy külön foglalkozzunk a mi misekönyvünk nyelvével, mert alig találni benne valamit, a mit az egyik vagy másik hasonló forrásból nem tudtunk már eddig is. Ha mégis egészen röviden külön a nyelvvel is foglalkozom, teszem ezt azért, mert a régibb horvát glagolita misekönyvek nyelvének rövid összefoglaló jellemzését nem találtam sehol sem,¹ pedig több érdekes kérdés függ vele össze, legalább érinteni akarok egy-két ilyen kérdést.

Hogy épen a zenggi misekönyvből indulok ki, az okát abban leli, hogy ép annak az ismertetését tűztem ki czéloomul, de igazolható azzal is, hogy ez emlék, a melynek immár teljes példányát ismerjük, más okoknál fogva is megérdemli, hogy a szakemberek figyelme ráforduljon.

A horvát glagolita misekönyvek nyelve már tisztán történeti szempontból is rendkívül érdekes. Láttuk már, hogy homály borítja a glagolita istentiszteletnek a horvátok közt való elterjedését, annak első kezdetét. Igaz, az első határozott hírek sejtetik velünk, hogy a glagolita istentisztelet a horvátoknál nagyon régi lehetett, mert hiszen Incze pápa mindkét, 1248-ban és 1252-ben kelt bullája csak egy meglevő gyakorlat szentesítése; igaz az is, hogy a glagolita írásnak a többi szlávoknál való gyors hanyatlása és eltűnése már magában véve is a legrégebbi korra utal vissza. De mind ezek a mozzanatok, csak úgy, mint a római egyház belső történetéből vett okok, nem olyan biztos vezetők, hogy lemondhatnánk arról a hatalmas támaszról, a melyet föltevé-sünkben a horvát glagolita misekönyvek részben igen régies nyelv-

¹ Behatóbban foglalkozott egy kéziratban ránk maradt horvát glagolita nyelvemléknek, az úgynevezett Ivančić-féle Zborniknak nyelvvel Milčetić, Starine, XXIII. évf. 51—77. l.

vében találunk. Olyan alakok, mint: k erkvői *svetěi* (stěi) *svoei* és *galilěiscěmi* a már Brčićtól közölt szövegben (Čitanka, 77. l.) alakok, mint: v *stěmi* »in sancto« az appendix 2. levelének első hasábján, na meste *stěmi* »in loco sancto« (a3α.) v krēposti *veļcěi* »in magna virtute (a1α.) vagy olyan aoristusok, mint, 9-ik quaternio 7δ és 8δ lapján: *i privěse* (= ószl. *privěse*) *i k' anně prěe* »et adduxerunt eum ad Annam primum« és *povese* »eduxerunt« — az egyházi szláv nyelv legrégebbi tradíciójához vezetnek vissza bennünket.

Szemben áll ezzel a régies színezettel, a mely különösen a nyelvtani alakokban mutatkozik, a tisztán népies elem, a mely első sorban a hangokban nyilatkozik meg. A hangok lépten nyomon azt bizonyítják, hogy e misekönyvek a horvát ča-nyelvjárás területén voltak használatban: az ószláv *e* helyett palatalisok után *a*-t találunk, *dj* helyett következetesen *j*-t, *št* helyett *šč*-t, az ószlovén *ê*-t úgy, mint a legtöbb ča-tájszólásban, gyakran *i* váltja föl. Vegyük e hangtani tűneményeket egyenként szemügyre!

Annak az állításnak, hogy az ószláv *e* helyett palatalisok után *a*-t találunk, mindjárt a misekönyv első szava ellent látszik mondani, az t. i. *početie*, »initium« és nem *počatie*, de nem szabad elfelejtenünk, hogy az ószláv *e*-nek különben a ča-nyelvjárásban is rendszeren *e* felel meg: *svetŭ: svet*, *redŭ: red* stb. stb., hogy tehát az ószlovén *početie* szót az ilyen esetek analogiájára *početie*-nek lehetett olvasni és írni, annál is inkább mert a szó már képzésénél fogva idegen volt a horvát előtt, a ki *početak* vagy *počelo*-nak mondja a »kezdet«-et a mi a ča-nyelvjárásban *počatak*, *počalo* alakot ölt (a *počalo* tényleg ki is van mutatva, a *počatak* a čakav *počati* »kezdeni« ige analogiájára föltehető.) Így azután érthető volna az ingadozás a Hervoja-féle misekönyvben, a mely tényleg *počatie*-val,¹ kezdődik, de a *Commune* kezdetén, csak úgy mint a zenggi missale, azt írja hogy *početie*. Hogy egyébiránt a képzés idegen voltára nem szabad túlságos nagy súlyt fektetnünk, azt mutatja az a tény, hogy a zenggi misekönyvben a 9. quaternio 7α. lapján a tisztán horvát-szent képzésű *početaki*, »initium« szóban is *e*-t találunk.² Azután azt sem szabad elfelejtenünk, hogy

¹ *Počatie* alakot idéz Milčetić az Ivančić-féle Zbornikból is. Starine, XXIII. évf. 53. l.

² Valószínű, hogy a misekönyvben a *početi-počati* »kezdeni« igének is

a ča-nyelvjárásban nem is mutatkozik következetesen ez a különben igen jellemző hangváltozás. Leskien megfigyelése szerint a Mikuličićétől kiadott čakav népmesékben csak két szón mutatkozik ez az *a*, a *zajik* (=jazik) »nyelv« és a *jačmik* »árpa« szókban¹ és a 6. lapon tényleg azt olvassuk hogy: ona se *počela e*-vel!

Az épen említett *zajik* és annak eredetibb párja *jazik* a štokav *jezik*-kel szemben széltiben el vannak terjedve a *čakarština*-ban és a *jazik* alak a mi missalénkban is az egyetlen, a melyet találtam, mert úgy kell olvasni az *ězikŭ* alakot. Az *ě* t. i. ha *i*-vel váltakozik *ě*-s, hangot jelent, de egyúttal a *ja*-nak rendes és csaknem egyetlen jele (egészen elvétele *j* és *a*-val van írva, a miről mindjárt szó lesz.) A *Jakov* szót p. o., a mely Jakabot jelent, csak is *ěkovŭ*-nak írják a glagolita missalék. Az ószl. *e* helyén rendszeren közönséges *e*-t találunk, nem *ě*-t, egy *jezik*-nek hangzó szót a mi misekönyvünk *ezikŭ*-nek írva, legfeljebb elvétele *ě*-vel, a következetes *ězikŭ* írás csak is úgy érthető, ha föltesszük, hogy a szót *jazik*-nak ejtették. Egy ilyen *ězikŭ* látható mindjárt az első lapon (l. az előző közleményemhez csatolt első mellékleten a jobb hasábban alulról 12. sorban,) a második lapon is, a jobb hasáb 2. sorában (*ri ězicěhŭ*) s több helyen, a harmadik kiadásban is így találjuk a két említett helyen és a naptárban február 1 alatt s bizonyosan a többi helyen is, mert nekem föltűnt volna, ha másképp találtam volna írva.²

Még csak egy ilyen esetet akarok fölhozni. A misekönyv utolsó lapján, a mely az ugyanott közölt második mellékleten is látható, a bal hasáb 9. sorában olvasható *priěli* és a jobb hasáb 8. sorában található *priěti* alakok megfelelnek a mai ča-nyelvjárásban előforduló *prijal* és *prijat* alakoknak, a következetes *ě*-vel való írás biztos jele, hogy *e* szókban *ja* olvasandó. Nagyobb hitelesség kedvéért a *prijeti-prijati* — ószl. *prijeti* — igének még egy pár alakját idézem: *i slugi ijuděskie ěše iša* »comprehenderunt Jesum« (9. quat. 7d.); *priěše rizi*

előfordul egy-egy ide vágó alakja (inf. *početi-počati*, ptc. *praet. act. početi-počati*?, ptc. *praet. pat. početi-počati*.) de én a misekönyv átnézése közben nem bukkantam egyetlen egy ilyen alakra sem, de figyelemre méltó a *početi* alak, a melyet az utóiratban találunk: *ovi misali biše početi*.

¹ Archiv f. slav. Phil. V. évf. 183. l.

² Az Ivančić-féle Zbornikban is rendszeren *ězikŭ* áll, csak egy helyen *ezikŭ*. Starine, XLIII. évf. 53. l.

ego »acceperunt vestimenta ejus« (ž1α.); na poveliši ju sá svetimi anieli tvoimi *pričti* »sed jubeas eam a sanctis Angelii suscipi« (o6γ.); êko ti ki s miłstiju spa[se]nie *pričli* suť (o7α.)

Attérek a ča-nyelvjárás egy másik jellemző vonására, a mely a mi misekönyvünkben következetesen mutatkozik: a *dj* helyett álló *j*-re, mert kétség sem férhet hozzá hogy a 30-at jelentő jel a mi misekönyvünkben nem *dj* (gy) hanem *j*-nek olvasandó. Erre egy rakás bizonyítékot találunk. Ha mindjárt a misekönyv első hasábján azt olvassuk hogy *ne postiju se* »non erubescam« *ju* jellel és *meju* »inter« ép úgy írva, ugyan ott *do roistva* »ad nativitatem«, és *po roistvê* »post nativitatem«, és ha hasonló írások újra meg újra ismétlődnek, a legkisebb kétség sem fér hozzá, hogy azokban az esetekben is, a hol azzal a kétértelmű glagolita betűvel találkozunk, a mely más forrásokban *dj*-t is jelenthet, itt soha másképp mint *j*-nek, nem olvasható. Csak egy ritka használatáról akarok említést tenni. Említettem már fönt, hogy a *ja*-nak csaknem egyetlen jele az *ê* betű. Két helyen azonban az itt szóban levő *j* jellel és *a*-val találtam írva a *ja* »ego« szót, a mely helyett különben rendesen az egyházi *azi* szokott állani, a mely az első itt következő idézetben a mondat legelején található, úgy hogy az egyházi *azi* és a népies *ja* gyorsan egymásra következnek: *az'* neobinue se *gli* miru *ja* vazda učihī. »Ego palam locutus sum mundo: ego semper docui (in synagoga et in templo)« (9. quat. 7δ.); *ja* veroŭhī. (o7δ.) Az utóbbi helyen *je*-t is találunk így írva külön *j* jellel, míg rendesen a *je*-n kezdődő szokat pusztá *e* jelöli: *gla emu marta je ģi*.

A *dj* helyett talált *j*-vel összevág az, hogy *št* helyett következetesen *šc* hangzik, bizonyos esetekben t. i. így kell olvasni azt a jelt, a mely különben rendesen *é*-nek olvasandó. Az ószlovén *št*-nek a legtöbb esetben *é* felel meg a horvát szerb nyelvben, úgy hogy a glagolita *št* jel egyenesen a *é*-nek a kifejezője lett: az ószl. *št* helyén t. i. csaknem mindig *é*-t találván, a maga nyelvében a horvát a maga *é*-jét az ószl. *št*-vel írta le, mert ezt rendesen *é*-nek olvasta. Hogy ez a jel mikor olvasandó *é*-nek, mikor *šc*-nek, azt könnyű megállapítani, csak az élő nyelvet kell megkérdezni, mert kétség sem fér hozzá, hogy egészen úgy, a mint soha *žd*-t nem ejtettek az ószlovén *žd* helyén (a zenggi misekönyvben egyetlen egyszer sem találtam ilyenkor *žd* írást), hanem

mindig *j*-t, úgy *št* sem maradt meg a kiejtésben, ámbár itt az írásjelt megtartották, hanem kivétel nélkül *ć*-t ejtettek helyében, ha a népnelvben *ć* hangzott a szóban, *šč*-t pedig azokban a ritkább esetekben, a hol ószlovén *št*-nek a *ča*-nyelvjárásban *šć* felel meg. Itt-ott egyenes bizonyítékot is találunk rá, hogy az *št* féle betűt *ć*-nek olvasták és hogy olyan esetekben, mint *prošćenie*, tényleg *šč*-t és nem, így a mint a horvát-szerb irodalmi nyelvben, *št*-t ejtettek: az egyöntetű *št* jel előtt t. i., a mely egyenlő *ć*-vel, itt-ott, — az igaz, fölötte ritkán — még egy *š* áll annak jelzésére, hogy nem *ć*, hanem *šč* olvasandó. Én mindössze két ilyen esetre bukkan-
tam. Az első a Propriumban november 19-ike alatt található: na
dñi štie Eližbeti *nišće* (*š*+*št*-vel írva) nečñmo ot šgo Porciěna.
A másik eset a Sequentia pro defunctis-ban (Šekvenci za mrtvihī,
(*ć8β*) fordul elő az *iščuci* szóban, a mely *š*-és *št*-vel van írva,
míg 6 sorral lejjebb az *odpušćenie* szó csak egyszerű *št*-vel van
írva. Természetesen nem tehetjük föl, hogy az utóbb említett szó-
ban nem ejtettek volna ép úgy *šč*-t mint az elsőben. Milčetić sem
kétkedik abban, hogy ilyen esetekben a čakav kiejtésnek meg-
felelőleg *šč*-nek kell az *št* jelt olvasnunk, míg rendesen *ć*-nek
ejtendő, mégis nagyobb biztosság kedvéért, és mert szerinte a
nem horvát, hanem tisztán ószlovén szóknál — példát nem hoz
föl — kétség foroghatna fön, mikép ejtették az illető jelt, a czirill
átírásban nem különbözteti meg a *ć* és *šč* kiejtést, hanem a gla-
golita forráshoz híven a megfelelő czirill *št*-féle kapcsolatot hasz-
nálja,¹ úgy mint Jagić is a Hervoja-kódexről írt értékezésében. Én
ezt nem tehettem, mert a nem szakértő olvasóra való tekintetből
latin átírást használtam, de ebből nagyobb baj nem származhatik,
mihelyt az olvasó szem előtt tartja, hogy ha hol *ć*-t, hol *šč*-t írok,
ez csak a meglehetősen biztossággal megállapítható kiejtést tükröz-
teti vissza, nem a glagolita írásjelt, a mely mind a két hang
jelölésére egy és ugyanaz. A rendkívül ritka esetekben, a hol *šć*
š-és *št*-vel van írva, a latin átírásnál külön meg kell ezt a körül-
ményt említeni, a mi tekintve az esetek fölötte gyér voltát, igen
kis fáradsággal jár.

Áttérek az *č* helyén mutatkozó *i*-re, a mely ugyan nem
specialis čakav hangtani sajáttság, mert hiszen a *što*-nyelvjárásban

¹ L. Starine, XXIII. évf. 54 l. De Milčetić maga is használja a *ć*- és
šč-féle átírást egy másik közlésében. L. u. ott, 83. l.

is van i-tájszólás, míg másrészt a čakavok sem ejtenek valamenynyen *i-t ê* helyett, de mégis ez az *i* a legtöbb čakav tájszólás jellemző vonása. Milčetić kiemelte már a két szempontot, a mely az ide vágó tünemények megítélésénél tekintetbe jöhet. Ha az egyházi szövegben *ê*, *e* és *i* váltakoznak, akkor az *e-s* kiejtés, a melyre az *e* jel használata vall, szemben az *i-sszel* vagy az egyházi nyelv hagyományos kiejtése, vagy a čakav nyelvjárásban különben is észlelhető ingadozást kell az *e* és *i* hangváltakozásában látunk. Milčetić az előbbit hajlandó fölteni¹ de nem szabad elfelejtenünk, hogy Milčetić itt és később a quarneroi szigetek ça-nyelvjárásáról írt tanulmányában is hangsúlyozza, hogy tulajdonképen egészen tiszta i-tájszólás nincs is a čakavok közt.² Ha a mi misekönyvünkben *grêhĭ*, *grehĭ* és *grihĭ* írást egymás mellett találunk, akkor nyilvánvaló, hogy a nép *grih*-et ejtett, de *e* népies kiejtésnek az egyházi nyelv kiejtésében kifejlődött gyakorlattal kellett megküzdenie, a mely szerint *ê* ilyenkor *e*-nek ejtendő. Másrészt azonban tudjuk, hogy vannak a čakav i-tájszólásokban is egyes szók, a melyek következetesen *e-t* tüntetnek föl a várt *i* helyett. Ha tehát a mi misekönyvünkben egy sűrűbben előforduló szóban *ê* helyett soha sem találunk *i-t*, ellenben többször *e-t*, föl szabad tenniünk, hogy ez az *e* a valóságos kiejtésnek felel meg, mert a népies i-kietés elég gyakran tör át az egyházi nyelv hagyományán, különösen a rubrumban, a hol a hagyomány nem olyan régi, a szöveg is könnyebben változik, mert nem tartozik a liturgiához, tehát nem szent. Így mindjárt a misekönyv első lapjának első hasábján háromszor találjuk a *nedile* »dominicae« alakot (egyszer *ñdile*-nek írva), más helyen is így olvassuk — *nedile* .a. posta (*v7βn.*), *nedile* druge (*v5δ.*), do sredi velike *nedile* (*g4δ.*); *e* helyen *nedile* annyi mint »hebdomatis« — nem is találtam sehol sem ebben a szóban *ê-t* vagy *e-t i* helyett, igaz hogy *e* számtalanszor előforduló szó aránylag ritkán van kiírva, rendszeren *neđle* rövidítést használ a szedő. Számtalanszor fordul elő a *vrime* »tempus« szó is, de ez is rendszeren rövidítve van írva (*vřme*); kiírva találtuk fönt a III. fejezetben 41 sz. a.: Misa va *vrime* řvane és 54. sz. a.: za nepl[o]dno *vrime*, ugyancsak *vrime-t*

¹ Starine, XXIII. évf. 52. l.

² L. Rad, 121. k. 103. l.

találunk p. o. még a *b6α*, *b6δ*, *b8β*. stb. Csakis *i*-t találtam a *svića* »candela« szóban — *sviče* és *sa svićami* (*i3γ.*), kada *svića* blvit se (*i5γ.*), bez *sviči* (9. quat. 6δ.), a mihez jól illik az ugyan abból a gyökérből hajtott *svitli* melléknév, a melyet két helyen találtam: oruzia *svitla* »arma lucis« (*a1β.*) és az utóíratban: *svitlomu* kralju. Ilyen *i*-s alakok p. o. még a következők: *misci* »mensis« (*a3γ.* és 9. quat. 7α.), n̄dle *cvitne* »dominicae in palmis« (*v̄3β.*) és do n̄dle *cvitnê* (*v5α.*), oči *slipih* »oculi caecorum« és êzikî *nimihî* »lingua mutorum« (*a4γ.*), vrata *midna* »portas aeneas« (*a4δ.*), na *vičere* »in vigilia« (*b4β.*), *lipimi* i visokmî *g̃somi* (*i1γ.*). E mellett az egyházi] hagyományhoz híven még sűrűbben mutatkozik ilyenkor *ê*, csak épen egy-pár szóban állandó vagy csaknem állandó az *i*-vel való írás: a gyakrabban található *vrime* mellett p. ott találjuk a *vr̄me*-t is. (*b2β*, 9. quat. 7α, *i5β.*) Figyelmet érdemel az *ê*-vel itt-ott váltakozó *e*, mert a hol sűrűbben mutatkozik, arra látszik vallani, hogy az illető szavakban tényleg *e*-t ejtettek, még pedig talán nem csak az egyházi szöveg olvasása közt, hanem a mindennapi életben is.

Az én jegyzeteim csak kevés esetre terjednek ki, azt a kérdést tehát el nem dönthetem, vajjon a zenggi misekönyvből ki lehet-e olvasni, hogy milyen szókban ejtettek *e*-t és nem *i*-t, de már az a pár eset is azt sejteti velem, hogy az egész misekönyv pontos átvizsgálása, a melyre nem vállalkozhattam, konkrét eredményre vezetne. Hogy nem teljesen véletlen, semmit sem jelentő ingadozással van dolgunk, azt egy pár szónál ki akarom mutatni, a melyre sűrűbb előfordulásánál fogva több adatom van.

Több ízben találtam a *vera* »hit« és a belőle származott *verni* »hű« *verovati* »hinni« szó'at *e*-vel: *vera* (*a3δ.*), imite *veru* božiju (*č6δ.*), *ver̄nhî* (*a1α.* és *o7α.*), *ver̄chmî* = verovahomî (*a1β.*), igovoř se *veruju* (*a8γ.*), da êkže na te ufa i *verova* (*o6γ.*), ašće ho *veruemî* (*o6δ.*), *veruei* (>credens«) v̄ me ašće ako umrlî buđtî ožiŕtî i v̄sak živei i *veruei* v me ne umřtî vaŕki. *verueši* li sie. *g̃la* emu marta je *g̃i*. ja *verov̄hî*, u. o. da vsakî videi sina i *veruei* va nî (*o7β.*) Măskor ámbár ritkábban *ê*-t találtam a *v̄rovati* ige alakjaiban: *v̄rova* (*i5δ.*), *v̄ruju* v̄ediŕgo ŕa (*a4α.*), a *v̄rni* melléknévben az *ê* írás az én följegyzéseimben sűrűbb, mindössze három esetben találtam: *v̄rnihi* (*o7γ.* és *č5α.*), *v̄rnimi* (*c7δ.*), de

egyetlen egyszer sem találtam a *věra* szóban és származékaiban *i*-t a töben. Ismeretes dolog, hogy épen a *vera* szó származékai-val együtt a čakav *i*-tájszólásokban is széltiben *e*-vel hangzik. A Mikuličićétől közölt čakav népmesékben csakis *vera*, *verni*, *verovati*-féle alakokat találunk, mindössze egyszer akadunk eltérő alakra (*vjeruje*) de az sem *i*-s alak.¹ A Kurelactól Sopron, Mosony és Vas megyében a magyarországi čakavok közt gyűjtött népdalokban ugyanazt tapasztaljuk; *vera*, *verni*, *verovati* itt is a rendes alakok, ámbár ez is *i*-tájszólás. Arbe szigetén *verovat* a rendes alak, a tőszó ingadozik *vera* és *vira* közt, a melléknév ellenben rendesen *virni*-nak hangzik.² A Kukuljevićétől kiadott glagolita okiratokban is rendesen *e*-s alakot találtam, a mennyire emlékszem, a különben szintén *i*-s tájszólásban írt szövegben, — így a 109. számú 1485-ben kelt okirat így végződik: *pisah . . . pravo i verno*, *ča mogoh*, többször találkozunk azzal a fordulattal: *za veće verovañe* »nagyobb hitélesség kedvéért«, p. o. a 88. és 91. számú okirat vége felé. Igen valószínű tehát, hogy a mi misekönyvünk szerkesztői, illetőleg szedői a mindennapi beszédben is azt mondták hogy *vera*, *verni*, *verovati*. Föltehetjük a *mesto* szóról is, hogy *e*-vel hangzott. Én 3 helyet jegyeztem ki *e*-vel: *v semi mestě*, (*a1a.*), *na meste štěemī* (*a3a.*), és *na mestě* (9. quat. 8δ.), többször találtam *ě*-vel — *město to* (9. quat. 7γ.), kétszer *město*, (9. quat. 8δ.), *na svomī měste* (*i3γ.*), *na svomī městě* (*i5γ.*) — de egyetlen egyszer sem *i*-vel. És *e* szó tényleg *mesto*-nak hangzik Mikuličić népmeséiben is, Kurelac népdalaiban körülbelül 30 lapon 9 *mesto* ellenében (Jačke, 120., 126., 138., 144. kétszer, 145., 146., 147. l. kétszer) csak egy *misto*-t találtam a 132. lapon; *mesto*-t mondanak az Arbe szigetén is, Kukuljević glagolita okirataiban lapozgatva is többször bukkantam *mesto*-ra a 87. sz. okirat utolsó sorában, a 111. sz.-ban, a 114. sz.-ban kétszer stb. Igen gyakran találjuk a mi misekönyvünkben a *pred* alakot *prěd* mellett. Mikuličićénél is *pred* e praepositio alakja, a glagolita okiratokban minduntalan találkozunk ezzel az írással, úgy hogy szükség sincs idézetre, csak a 110. számú okiratra akarok hivatkozni, mert ott 2 *pred* praepositioval szemben a belőle képzett *napridati* ige *i*-vel van írva. A szerdát

¹ Archiv f. slav. Phil. V. évf. 183. l.

² Kušar. Rad, 118. k. 3. l.

is nyilván *sreda*-nak hitták a közéletben is, soha i-s alakot nem találtam, ê-t ritkán, a rendes írás, ha a szó nincs rövidítve (*sřda*), a *sreda* (p. o. *v3β*, *v4δ* kétszer, *v5α*, *g1δ*, *d6β*.)

Természetes, hogy egy pár esetről, a mely véletlenül föltűnt nekem és a melyet kijegyeztem, nem lehet semmi biztos következtetést levonni, de a kérdés figyelmet érdemel és Milčetié-tyel szemben, a ki — igaz, más nyelvemlékről szólva, — az *ê:e*-ben inkább az egyházi nyelv hagyományos kiejtését hajlandó keresni, határozottan hangsúlyozandónak vélem, hogy különösen az *e* írásban a mindennapi *e*-s kiejtés nyomát kell keresnünk.

E helyen említtem, ámbár a tünemény magában véve nem kizárólag čakav vonás, hogy *ž* helyett *r*-t találunk *jure* »jam« szóban, a mely gyakran váltja föl a *juže* alakot, így mindjárt az első lapon a jobb hasáb második sorában, előfordul azután az első levél 3. hasábján is, a 3. levél 3. hasábján stb. Érdekesebb egy másik eset, a melyben *r* mutatkozik *ž* helyén: *i prišadšago ka mnê ne izrenu vani. (o7β.)*

A hangtani sajátságokon kívül tudvalevőleg a *ča* »quid, quod« névmás is a *ča*-nyelvjárás ismertető jele, hiszen nevét is ettől kapta. Találkozunk is vele, ámbár fölötte ritkán. Nekem mindössze kétszer tűnt föl, egyszer a rubrumban, a hova a nép nyelve könnyebben behatol, mint a mise szövegébe, még pedig az első ív 3. levél első hasábján: *sami .v. dni ča estī na veliki pētki*, másodszer egy oratióban, a mely azonban, a mint már egy ízben említettem, újabb keletűnek látszik és máshol nem található, ez a misekönyv utolsó lapján álló utolsó oratio, a melyben azt olvassuk: *da to ča dlžne službê ofičemī služimo.*

A népies nyelv különben elejétől végig ki-kiri az egyházi nyelv burkolata alól, lépten nyomon találkozunk p. o. a ritkább *ize* mellett a népies *ki* névmással, még pedig liturgikus szövegben is. A rubrum meg épenséggel át-átcsap a nép nyelvébe, így pl. egy helyen (*a2δ.*) azt olvassuk: *znamši ošee na ořci ka e naikašna po paramii gřri se gi sřmī prezī preklonimī kolna ka orc buduēi svršena govřet se dužna spořnutē čtu bo se pařmie brežī tiřla* — néha meg mintha teljesen meg is feledkeztek volna, hogy egyházi könyvet írnak vagy szednek, így a már egy ízben más összefüggésben említett rubrumban, az első levél 3. hasábján találjuk: *da ako e vće pořvi v řsti mogu reči polahku ali pojuči*

másu ku ote!! Ide tartozik a minduntalan ismétlődő *totu* (reci) is és sok mindenféle apróság, a melyre nem akarok itt kiterjeszkedni. Csak két ilyen apróságot akarok itt a sok közül kiragadni, mert figyelmet érdemel.

A mi miscskönyvünk első lapján azt olvassuk, hogy *vihitĩ* se »eripi.« A *vi-* (eredetileg *vy-*) igekötőt Šafařík Über den Ursprung und die Heimat des Glagolitismus (Prága 1858.) című értekezésében a glagolita források jellemző saájai közé sorolta. Miklosich az egy pár évvel később kiadott Lexicon palaeoslovenicum című munkájában helyesen azt mondja: »vy praepositio a lingua palaeoslovenica aliena«, de ha úgy folytatja, hogy »legitur vero 1. in fontibus russicis et 2. in libris glagoliticis serioris aevi: in ambos e lingua russica irrepsit«, már nem adhatunk neki igazat, mert a horvát glagolita forrásokban jóval korábban mutatkozik, mintsem az orosz nyelv hatása. A legrégebb horvát glagolita miscskönyvek teljesen mentek az orosz hatástól, mégis nemcsak az első és harmadik kiadásban olvassuk ugyanazt a *vihititi* se igét, hanem a Novak- és Hervoja-féle kéziratokban is. Miklosich az Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen című 1886-ban megjelent művében (*vy*2 alatt, 397. l.) csak némileg igazítja helyre téves állítását, mikor azt mondja: »dieses vielleicht mit *vĩnũ* verwandte praefix, jezt nur dem č. p. os. ns. klr. wr. und r. bekannt, wurde ehedem auch in andern sprachen gebraucht, die jetzt nur *izũ* verwenden.« Látni való, hogy a ča-nyelvjárást, vagy a mint ő nevezi, a horvát nyelvet (*kr.*=kroatisch), nem említi azok közül, a melyekben ez az igekötő még ma is él. A példák között azonban mégis említ két »horvát« példát is. Több példát találni Milčetićnek a quarneroi szigetek ča-nyelvjárásáról írt értekezésében, a hol összeállítja a régebben kimutatott eseteket és egy pár újat is közöl¹ Ezekhez csatlakozik a mi *vihititi* se igénk is, a melyet ugyan már Šafařík is említett, de a nélkül, hogy forrásait megnevezte volna.

Egészen más természetű egy másik apróság, a melyet szóvá akarok tenni. Ez az *ograciê* alak, a mely *oraciê* (= lat. *oratio*) mellett a mi különben olyan pontos szedésű miscskönyvünkben annyiszor ismétlődik, hogy sajtóhibának nem szabad tekintenünk, hiszen

¹ Rad, 121. k. 129. s köv. l.

sajtóhiba alig is van a mi misekönyvünkben. Olyan gondosan szedett és javított nyelvemlékben, mint a mienk, egyetlen egy olyan hely, mint a milyen a 2. iv 6. levél 2. hasábján található, elegendő volna, hogy az *ograciê* alakot nem sajtóhibának, hanem a nép ajkán tényleg élő alaknak nézzük. Az illető hely így hangzik: ot oktabi efifanie dari do očišćenîe po *ogracii* dnevnói govore se ove *ogracie*. Hogy félreértés ne keletkezzék, külön meg kell említenem, hogy *oktabi* és *efifanie* szintén nem sajtóhibák, hanem sűrűn előforduló népies alakok. De előfordul az *ograciê* más helyen is, így pl. az *a1δ*, *b8α* hasábokon stb., előfordul más forrásokban is p. o. a glagolita missale első kiadásában (*b4γ*.), a Hervoja-féle kéziratban is Misa prositi věre i ljubve, *ograciê* (l. Jagié értekezését: 33. l.), megtaláljuk a nép nyelvén írt glagolita okiratokban is, így p. o. Kukuljevié gyűjteményében a 118. sz. okiratban ezt olvassuk: a popi imiite vsaki petak prikladati *ograciju* za moju dušu. Nyilván való, hogy az idegen *oraciê* (olv. oracija) a jól ismert olasz *grazia* hatása atatt öltötte ezt az *ograciê* alakot és hogy ez utóbbi alak szélteben el volt terjedve az olaszokkal vegyest lakó horvátoknál. Hogy a glagolita forrásokat milyen fölületesen használták föl a különben bámulatos szorgalommal készült nagy horvát-szerb szótár számára, a melyet a horvát akadémia ad ki, azt bizonyítja az a tény, hogy e minduntalan előforduló *ograciê* (=oracija) a szótár szerkesztői előtt ismeretlen maradt, mert csak így érthető, hogy a *gracia* szó alá került egy hely, a hol mindig csak *oracija*-ról, azaz oratio-ról, imádságról van szó. Nem szolgálhat mentségül, hogy Kukuljeviénél nem csak az illető hely van hibásan lenyomatva, hanem az *oracija* szó ugyanabban az okiratban még háromszor van hibásan közölve, mert az összefüggésből egészen világosan kitűnik, hogy itt miről van szó: Frangepán Márton lelke üdvösségeért minden szombaton egy misét kell mondani Sztíz-Mária tiszteletére, ezt pedig meg kell toldani a szent keresztről és a bűneinkért szóló oratióval (de s. cruce és pro remissione peccatorum). Az egész hely tehát, a mely Kukuljeviénél: Acta Croatica 88. l. 68. sz. a. található és 1460-ból származik, helyesen így olvasandó: »o(vim') zakonom', da imaju služiti za naše grihi ednu (misu)vsaku sobotu od' nina naprid' vikuvienim zakonom' na časť bžnoe dvi Marii misu šte Marie, prikladajué' drugu *ograciju* (Kukuljeviénál *o graciju* két szóban), šgo križa, a tretu *ograciju*

(Kukuljeviénál megint *o graciju*) za naše grihe. I tu misu i s timi *ograciemi* (Kukuljeviénál csak *graciemi!*) da imiite sluziti dok im' smo živi, a konac' naših' dni da imiite služiti misu za mrtvih' za našu dušu sa *ograciemi* (Kukuljeviénál *o graciemi*) onimi, ke pristoe.« Ebből látható, milyen botlás, ha az akadémia szótárában *graciya* alatt ezeket olvassuk: »f. gratia tal. grazia. a) milost. — *od XV. vijeka kod sjevernijeh čakavaca*. Imaju služiti jednu (misu) . . . prikkladajué drugu o graciju sv. križa Mon. Croat. 88. (1460)«!

Mielőtt a hónapok és napok neveire áttérek, még egy hangtani apróságot akarok fölemlíteni, mert a mi nyelvemlékünk e tekintetben eltér attól a nyelvemléktől, a melyet Milčetić írt le. Milčetić azt mondja, hogy az Iyančić-féle Zbornikban az *l* vocalis soha sem váltakozik *u*-val, következtetést is von le ebből a tényből.¹ A mi misekönyvünkben ugyan nem ritka az *l* mássalhangzók közt, de itt nyilván csak az egyházi szláv nyelv tradíciójának veendő, mert ez *l* helyett többször találjuk a horvát-szerb nyelvet jellemző *u*-t (v. ö. a *zemlja* »föld«-ből származó *Zemun* »Zimony« nevet a régiesebb német *Zemlin* elnevezéssel). Igaz ugyan, hogy olyan alakokat találunk mint *plna* (*a3β.*) *usplnit* (*a2α.*) *naplnivše* (*a2β.*) de ezek aligha tüntetik föl a nép kiejtését, mert az appendix első levelének 3. hasábján azt találjuk, hogy *punie* »plenius«. Az első lapon olvasható *slnci* mellett ott találjuk (*a5β.*) a már egyszer említett *od vstoka sunca* kifejezésben a népies alakot. A *dužna* spomenuté olvasható a *a2δ.* hasábon a már fönt említett *dlžne* vagy a 9. quat. 8γ. hasábján található *dlžani* írásban tehát csak az egyházi alak megőrzését kereshetjük. Az első lapon az evangelium szövegében azt találtuk, hogy *oblcimse* »induamur«, az *i4α* hasábon ellenben a rubrumban, tehát olyan helyen, a hova a népies kiejtés könnyebben behatol, azt olvassuk, hogy *izvuci* se ot rizī crikvenihi.² A missae votivae között találtunk egyet (I. III. f. 24. sz. a.), a melynek czime: *Mš pršti suz* »missa ad poscendas lacrimas.«

¹ Starine, XXIII. k. 53. l. »Slovčano *l* ne prelazi u našem spomeniku nikada u *u* . . . Taj pojav potvrđuje misao o vokalskom *l* u Hrvata. U selu Risiki na otoku Krku živi *l* sonans još i danas.«

² *Jzvuci* se »vetközzél« ellentéte az *obuci* se »öltözködjél« kifejezésnek, a mely *obvuci* helyett áll — *v b* után rendszeren elvész a szláv nyelvekben.

Népiesek a *hónapok* és *napok* elnevezései is és azért említést érdemelnek e helyen, ámbár máshonnan is ismeretesek. A hónapok nevei a következők: *Envari*, *Pervari* (érdekes a Hervoja-féle kéziratban található *Vervari*), *Marači*, *Aprili Mai*, *Ijuni*, *Ijulēi*, *Avgušti*, *Sektebari*, *Oktebari*, *Novembari*, *Dektebari* (e mellett találtam egyszer a Propriumban decz. 6-ika alatt *decembari*, alakot is). A hónapok e neveiről szolt már Jagié is és rámutatott arra, hogy részben a görög nyelv hatása látszik meg rajtuk.¹ A görög hatást legvilágosabban mutatja a *Pervari* *v*-je (a *p* az idegen *f* népies átalakítása, a milyennel még találkozni fogunk; az Asseman-féle evangelium *Ferüvari*-t ír). A görög nyelv hatása, a melylyel a keresztnevekben is találkozni fogunk, természetes nem volt közvetlen, hanem a görög nyelv hatott az ószlovénre — Czirill görögből fordította az egyházi könyveket, — az ószlovén forrásokból pedig átmentek a hónapok nevei a horvát-glagolita forrásokba és részben a nép ajkára is. Így magyarázható p. o. az *oktebari* név is, a mely az ószl. *oktēbrī* hű mása. Ebből került a *k* a *sektebari* névbe is, a mely régibb *septebari* (=oszl. *septebari*), helyett áll. Mindkettő hatása alatt lett *dekebari* (= *dekebrī*)-ből *dektebari*. *Novembari* ellenben az olasz-latin hatás nyomát viseli, csakúgy mint a *dektebari* mellett föl-fölötlő *decembari* alak. A fentemlített hónapnevekkel találkozunk a glagolita okiratokban is.

A hét napjai a mi misekönyvünkben a következő neveket viselik: *ponedilaki* (*ponedelaki*-ot csak egyszer találtam), *utoraki*, *sreda* (ritkán *srēda*), *četrtaki* (egyszer *četvrtaki* *g*6β), *petaki*, *sobota*, *nedila*. *Petaki* »péntek« mellett egyszer *peti*-t találtam: *v peti po psce* (*k*2β). egy alak, a mely az első kiadásban is előfordul p. o. *v peti stoe uš 12 aplu*. (*a*3γ.) Szakasztott olyan képzés az *utori*, a melyet egyszer *utoraki* »kedd« helyett találtam: *v utori veliki* (8 quat. 6a.) — az első kiadásban a keddek más neve, mint *utori*, úgy látszik, elő sem fordul. A *peti* elnevezés könnyen érthető, annyit jelent mint az »ötödik« t. i. nap (*peti* sc. danī), az *utori* is úgy magyarázható, ámbár a »második«-at *drugi*-nak mondják horvát-szerb nyelven, az *utori* csak egyházi kifejezés. De ha ezek mellett egyszer *ponedeli* vagy *ponedili* alakot találunk: *v ponđli* veliki (8 quat. 5γ.) és ha az első kiadásban *pondeli* a

¹ Missale Glagoliticum Hervoiae, 28. l.

hétfő rendes neve, ez csak a *peti*, *utori* alakok mintájára képződhetett. Az élő nyelvből nem ismerek ilyen alakokat. *Četrta* a horvát glagolita forrásokban rendszeren *v* nélkül található csakúgy mint a *četrti* sorszám név, a melyből képződött, a mi misc-könyvünkben mégis egy helyen *četvrtaki* alakot találtam. A *sobota* alak az egyetlen ismert alak a horvát glagolita forrásokban, szemben a horvát-szerb irodalmi nyelv *subota* alakjával. Kušar, a ki Arbe szigetének mai nyelvéből idézi ezt a *sobota* alakot, a latinból való származását tartja valószínűnek.¹ Milčetić nem kellő kapcsolatban említi a szót, mert *sobota*-t, az egyetlen használt alakot csak nem szabad olyan elvéve előforduló alakokkal egy sorba állítani, mint *okositi*: *okusiti* helyett, *kokavica*: *kukavica* helyett stb., a melyek máshol nem találhatók és valószínűleg könnyen érthető tollhibák, a glagolita *u* t. i. semmi egyéb, mint két egymás mellé irt *o*. Ha Milčetić nem hiszi, hogy a tőle felsorolt példák csak tollhibák, és hivatkozik az éjszaki čakavoknak a kajkavokkal való érintkezésére, álláspontját legfeljebb azokra az alakokra nézve lehetne elfogadni, a melyek csak abban az egy nyelvemlékben találhatók, a melyből azt a pár példát idézi, valószínűleg azokra nézve sem, de a *sobota* szóra nézve semmi esetre sem, mert az mindenütt így és csak is így fordul elő. E szó más szláv nyelvekben is a latin nyelv hatása alatt olyan alakot öltött, a melyet nem lehet egy *sqbota* alakból magyarázni, a melynek a horvát-szerb köznyelv *subota* alakja szabályszerűen megfelel. Az ószlovén *sqbota*-val szemben a cseh, tót és lausitzi szerb nyelvben *subota*, a lengyelben *sqbota*, a polábban *sōbūta* alakot kellene várnunk, tényleg azonban a polábban *sūbūta* a szombat neve, valamennyi többi itt említett nyelvben pedig *sobota*-t találunk, tehát ugyanazt az alakot, mint a horvát glagolita forrásokban és a mai *ča* nyelvjárásban.

Még csak a keresztnevek tarka alakjaira akarok rámutatni, érdekesek ezek, mert híven föltüntetik a különféle hatások keresztvezését. Első sorban említést érdemel a görög nyelvnek — ha nem is közvetlen — hatása, a melyet már fönt a hónapok neveinél is észleltünk. A görögös alakok itt is csak úgy magyarázhatók, hogy előbb az ószlovén egyházi könyvekbe jutottak és ezekkel

¹ L. Rad, 118. k. 15, 1.

együtt elterjedtek a horvátokhoz is. Például hozza föl Jagié a következőket, a melyeket a Hervoja-féle kéziratban talált, de a melyek nagyobbára a többi glagolita forrásokban is találhatók: *Mavricie, Evsebie, Avgustin, Avdakt* (»Audactus«), *Mihail, Prak-sida, Klimant*. Én ezek közül csak egy nevet ragadok ki, hogy igazoljam, hogy a mi misekönyvünkben hasonló alakokkal találkozunk, de hogy egyúttal egy példán kimutassam, milyen ferdtésen mentek gyakran keresztül a nevek. A latin Audactus-nak a zenggi misekönyvben is *Avdakt* felel meg, de a harmadik kiadásban a naptárban augusztus 30-ika alatt *Avdifakt*-ot találunk!

Nem említi Jagié azokat a neveket, a melyekben a latin *b* helyén *v*-t találánk, úgy mint az új görögben. Ilyen pl. a következőesen mindig csak *Ěkovi* (olv. Jakov)-nak irt Jakab név. Igen jellemző és bizonyítja a glagolita istentisztelet hajdan nagy elterjedését és népszerűségét, hogy a katolikus horvát nép mai nap is a glagolita egyházi könyvek révén elterjedt görögös *Jakov* alakkal nevezi a Jakabokat és hogy csak helylyel-közzel hallható a latinos *Jakob* alak.

Csaknem ép oly mély gyökeret vert a horvát népnél az *Elisaveta* (ejtsd *Jelisaveta*) »Erzsébet« név is e görögös alakjában, ámbár már a glagolita misekönyvekben is ingadozást találunk. A mi misekönyvünk az evangéliumbeli Erzsébetet *Elisavta*-nak írja (egyszer *a3γ*, kétszer *a4α*), a mit, ámbár nincs rövidítő jel a *v* fölött, valószínűleg *Jelisaveta*-nak kell olvasnunk. Ezt abból is következtethetjük, hogy Szent-Erzsébetet is, a melynek ünnepe november 19-ikére esik, *Elisaṽta*-nak írja egyszer a mi misekönyvünk, de már rövidítő jellel *v* fölött. Az utóbb említett alak a naptári részben fordul elő, míg a Propriumban az illető napon már a latinos *Elizabeta* olvasható, még pedig négyszer (a czimben *Elizaṽti* írást találunk, a szövegben egymásután *Elizabeti*, *Elizabēti* és *Elizbēti* olvashatók). A többi misekönyvekben is rést ütött a latin befolyás: míg a fönt említett *Ěkovi-Jakov* mindenütt csak is így fordul elő, addig a Hervoja-codex *Elizabeta*-t ir a naptárban, a harmadik nyomtatott kiadás is a naptárban ép úgy, mint a Propriumban ezt az alakot tünteti föl, vajjon az evangéliumban is, azt nem tudom, csak úgy, a mint nem jegyeztem ki az első kiadásból és a Novak-féle kéziratból az illető helyeket.

A mai horvát nyelvben e kcrán észlelhető ingadozás mel-

lett is a *Jelisaveta*-ból képzett *Jelisava* alak széltiben használatos, királynénkat csak is így hívják. A mellett előfordúl a *Jelisaveta* alak maga is és a *Jelisava*-ból képezett *Jelisavka* kicsinyítő. Minthogy azonban az egyházi nyelv latin, *Elizabeta* is hallható. Egészen újnak látszik a két alak kombinációja: *Elisabeta* (*s*=*sz* *b* mellett!), talán csak tudákos alak; Jagié szóbeli közlése szerint körülbelül az utolsó 20 év alatt terjedt el a naptárak által. Én nemcsak a *Zvonimir* nevű naptár idei évfolyamában találtam, hanem Milčetiének egy már említett cikkében is¹ Az akadémia szótárában, a mely a neveket is közli, ezt az alakot hiába keressük a betűsorrend szerint, csak véletlenül bukkanhatunk rá az *Alsabeta* cikk alatt, a mely így hangzik: »*Alsabeta* f. Elisabeth isperedi *Elisabeta* Jelisaveta. Samo u jednom spomeniku XV. v., ali se slovo *s* ne može pročitati. *Naše gospođe Al(s)abete* (piše ban Jvanis o svojoj ženi) Mon. serb. 279.« »(*Alsabeta* f. Elisabeth v. ö. *Elisabeta*, Jelisaveta. Csak egy nyelvemlékben, a XV. sz.-ban, de az *s* betűt nem lehet elolvasni. *Naše gospođe Al(s)abete* (írja Jvanis bán feleségéről) Mon. serb. 279.)« De ez az *Elisabeta*, a melyre itt hivatkozás történik, a gondosan készült szótárban, a mint már említettem, a maga helyén nem található, a mi azt bizonyítja, hogy sem Daničić, a ki az anyag javarészét összegyűjtötte és az első 4 betűt maga szerkesztette is, sem a későbbi szerkesztő nem talált *Elisabeta* alakot a forrásokban. Az *Alsabeta* alatt található Elisabeth tehát nem tekinthető másnak, mint a czímszó magyarázatának, *Alsabeta-Elisabeta* csak átírás féle. De maga az *Alsabeta* sem nagyon hiteles alak, hiszen épen az *s*, a mely bennünket érdekelne, a mint Daničić is mondja és a mint Miklosich kiadásából is látni (Monumenta Serbica, id. h.) már nem vehető ki az okiratban. Az egész alak tehát csak is Miklosich föltevésén, még pedig kétségkívül hibás föltevésén alapul, mert, úgy látszik, nem *s* hanem *z* hiányzik, a mi ez okiratban a *ž*-nek is jele, és a név valószínűleg *Alžabeta*-nak olvasandó — a kajkovok még ma is *Jalžabeta*, *Jalža*, *Jalžica*-nak hívják az Erzsébeteket, illetőleg Erzsiket — ugyan azzal a *zs* hanggal, a melyet hasonló okokból a mi *Erzsébet* nevünkben is találunk, a mely p. ó. a tót *Alžbeta*-ban is hangzik.

¹ Rad, 121. k. 112. l.

De térjünk vissza e kitérés után, a melyet szükségnek tartottam, mert szoros kapcsolatban áll a horvát keresztnevek fejlődésével, a horvát akadémia nagy szótárában található alakokra. Ha az *Alžbeta*, *Jalžbeta* alakoktól, a melyek megint másfelé mutatnak, eltekintünk, a szóban levő keresztnév hétféle változatban található, mint ép annyi külön kis czikkecskének feje: *Elizabeta*, *Jelisafta*, *Jelisava*, *Jelisavet*, *Jelisaveta*, *Jelisavka*, *Jelisavta*! Ezek közül a második *Jetisafta* és az utolsó *Jelisavta* érdekel bennünket, az utóbbi azért, mert misekönyvünkben három helyen rövidítő jel nélkül *Elisavta* írást találtunk, amaz pedig azért, mert az *f* azt bizonyítja, hogy *Jelisaveta* mellett a *Jelisavta* (ejtsd *Jelisafta*!) rövidült alak tényleg megvan a nyelvben, úgy hogy a priori nem lehet tudni, szabad-e a mi misekönyvünkben az *Elisavta*-t *Jelisaveta*-nak olvasni, *e*-vel *v* és *t* közt. A *Jelisavta* alakot Milietić is említi írott forrásokból, a belőle lett beczező *Safta*-t pedig az élő nyelvből, Veglia szigetéről.¹ Az akadémia szótárából is látni, hogy a *v-s* alak, a mely utolsó sorban a görög kiejtésen alapúl és az egyházi szláv könyvek által jutott a horvátokhoz, ha nem is az egyetlen használt alak, mégis széltiben elterjedt, a mi megint csak is azt mutatja, hogy a glagolita istentisztelet hatása milyen nagy körre terjedt és milyen mélyre ment.

Több ilyen *v-t* is találunk a mi misekönyvünkben. Barabás neki *Varava* (9. quat. 8β kétszer); 9. quat. 8δ. lapján pedig háromszor olvassuk azt, hogy *eŵrěiski* »hebraice«; az *a4γ*. lapon azt írja hogy: *šlva Livaŋva* »gloria Libani«, a 9. quat. 7α. lapján *bī ō Livana* pridetī »Deus a Libano venies.« De már azt olvassuk, hogy: *Abraamu* (*o7γ*.), ámbár itt is *v*-nek kellett régebben lennie, mert nemcsak a Hervoja-féle kéziratban találjuk az *avraamlju* alakot (l. Jagić értekezését, 13. l. bal hasáb), hanem még a később nyomtatott 3-ik kiadásban is *Avraamov*-ot találtam a halotti misében.

Nem bocsátkozhatom itt a görög nyelv e közvetett hatásának további kutatásába, csak is egy nevet akarok még említeni, a melyet Jagić nem hoz föl, az *Ilija* nevet, a mely szemben a latin »Elias« névvel mindig azzal az *i*-vel hangzik még mai napig is, a mely az egyházi szláv nyelvben rendesen a görög *η*-val szemben áll.

¹ L. Rad, 121 k. 112. l.

Attérek most már a nevekben észlelhető *népies* irányra. Legszembeötlőbb e tekintetben az idegen *f*-nek *p*-vé való változása, a melyről Jagié is említést tesz a Hervoja-féle misekönyvről írt értekezésében. (28. l.) Eredetileg nem volt *f* hang a horvát nyelvben — később *hv*-ből fejlődött: *hvala*: *fála* »hála« — azért más ajakhanggal helyettesítették az idegenből kapott szókban, első sorban *p*-vel. Így lett az olasz *focaccia*-ból a horvátoknál *pogača*, mielőtt tovább vándorolt mihozzák, a *paszuly*, *palaczk* *p*-je is így keletkezett. Találkoztunk is már ilyen *p*-vel a hónapok neveinél, mert míg a február nevében a *pervari* szóban a *v* utolsó sorban görög hatásra vezethető vissza, a székezdő *p* népies átalakulást mutat. Ha a Hervoja-féle kéziratban *Vervari*-t találunk, akkor az *f*-nek csak más ajakhanggal való helyettesítését találjuk a szó elején. Ezt a népies *p*-t a mi misekönyvünkben az idegen *f* erősen szorítja, de azért elég nyomát találjuk, sőt egy-egy névben megmaradt mind mai napig, pl. a *Josip* névben — a mi misekönyvünkben következetesen *Osipi*, — a melyből az ismert *Josipović* vezetéknev is származott, vagy a *Stepan* névben, a mely a mi misekönyvünkben az *i*-tájszólás szokása szerint *Stipani*-nak hangzik. Az ingadozás a mi misekönyvünkben néha igen jellemző: május 1-ején *Filipi*-et olvasunk a naptárban, de a mellett »ad Philippenses« úgy hangzik hogy *k Pilipsiem* (a2β.), június 9-én a Propriumban *Feliciēni*-t találunk, a naptárban ellenben *Peliciēni* áll, a latin »praefatio« hol *profaciē*, hol *propaciē*, így aztán nem csoda, hogy az idegen »epiphania«-nál az ellenkező változást is találjuk: *efifaniē* *epifaniē* mellett.

Ránk magyarokra nézve különösen érdekes az a sok eset, a hol latin, illetőleg olasz *s* helyén *š*-et vagy *ž*-t találunk. Hogy a keresztnevekben a sziszegő a szerint változik, hogy honnét került a név, azt már az Erzsébet név horvát másain észlelhetjük. Ott a latin hatásnak tulajdonítottuk, ha a zenggi misekönyvben és a későbbi forrásokban egészen a mai napig *Elizabetha*-t találtunk, *z*-vel, szemben az ószlovén hatására visszavezető *sz*-es *Jelisa-veta*, *Jelisava* alakokkal. Hogy helyes nyomon jártunk, azt ebben az esetben kétségtelenné teszi a *z*-vel párosuló *b* szemben az *sz*-szel járó *v*-vel. Ha a mi *Erzsébet* szavunkat hasonlítjuk össze az említett két alakkal, a sziszegőnek olyan fejlődését találjuk, a mely megint más hatásra vezetendő vissza: benne a velencei kiejtés-

ben a köz-olasz *z* helyén hallható *zs* tükröződik. A mint láttuk, a horvátoknál sem egészen ismeretlen egy ilyen *zs*-alak; a kajnyelvjárásban még ma is *Jalžabeta* alakot találunk. Ha egy pár név, úgy mint *Jelisava*, *Josip*, egészen a mai napig megőrizte a horvátban a görögös kiejtés nyomát, az rendkívül érdekes, abba bele van temetve a horvátok művelődéstörténetének egy régi, már csaknem elfelejtett mozzanata, de e gyér maradványok mellett ott találjuk a latin hatást és végre számos néven, számos közkeletű szón a velencei hatás félreismerhetetlen bélyegét, különösen ha a régi glagolita okiratokat forgatjuk. Ha p. o. egy 1491-ben kelt okirat így kezdődik: *Fratar Mihal vikariš kloštra* »Mihály szerzetes, a kolostor vikáriusa« (Kukuljević *Acta croatica* 131. sz.), olyan sajtóságon üti meg fülünket az a megszokott *s* (*š*), amelyet a horvátok is arról a vidékről kaptak, a honnan magyar és horvát egyaránt annyi keresztnevét, annyi szavát és a mi mind ennél jóval fontosabb, latin írástudását kapta. Ilyen nevekkél találkoztunk már a mi misekönyvünk utóiratában is; ott olvassuk a még ma is egyedül használt *Blaž* »Balázs« és *Gaspar* »Gáspár« neveket, de találunk sok más névben is *s*-et (*š*) vagy *zs*-t (*ž*), ámbár egészben véve az *sz* (írva *s*) dominál, a mi részben bizonyosan a főt említett egyházi szláv könyvek révén közvetített görög hatásnak tulajdonítandó, részben azonban a velencei kiejtéssel szemben álló közolasz kiejtésből származik — utóbbi esetben *sz* mellett *z* található, valahányszor az olaszban zöngés a sziszegő. *Š*-t találunk p. o. a következő nevekből: *Šikst* Sixtus, *Šebestiēnī* Sebestyén, *Felicišimī* Felicissimus, *Šabina* Szabina, *Dēonožij* Dénes, *Ruštiki* Rusticus, *Kališti* Callistus, *Fauštinī* Faustinus. Ehhez illik a latin sequentiából lett *šekvenciē* és az ostyánknak megfelelő *oštja*. De hogy a mellett mennyire hatalmas az *sz*, azt látni a sokkal számosabb *sz*-es alakokból, a milyenek *Priska*, *Skolastika*, *Maksimiēnī*, *Soteria*, *Krstina*, *Justinī*, *Anastasij*, *Saturnij*, *Damasī*, *Silvestari*, *Susana*. Sőt még olyanokat is találunk, mint *Tomasī* és *Simun*, illetőleg *Simeon*. Ez utóbbi nevek azért föltűnők, mert *Tomasī* helyett a glagolita okiratok rendszeren *Tomašī* alakot mutatnak, Kukuljević indexében csak egyszer találunk *Tomas*-t, nyolczszor *Tomaš*-t, egyszer a *Tomas*-ból képzett *Tomasović* vezetéknevet, ellenben hétszer *Tomasīć* nevű személyt és egy *Tomašković*-ot. *Tomaš* még ma is jára-

tos a čakavoknál és kajkavoknál, az irodalmi nyelvben a *Toma* alak járja.

A *Simun* és *Semion* azért föltűnő, mert mai nap is még használatos a *Šimun* »Simon« alak, régebben meg éppenséggel gyakori: Kukuljević indexében csak egy *Simun* nevű papot találunk, *Šimun*-t ellenben háromszor (egyebek közt egy 1526-ban kelt okiratban a modrusi püspök nevéül *Šimun*-t találunk), a belőlük képezett vezetéknevek is a *Šimun* alakot járatosabbnak tüntetik föl a *Simun*-nál: *Šimunčić* egyszer található, *Šimunić* háromszor, azonkívül egy *Šimunovac* birtokkal is találkozunk. Ezzel szemben a mi misekönyvünkben mindig csak *S* (*sz*)-es alakot találunk, még pedig nemcsak a nagypénteki passióban, a hol három ízben ismétlődik *Simuni* Petari, meg a Propriumban, a hol október 28-dika alatt *Simuni*-t találunk, hanem a népies befolyásnak inkább kitett naptári részben is, a hol az említett napon *Simuni* van bejegyezve, október 8-dikán pedig Zára városának védőszentje *Semioni* néven van fölemlítve. A harmadik kiadás legalább ezen az utolsó helyen a népies *Šimun* alakkal él, különben pedig teljesen összevág a mi kiadásunkkal.

Hadd említsek itt még egy érdekes ingadozást, a melyet Jagić a Hervoja-fele misekönyvből mutatott ki: ott augusztus 3-dikán István vértanút a népies *Stipani* néven találjuk a naptárba bejegyezve, de augusztus 20-dikán azt olvassuk, hogy *Štifana* krala ugrskoga, a mi a magyar *István* név hatása lehet, a mint ezt már Jagić is — ámbár kételkedve — állítja.¹ A zenggi misekönyvben az első helyen *Stipani*-t találunk, augusztus 20-dikán

¹ Litera *š* cum hungarico *s* in István cohaerere videtur. (28. l.) A horvát-szerb nyelvben van ugyan egyebek közt *š*-sel hangzó *Šćepan* alak is, de itt az *š* csak a rá következő *ć* hatása alatt fejlődött egy rendes hangtani törvény következtében, v. ö. *liš* »levél«, *lišće* »levelek.« *Šćepan* mellett van egy *Stjepan* alak, a horvát irodalmi nyelvnek rendes alakja, a čakavok rendszeren *Stipani*-t mondanak. Az *š* tehát a *Štifan* alakban nem keletkezhetett a horvát nyelvben magában. De nagyon könnyen kerülhetett egy *š*-es alak az olasz *Stefano* név velencei kiejtéséből, úgy a mint *stampare*-ből *štampati* lett, *posta*-ból *pošta* stb. stb. Ha *Štifan*-féle alak csak a Hervoja-fele misekönyvben az említett helyen fordulna elő, akkor az igaz, alig gondolhatnánk másra, mint magyar hatásra, de előfordul Kukuljevićnál, ámbár az indexbe nincs fölvéve, a 22. sz. okiratban egy »priur *Štipan*«, »*Štefan*« alak pedig többször található, csak úgy, mint a belőle képezett *Štefanić* és *Štefković* nevek.

Szent-István nevét nem nyomtatták be, csak később irta valaki a lap szélére azt, hogy *Stipan* kral, a miből most már csak *st* látható a felső sorban és *kral* (az l-nek csak első fele maradt meg) az alsóban.

Hogy mennyire tarkák különben is a nevek alakjai, arra hadd szolgáljon például Mihály arkangyal neve, a mely *Mihael*, *Mihail* és *Mihovil* alakban fordul elő. A harmadik kiadásban ezekhez hozzá jön még egy negyedik alak is: *Mihal*.

De nem folytatom tovább. Lehetetlen egy könyvismertetés szűk keretében mindazokat a kérdéseket csak érinteni is, a melyek kapcsolatban állanak a horvátoknál valaha olyan elterjedt glagolita írástudással. Csak is annyit említettem föl, a mennyit szükségességnek tartottam, hogy a zenggi misekönyv jelentőségét, a melyért annyit áldoztunk, minálunk is megértsék. A mellett természetesen nem téveszthettem szem elől a főfeladatomat, hogy a mi misekönyvünkről olyan leírást adjak, a mely a tudományt is valamennyire előbbre viszi. Vannak, tudom jól, olyan részletek az értekezésben, a melyek elriaszthatják a nemszakértőt, de azért reményelem, akad mégis ezek között is, a ki legalább végig lapozza dolgozatomat, hogy tájékozást nyerjen sok olyan kérdésben, a mely a horvátokra nézve fontos és épen azért ránk nézve sem lehet közömbös. Ha a magyarok története szoros kapcsolatban áll a horvátokéval, úgy hogy lehetetlen az egyik nép történetét megírni vagy akárcsak meg is érteni, ha nem ismerjük a másikat, akkor nem hűnyhatunk szemet a horvát nép életébe valaha olyan mélyen bevágó kulturális mozzanat előtt, mint a milyen a glagolita istentisztelet és minden, a mi vele összefügg.

Hibaigazítások. Az első közleményben, a mely a Könyvszemle 120—149. lapjain jelent meg, kijavítandók a következő apró, de mégis kicsit zavaró sajtóhibák: a 127. l. 4. jegyzete 2. sorában *pro* h. olvasd: *po*; a 131. l. a 21. sorban *sem* után vessző (,) a 23. sorban *könyvet* után pontos vessző (;) teendő; a 113. l. 11. s. *Čurila i* (két szóban) olvasandó; a 136. l. 7. s. alulról *navlašnih* olvasandó; a 145. l. 54. sz. a. *nepldne* h. *nepldno*, u. o. 5. sz. a. *Mša* h. *Mša* olvasandó; a 146. l. 78. sz. a. a fölkiáltó jel (!) törleendő; a 147. l. 3. sor alulról *Šekvenci* és *mr̃vni* közt a *za* szócska maradt ki,

A KÖTELES PÉLDÁNYOK KÉRDÉSE.

FÜLÖP SÁNDORTÓL.

A közművelődés terjesztésének egyik legfőbb és leghathatósabb eszköze a közkönyvtárak intézménye lévén, kell, hogy minden művelt állam ez intézmény megalapítását vagy felvirágoztatását elsőrangú feladatai közé sorozza. Áthatva e meggyőződéstől, a nyugat kulturnépei versenyre kelnek egymással e fontos feladat betöltésében.

Nálunk — valljuk be őszintén — e tekintetben még vajmi kevés történt. Kutatván pedig e téren való elmaradottságunk okait, azokat egyrészt a multak szerencsétlen politikai viszonyaiban, másrészt az elmúlt évtizedek kedvezőtlen pénzügyi helyzetében fogjuk megtalálni. Mert, míg a század elején az államhatóságok a nemzet szellemi föllobbanásának legkisebb szikráit is elfojtani törekedtek, addig a század derekán és végén önállóságát visszanyert állami életünk vezetői az égetőbb szükségletek kielégítésére kellett hogy irányozzák összes figyelmüket. Így állott aztán elő a helyzet, hogy könyvtáraink fejlődésének ügye semmiképpen sem áll arányban a nemzeti általános föllendüléssel.

Hála azonban az utóbbi idők kulturális ügyeit intéző állam-érfiaknak, a viszonyok már e téren is javulni kezdenek; s bár fez idő szerint nem is lehet sok reményünk arra nézve, hogy a könyvtárak előmozdítására szánt állami dotáció jelentékenyen felemeltessék, mindazonáltal nagy bizalommal tekintünk a jövőbe, mert olyan országos intézkedés küszöbén állunk, mely gyökeresen meg fogja javítani könyvtárügyünk állapotát s rohamosan fogja arra a fokra fejleszteni, amelyen a többi kulturnépek könyvtári intézménye áll.

Ez az óhajtott intézkedés a köteles példányok beküldésének nálunk csaknem egy század óta vajudó ügyét van hivatva törvényhozásilag rendezni. A nyomdatermékek köteles példányainak beszolgáltatását a legtöbb európai államban már a mult század elejétől fogva törvény szabályozza. E törvények genezise a cenzurával kapcsolatos, s eredetileg nem is volt egyéb céljuk, mint az államveszélyes könyvek elterjedésének megakadályozása. E cél-

ból az arra illetékes hatóságok a nevezett törvény alapján bekövetelték vagy a kéziratot, vagy a kefelenyomatot s aztán magát a nyomtatványt is. Később a rendőri felügyelet gyakorolhatása volt e törvény indító oka, mi céljaiban meglehetősen azonos volt a cenzúrával. Ebből fejlődött a nyomtatványoknak ellenőrzés céljából való bekövetelése még olyan államokban is, amelyek cenzúráát többé nem gyakorolnak. Ennek az intézkedésnek tehát többé nem az a célja, hogy veszélyesnek tartott sajtótermékek elterjesztésének gátat vessen, hanem csupán annak ellenőrzése, nem ütközik-e egyik-másik nyomtatvány a sajtótörvényekbe, hogy ekként az esetleges kihágás megtorolható legyen. Az ily módon felhalmozódó könyveket s egyéb nyomdai termékeket a hatóság aztán rendszerint átadta valamely, e célra megjelölt közkönyvtárnak. Így lépett előtérbe a megőrzés, vagyis a tudományos értékesítés szempontja úgy azokban az államokban, melyekben a cenzúra még főnáll: Orosz- és Törökországban, Japánban és Egyiptomban,¹ mint azokban, ahol a sajtószabadságot — miként nálunk is — alaptörvények biztosítják.

Még határozottabban lép előtérbe a tudományos értékesítés szempontja a beszolgáltatás azon rendszerénél, mely a privilegiumokból származik. Némely állam ugyanis a nyomdai szabadalom fejében, ami bizonyára igen becses dolog volt az azt elnyerő nyomdászra nézve, mintegy ellenszolgálatul, a nyomtatandó művekből több vagy kevesebb példányt biztosított már a szabadalomlevélben a saját tudományos intézetei, jelesen közkönyvtárai részére. Nagyon természetesen, mentől értékesebb volt valamely országban az ilyen nyomdai szabadalom, annál több példányt kötött ki magának a privilegium adományozója. Így pl. Angolországban a század elején minden szabadalomtulajdonos 11 példányt volt köteles beszolgáltatni.² Az északamerikai törvényhozás pedig az 1846-ban hozott törvény alapján mindazon művekből s más nyomtatványokból, melyeket szerzőjük az utánnomás ellen biztosítani óhajt, melyeknek tehát az állam hatályos jogvédelmet nyújt, egyúttal két példányt meg is követel tudományos intézetei részére. Az összes megjelent s állami jogvédelmet élvező művek egy pél-

¹ Vogel: Historische Übersicht der Verordnungen wegen Ablieferung von Pflichtexemplaren an öffentl. Bibliotheken. Serapeum. V. u. VI. Jahrgang.

² Annual Register. 1814. Append. to Chronicle 334. l.

dánya a kongresszus könyvtárának, egy második példánya pedig a Smithsonian Institutionnak jut.¹

Végre kizárólagos a tudományos értékesítés szempontja az úgynevezett tanulmányi köteles példányoknál, mely rendszer többek közt Poroszországban és Ausztriában, s az itteni minták alapján 1881 óta Szerbiában és 1885 óta Romániában is törvényhozási aktussal van bevezetve.

E rendszer célja tisztán a tudomány, vagy jobban mondva a közművelődés előmozdítása és terjesztése. Fontos nemzeti érdek, hogy egy nemzet irodalmának összes termékei összegyűjtessenek s a késő unokák számára is közkinccsel képezzenek. Ez az elvebegett mindazon törvényhozások szemei előtt, melyek a tisztán tanulmányozás céljából bekövetelt köteles példányok rendszerét fogadták el.

Ezen szempontokból indul ki s ezen elvnek hódol az a törvényjavaslat is, melyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter nemrégiben tárgyalás végett a magyar törvényhozás elé terjesztett, s amelytől könyvtárügyünk gyors felvirágzását és közvetve kultúránk üdvös haladását méltán várjuk mindannyian.

A köteles példányok kérdése egyébként nem mostanában vetődött nálunk sem felszínre. Majdnem száz esztendő kellett hozzá, míg idáig jutottunk. A magyar, illetve Magyarországon produkált nyomtatványok beküldését legelőször egy 1804 február 28-án kelt helytartósági rendelet tette kötelezővé, mely rendelet természetesen csak az akkoriban nálunk is dívó cenzúrának volt egyik eszköze, s így a helyett, hogy a nemzeti kulturának előmozdítását eszközölte volna, inkább lenyűgözte azt. A tudományt és közműveltséget szolgáló első lépést e téren csak 1840-ben tettük meg, megalkotván az 1840. évi VI. tcz.-ket, melynek 11. §-a szerint: »Ő Felségének megegyező kegyelmes akaratjával a Magyarországon és ahhoz kapcsolt részekben kinyomatott minden munkából a magyar tudós társaságot (azaz: a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát) egy példány illeti.« Már ezen törvényhozási aktusnál tisztán a tudomány és közművelődés érdeke dominált, valaminthogy szintén e nagy fontosságú nemzeti érdek vezérelte

¹ Public Libraries in the United States of America. (Washington, 1876.) I. k. 280. l.

az 1848. évi XVIII. tcz. 39. és 40. §§-ainak megalkotóit, mely §§-ok azonfölül, hogy a nyomdatulajdonosokat hiteles könyvek vezetésére kötelezték, melybe minden nyomtatvány elkészültének ideje, valamint alakja, czíme, vagy ismertető tartalma, a kötetek, példányok és ívek száma bejegyzendő, még két köteles példány beküldését is elrendelték, az egyiket ellenőrzés czéljából a hatóság, a másikat pedig tudományos közhasználatra a hatóság útján a Magyar Nemzeti Múzeum számára. Sajnos! úgy az 1840. évi VI. mint az 1848. évi XVIII. tcz. jórészt írott malaszt maradt, melynek a nyomdatulajdonosok közül csak az tett eleget, aki éppen akart. Aki beküldötte sajtótermékeit, elfogadták tőle; aki pedig nem küldötte be, nem nagyon kérték tőle számon, vagy ha kérték is, nem sokat adott a kérésre, mivelhogy a két üdvös törvény közül egyiknek sincs büntetőjogi záradéka. De, valljuk meg az igazat, nemcsak a büntetőjogi záradék hiánya, hanem a hatóság útján való nehézkes, körülményes beszolgáltatás is szerfölött megnehezíti dicséretes intenczióit e törvénynek, mely még ma is hatályban van. Hiába valónak bizonyult minden felszólítás, pedig később a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára ezzel sem fukarkodott, de hiábavalók voltak a miniszteri körrendeletek is, a köteles példányok beszolgáltatása oly lanyhán folyt, hogy a nemzeti múzeum már 1874—76-ban, a kultuszminiszterhez terjesztett könyvtári jelentéseiben felpanaszolni kénytelen, hogy »több vidéki nyomda évek óta semmit sem küldött be,« s már ekkor azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy az állapotok gyökeres javulása csak újabb törvényhozási tényről, nevezetesen pénzbírság kirovásától várható.¹

A Magyar Nemzeti Múzeum igazgatósága által emelt többszörös panaszok nem hangzottak el viszhang nélkül. A képviselőházban a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak majdnem minden költségvetésénél hangok emelkedtek, sürgetve e fontos kulturális ügynek rendezését, mignem 1893 márczius 21-én fordulóhoz ért a dolog. E napon történt ugyanis, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum tételének tárgyalásakor Zichy Jenő gróf emelkedett föl szólásra és a múzeumi könyvtár érdekében jeles és eredményében rendkívül fontos beszédet mondott. Érvelésében

¹ Magyar Könyvszemle, 1876. évf. 224. l.

abból indult ki, hogy intézményeinkkel itt az alapító szellemét kell ápolnunk, ki első sorban a nemzeti művelődésnek akarta megteremteni örök időkre szóló letéteményesét. Ezért sürgeti a természetrajzi táruk kihelyezését is és a tulajdonképpeni két nemzeti múzeumi tárlatnak: a régiségtárnak és könyvtárnak határozottabb eszközökkel való támogatását. A bajok orvoslásánál szerinte első sorban a könyvtárt kell az intézkedésre legilletéke- sebb fórumnak figyelembe venni. Állításának igazolására kimutatta, hogy az 1848. évi XVIII. tcz. 39. és 40. §-a büntetőjogi záradék nélkül egyáltalán nem életképes, s hogy e miatt a könyvtár nyomtatványi osztályának évről évre pótolhatatlan veszteségei vannak. Részletes indokolás után tehát a következő indítványt terjesztette a képviselőház elé: »Utasíttatik a kormány, hogy az elavult és meg nem felelő 1848. évi XVIII. tcz. 39—40. §§-ai helyett egy új, a fejlődött viszonyoknak teljesen megfelelő törvényt készítsen és azt mentől előbb terjeszse a képviselőház elé.«

A törvényhozó testület, áthatva az ügy nagy kulturális jelentőségétől, Zichy Jenő gróf indítványát egyhangúlag elfogadta, valamint helyeselte azt is, hogy a nemes gróf a könyvtári dotáció 6000 frtos tételét 10,000 frtra kívánja emeltetni, s hogy a múzeumi ügyek állandó támaszául egy főrendekből és alsóházi tagokból álló bizottságot óhajt kiküldetni. A nemzeti kultúra minden barátja visszafojtott lélekzettel várta a miniszteri döntő fontosságú választ, midőn Csáky Albin grófot szólásra emelkedni látta. A kétség — ha ugyan egyáltalán volt valakiben kétség — mindjárt első szavaira eloszlott: a vallás- és közoktatásügyi miniszter minden részében helyeslően az indítványt, készségesen elfogadta azt.

A következő 1894. évi költségvetés tárgyalásakor mindazonáltal hiába vártuk a közhelyesléssel fogadott indítvány keresztülvételét, — a megígért törvényjavaslatot az egyházpolitika nagy hullámcsapásai a háttérbe sodorták s illetékes részről az be sem nyújtott. Már-már attól lehetett tartani, hogy a multkori nemes fellobbanás ezuttal sem lesz több a magyar közéletben annyiszor és bizony nem ok nélkül hangoztatott szalmatüznél. Csakhogy szerencsére résen állott ismét Zichy Jenő gróf s még abban az elkeseredéssel vívott óriási küzdelemben is egy táborba tudta gyűjteni a közművelődés harczosait. Hogy pedig áldatlan viszonyok csirájába ne fojthassák többé az általa képviselt moz-

galmat, a miniszter helyett ő maga nyújtott be a Háznak egy kidolgozott törvényjavaslatot a köteles példányok beszolgáltatásáról. A javaslat indokolása bár 1893 december 4-ére tüzetett ki, részletes tárgyalását mégis későbbre halasztották, mert a kultuszminiszter azt az érdemleges és általános tetszéssel fogadott nyilatkozatot tette ezen az ülésen, hogy már a kormány is elkészült a maga javaslatával s így czélszerűbbnek vélné, ha a részletes tárgyalást akkorra halasztanák, mikor már a hivatalból készített javaslat szövege is a képviselőház asztalára tétetett. És a ház csakugyan ilyen értelemben is határozott.

A korszakos egyházpolitikai reformok keresztülvitele és életbe léptetése, valamint a kultuszminiszteriumban beállott személyváltozások ezután ismét megakasztották rövid időre az ügy előbbrehaladását. E kis szünet azonban korántsem vált ártalmára az ügynek, mert a szakférfiak minden oldalról meghányhatták, megvethették a dolgot, a hiányokat pótolhatták, a fölösleges és az eljárást megnehezítő intézkedéseket törülhették. Éppen ez volt a célja a Dunántúli Közművelődési Egyesület által 1894. április 27-ére összehívott országos múzeum- és könyvtár-értekezletnek. Ez értekezlet ugyanis egy országos múzeum- és könyvtárbizottságot alakított, mely feliratot intézett az országgyűléshez az iránt, hogy a köteles példányok az illető törvényhatóság területén létező nyilvános könyvtárba is, ilyenek nem léteben pedig egyelőre a törvényhatóság levéltárába küldessenek. E feliratot az országgyűlés 1895 márczius 29-én tartott üléséből pártolólág adta ki a vallás- és közoktatásügyi miniszternek; ekként az eredeti törvényjavaslatnak tehát újra változásokat kellett szenvednie, ami a beterjesztésnek, — habár nem is hosszú időre, — mégis újabb elhalasztását vonta maga után.

Végre a folyó év elején elkészült a várva várt törvényjavaslat előadói tervezete és a kultuszminiszter tájékozási és véleményadás végett megküldte az összes érdekelt tényezőknek. Ez a tervezet hatályon kívül helyezvén a fenálló törvényeknek és más jogszabályoknak mindazon rendelkezéseit, melyek a nyomdatermékeknek tudományos czélokra szolgáló köteles példányairól szólnak, 16 §-ban nagy körültekintéssel és mély bölcseséggel intézkedik a tudományos czélokra beküldendő nyomdai köteles példányok ügyében. Átérezvén annak

a körülménynek a fontosságát, hogy gyakran az irodalmi és művészeti termékeknek legjelentéktelenebb, látszólag csak alkalmi érdekel bíró sokszorosításai is a későbbi tudományos bűvárlatnak fontos és nagyérdékű okmányokat szolgáltathatnak, a nemzeti közművelődés érdekében, ezeknek a közkönyvtárakban való megőrzését, vagyis minden érdekesebb nyomtatvány kötelező beszolgáltatását, a törvény oltalma alatt, jogosult alapra fekteti. Mert, mint maga a törvényjavaslat indokolásában is hangsúlyozza, a nemzeti irodalom és művészet sokszorosított termékeinek gyűjtése és közhasználatra való hocsátása a nyilvános könyvtárakban érdekében áll úgy a nyomtatóknak és kiadóknak, mint a szerzőknek is, mert munkásságuk eredményét a feledéstől és pusztulástól a legbiztosabban megóvjá, és a szakkörök is leginkább a nyilvános könyvtárakban szerezhetnek összehasonlító tájékozást a bibliografiai és grafikai szempontból legtökéletesebb sokszorosítási eljárásokról. És igen helyesen jegyzi meg ugyanezen indokolás, hogy ez előnnyel szemben az a csekély anyagi veszteség, melyet könyvnyomtatóink és kiadóink szenvednek az új törvény rendelkezései által, alig jöhet tekintetbe, főleg ha meggondoljuk, hogy minden kiadásnál az esetleg hibás példányok kicserélése végett amúgy is fölös példányok készülnek és maradnak a nyomtatók, illetve kiadók rendelkezésére.

A törvényjavaslat szerint, eltekintve a sajtórendészeti czélokra szolgáló köteles példányoktól, — mivel az ide vonatkozó törvényeket és más jogszabályokat e javaslat egyáltalában nem érinti, — a nyomtató minden Magyarországon nyomtatott, gépi sokszorosítás útján készült nyomdatermékből tudományos czélokra három példányt tartozik ingyen beszolgáltatni, és pedig: egyet a Magyar Nemzeti Múzeumnak, egyet a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának, és végre egyet a nyomtató illetékes törvényhatóságának területén levő s a kultuszminiszter által erre rendeleti úton feljogosított múzeumnak, vagy ilyennek hiányában a törvényhatóság levéltárának. Kiterjed ez intézkedés joghatálya a Horvát-Szlavonországban, vagy a külföldön nyomtatott, de Magyarországon kiadott nyomdatermékekre is, mely esetben a beszolgáltatásról a kiadó köteles gondoskodni. E köteles példányok beszolgáltatásának kötelezettsége kiterjed minden néven nevezendő nyomdai termékre, mely gépi sokszorosítás útján készült, tehát a föld- és térképekre, a hangjegyekre, képes ábrázolásokra, stb. legyenek ezek szöveggel, vagy

szöveg nélkül, avagy mint valamely nyomtatvány kiegészítő részei. Sőt ha egy kiadáshoz tartozó példányok között bárminémű különbség van, eltekintve a papir minőségétől és a bekötéstől, akár a belső tartalomban, akár a külső forma egyéb eltéréseiben nyilatkozzék e különbség, a beszolgáltatás mindegyik változatra nézve kötelező.

A köteles példányoknak, magától értetődik, hogy teljeseeknek és hibátlanoknak kell lenniök, mert hiszen különben maga a czél illuzóriussá válnék. Új kiadásokból, még ha változatlanok is, avagy ha csak mint különlenyomatok és kivonatok szerepelnek is, újabb köteles példány szolgáltatandó be. Végül az iránt is intézkedik a javaslat, hogy mindig a jobb minőségű papíron nyomott, és ha a művek egy része kötve kerül forgalomba, a köteles példány is bekötött legyen. Kivételnek csak akkor van helye, ha a jobb minőségű papíron nyomott díszpéldányok száma nem haladja meg a huszonötöt és a díszkötésben kiadott példányok száma a tizet.

E bő precizizozást több tekintet teszi indokolttá. Ami mindekelőtt a tudományos czélokra szolgáló köteles példányoknak háromban való megállapítását illeti, ezt azon kívül, hogy a közművelődés terjesztésére nézve nem közönbös, vajjon csak egyetlenegy, vagy több közkönyvtár szórja szerte a nemzet szellemi produkciójának teljes gyűjteményével a tudás áldásait, szükségessé teszi azon elővigyázat és gondoskodás is, mely előre számot vet a jövődől minden eshetőségével. Mert minden óvó intézkedés daczára, ki merne kezességet vállalni az iránt, hogy egyik vagy másik közkönyvtárunk, s vele nemzeti irodalmunk tekintélyes része, nem fog-e az idők folyamában egészben, vagy részben tűzveszélynek, vagy más elemi csapásnak áldozatul esni? Vagy ki merné tagadni, hogy egyes gyakran használt művek éppen a folytonos használat következtében tönkre mehetnek és elkallódhatnak? És ha már most a köteles példányok beszolgáltatásának legfőbb indoka a nemzeti irodalom és művészet nyomtatott emlékeinek teljes megőrzése és azok mentől könnyebben való hozzáférhetővé tétele minden érdeklődő számára, nem észszerű-e, ha egy helyett több nyilvános könyvtár őrzi irodalmunk összes emlékeit? Ez által míg egyrészt el van háritva, legalább emberi lehetőség szerint, az elpusztulás veszélye, addig másrészt a vidéki gyűjtőhelyek révén biztosítva van a könnyebb hozzáférhetés és biztat a remény, hogy ezzel a

nemzeti kultúra új meg új tűzhelyeit sikerült megállapítanunk kimondhatatlan hasznára a nemzeti tudományos, művészeti, sőt politikai egységnek, mely előnyök mellett minden áldozat elenyészik.

Szándékosan használom az »áldozat« szót, mert alig lett ismeretessé a törvényjavaslat szövege, azonnal hangok emelkedtek itt is, ott is, melyek »sajtdézsmát« »új adót« stb. emlegettek, holott, ha a nagy célokat nem tévesztjük szem elől, legfőlebb némi áldozatról lehet szó. Első sorban *Ballagi Aladár* állott ki a sikra és tagadhatatlanul nagy szakértelemre valló cikkelyében¹ határozott állást foglalt a törvényjavaslatnak csaknem valamennyi rendelkezése ellen. Kevéssel utóbb pedig a magyar könyvkereskedők egyesülete nyújtott át a vallás- és közoktatásügyi miniszternek egy terjedelmes előterjesztést, melyben elég tárgyilagosan bírálva meg az új törvényjavaslatot, annak részben sérelmes, részben sérelmesnek vélt pontjai ellen orvoslást sürget, sőt az egész törvényjavaslatot a könyvkereskedők álláspontja szerint átdolgozva, új szövegezéssel csatolja a memorandumhoz. Mivel az utóbbi majdnem teljesen Ballagi cikkelyére épült, együtt foglalkozhatunk mindkettővel.

Úgy Ballagi Aladár, mint nézeteinek hí átvevője, a magyar könyvkereskedők egyesülete terhesnek találja a három, illetve a sajtórendőri eljárás céljaira szolgáló ügyészégi példánnyal együtt a négy köteles példányt, s némely külföldi példákra hivatkozva, ahol a köteles példányokat vagy egészen, vagy részben megfizetik, elegendőnek tartja az egy, legfőlebb két példányt. Tekintve, hogy a javaslat eme rendelkezései tényleg a magánjogot is érintik, a főnti álláspontot nem is mondhatjuk indokolatlannak. Ámde — mint már föntebb is érintettük — mily elenyésző csekély ez a látszólagos károsodás, mert tényleg nem az, azon erkölcsi előnyökkel szemben, melyek e törvényjavaslat keresztülviteléből fognak származni!

Nem mondjuk, hogy nem volna méltányos a köteles példányokat megfizetni, de mily terheket róna ez amúgy is szegényes és pénzügyi viszonyainkat tekintve sokkal fel sem igen emelhető állami dotációkra, holott az egyes nyomtatókra és kiadókra nézve számba sem jöhet ezen néhány példányból származó anyagi

¹) Egyetértés, 1896. évf. február 5. sz.

veszteség, miután rendszeren fölös készleteikből szolgáltatják be azokat. Mi a magunk részéről legszivesebben foglalnók el azt az álláspontot, hogy a kiadóknak önköltségei megtéríttessenek, ha nem félnénk attól, hogy e számadások annyi nehézséget vonnának maguk után, hogy a gyakorlatban talán ki sem volnának vihetők s ez által csak a zavar növeltetnék s végre is a törvény legszen-
tebb intencziói vallanak egy ilyen értelmű betoldásnak kárát. Méltányossági szempontból tehát nem állnók útját ezen felfogás érvényesülésének sem, bár meg vagyunk győződve, hogy az a csekély áldozat, melyet könyvnyomtatóink és kiadóink fognak hozni a köz javára, később éppen az ő számukra bőséges gyümölcsöket fog teremni. Mert mi ellen foglal, hogy úgy mondjuk, az ellenzék legmerevebben állást? Nem a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának beküldendő köteles példány ellen, mert nemzeti szellemi életünk sajtótermékeinek egy fő gyűjtőhelyét a kultúra érdekében maga is szükségesnek tartja, sőt attól sem idegenkednek a könyvkereskedők, hogy elementáris csapás esetére legalább a kiválóbb irodalmi művek egy másik fő gyűjtőhelyen megmen-
tessenek, s helyén valónak találják, hogy e misszióval továbbra is a Magyar Tudományos Akadémia ruháztassék föl, ahol azonban a sajtórendőri czélokra beszolgáltatott s már felhasznált művek lennének megőrzendőek, csupán az ellen tiltakoznak minden erővel, hogy a törvényhatóságok területén létező, vagy létesítendő múzeumok is élvezzenek egy-egy köteles példányt. Pedig a törvényjavaslatnak éppen ez az intézkedése kecsegtetheti nemcsak a hazai kulturát általában, hanem a könyvkereskedőket különösen szép gyümölcsökkel már a közel jövőben. Mert nagyon téves az a vélemény, melyből a memorandum kiindul, hogy t. i. a törvényjavaslat a köteles példányok útján akarja létesíteni a törvényhatósági könyvtárakat. Dehogya akarja ily módon létesíteni! A köteles példányok ide való beszolgáltatásának dehogya célja e könyvtárak létesítése; a cél csak a sajtótermékek megőrzése és könnyebben hozzáférhetővé tétele a vidék nevezetesebb pontjain is. De kérdjük, csakugyan olyan veszedelmes dolog volna könyvkereskedőinkre nézve, ha éppen ebből a köteles példány ötletéből egyszerre vagy rövid idő alatt az ország 63 nagyobb városában közkönyvtár keletkeznék? Vagy ki hiszi el, hogy e 63 nyilvános könyvtár szükségletét teljesen fedezi majd az a néhány ingyenpéldány, melyet a

törvényhatóság területén lévő nyomdák fognak majd beszolgáltatni? Vajjon az az olvasó közönség, melyet az alkalom fog megteremteni, beéri-e majd azzal az irodalmi produkcióval, melyet a memorandumhoz csatolt kimutatás a vidéki nyomdák termeléséről oly silánynak és oly csekélynek tüntet föl? Ami ellen különben már itt legyen szabad tiltakoznunk, mert számos jeles művet ismerünk, mely vidéki nyomda által, vidéki kiadásban jelent meg, amiről azonban a csatolt lajstrom tendenciózusan nem vesz tudomást. Bizony egész más a vidéki sajtótermelés képe úgy mennyiség, mint minőség tekintetében.

Szilárd meggyőződésünk nekünk, hogy a 63 vidéki könyvtár felállítása, szervezése és közhasználatra való bocsátása rendkívül fontos közérdek, de szilárd meggyőződésünk az is, hogy ezen új intézeteknek a hazai kultúra mellett éppen könyvkereskedőink, még pedig első sorban a fővárosiak fogják látni legtöbb hasznát. Növekedni fog az olvasó közönség, növekedni fognak a szellemi szükségletek s aligha tévedünk, ha azt merjük állítani, hogy akár a törvényhatóság, akár a társadalom áldozatkészsége mindenütt módokat fog találni, hogy a törvényhatósági könyvtárakból se hiányozzanak a fővárosi sajtó által készített jelesebb művek. Mily haszon fog háramlani ez új szükségletekből a fővárosi könyvkereskedőkre, kivált ha igaz az a kissé merészen apodiktikus állításuk, hogy »a jobb fajta irodalmi művek kivétel nélkül az ország fővárosában jelennek meg«. Ne féljenek, hogy a törvényhatósági könyvtár főrészét fűzfapoeták költeményei, dilettánsok novella- és regénykísérletei és pályázaton elbukott színművek, vagy a közönséget nem érdeklő theologiai szakmunkák fogják alkotni, melyek sivar csapatából legfőlebb csak egy-egy monografia fog kiválni! Azt se higgyék, hogy az illető vidék viszonyait tanulmányozni jövő bűvár sajnálatos képet fog nyerni az illető törvényhatóság kulturális állapotáról, mivelhogy, ha volna is a szegény, jó vidéknek egy-egy kitünőbb szülöttje, annak munkáit már a fővárosban adják ki, onnan pedig nem jár ki az ingyenpéldány. Megsérténők a törvényhatósági főhelyek intelligens közönségét, meg magát a törvényhatóságot vezető férfiakat is, ha ezen argumentum czáfolásába bocsátkoznánk. Legyenek meggyőződve, benn lesz abban az előre sötétre festett törvényhatósági könyvtárban minden, amit szépet és nagyot a magyar elme alkotni fog s az unikumok

és ritkaságok kivételével bizonyára az is mind, amit magyar géniusz alkotott.

Nem vonják e könyvtárak az irodalmi izlésnek sem nagyfokú, sem kislefajlását maguk után, nem fognak egész generációkat megmérgezni s nem fogják megrontani azt az annyira féltett kis, lelkes közönséget sem, »melyet fenkölt lelkületű klasszikus íróink az irodalom iránti érzék és az irodalmi izlés egy bizonyos fokára nagy-nagy nehezen felneveltek.« A ki klasszikusok emlíni nevelkedett, nem tud többé kórón élni, s ha csakugyan olyan kritikán alul való lenne majd az a törvényhatósági könyvtár, az a nevelt izlésű olvasó aligha fogja kétszer átlépni közbőlét.

Tény, hogy a vidéki könyvtárak eszméje nagyon üdvös mozgalmat ébresztett, s mindjárt az eszme megpendítése után több törvényhatóság örömmel tette azt magáévá, úgy hogy a miniszter indokolásában már bátran ki meri mondani: »Valószínűnek tartom, hogy a vidéki múzeumokat erős kulturális jelentőségük mihamarább ténynyé érleli . . . s csak annyiban óhajtottam ehhez már előzetesen hozzájárulni, hogy azok, ha egyik-másik törvényhatóság területén felállítatnak, a köteles példányokkal rendszeresen gyarapodhassanak.« És hogy e keletkezendő könyvtárakat nem holmi huszadrangú irodalmi depótnak képzele, arról tanúságot tehet azon rendelkezése is, mely szerint a vidéken létező vagy létesítendő könyvtárak közül csak az tarthat igényt a köteles példányokra, mely alkalmas helyiségekkel rendelkezik és szakszerű vezetésről gondoskodik. Addig pedig, és csakis addig, míg e biztosítékok megszerezhetők, a törvényhatósági levéltárak lesznek a köteles példányok gyűjtőhelyei. És ezzel magától elesik Ballagi Aladár kifogása a levéltárak ellen, melyek jórészt alkalmatlanok nagyobb számú irodalmi művek befogadására és megőrzésére, mert tekintetbe véve a vidéki nyomdáknek a kimutatás szerint való csekély termelését, egy-két évig, míg a könyvtár akár hatósági, akár társadalmi úton létrejöhet, a levéltárak is elég jó ideiglenes szállást adhatnak a sajtó ezen csekély helyet igénylő vendégeinek.

Miután véleményünk szerint kimutattuk, hogy a vidéki múzeumoknak járó köteles példányok remélhetőleg mily aránytalanul nagy hasznot fognak hajtani úgy a hazai kultúra ügyének, mint a könyvkereskedők speciális anyagi érdekeinek, azt sem

tárthatjuk valami fogas kifogásnak, melylyel a memorandum további folyamában találkozunk, hogy t. i. a megalakuló 63 törvényhatósági könyvtár is azonnal szétküldi »hazafias lendülettel« megírt felszólításait a könyvkiadó urakhoz, melyekben, hivatkozva betöltendő hivatására, felkéri őket, hogy kiadványaik egy részét ajándékozzák oda ingyen a könyvtár szaporítására. Hát mi legalább a magunk részéről aligha hisszük, hogy ezek után is adjon törvényhatóság, mely ilyen kérelemre alázza meg magát. De még ha csalódnánk is, mi kára volna ebből a kiadóknak? Hiszen — mint ők maguk is bevallják — csak a raktáron lomképpen heverő, nyakukon maradt, selejtes műveknek egy-egy jól kiválogatott gyűjteményét szokták ajándékolni küldeni. Ez pedig rájuk nézve csak nem képvisel értéket?! S így sem ők, sem pedig az irodalmi izlés nem fog ez által megkárosodni, mert — mint már többször kimondottuk — az a kontemptált csomó könyvtár nem akarja a köteles példányokból és a kiselejtezett ajándékkönyvek-ből fedezni olvasó közönségének szellemi szükségletét. Ismételjük, e vidéki könyvtárakban a köteles példányok és az esetleges ajándékok csak múzeumi objektumok lesznek, melyeknek az idő fogja megadni leginkább a becsét. Nem a jelennek, hanem a jövő kutatóinak őrzik meg azokat, kik a leghitványabb műben is találhatnak a kor jellemzéséhez és történetéhez szükséges adatokat. Hogyan rakhattuk volna össze mozaikszerűen ezredéves multunk első néhány századának történetét, ha a buzgó, izléstvédő irodalmi férfiak megőrzés helyett tűzre hányatták volna régibb krónikáinkat, melyek csakugyan nagyrészt minden irodalmi becs nélkül szükölködnek, azon a czímen, hogy azok olvasása rontja a klasszikusok által nagynehezen fölnevelt kis közönség irodalmi és esztetikai izlését? A köteles példányoknak nagy részét és az ajándékokat, mint a jövő szükségleteit, tehát szépen félre rakjuk és megőrizzük a törvényhatósági könyvtárakban is, a jelen szükségleteit pedig majd csak megveszszük valahogyan készpénzért — a könyvkereskedőtől.

Szó sincs itt tehát az ingyenpéldánynak törvényben szentesítendő intézményéről, mert ha csakugyan léteznek is olvasókörök, melyeket tiz intelligens ember csak azért alapít, hogy ingyen könyveket kapjon a téli esték unalmát elűzni, miképpen lehet ezeket olyan nagyobb szabású intézményekkel összehasonlí-

tani, mint aminők a törvényhatósági közkönyvtárak lesznek? Az az állítás pedig, hogy a köteles példányok által a könyv elveszti értékét, akár egy »értéktelen mustra«, melyet a gazdasági kiállítás számára egy-egy termelő ingyen átenged, bizony csak éppen olyan erős, mint ez a hasonlat. Mintha az ingyen-mustra által a gabona elvesztené értékét? Sőt talán éppen az a célja ennek a mustrának, hogy beküldője termékeiről jó véleményt szerezzünk s ez által termését ő is jobban értékesíthesse!

Visszatérve most az akadémiai könyvtárba szolgáltatandó köteles példányok ügyére, amire nézve a javaslat 5. §-a akként intézkedik, hogy oda csak a gépi sokszorosítás útján készült kötetes vagy füzetes irói művek, de a ponyvairadalomból az egylevelés nyomtatványok is, valamint az egy hétnél rövidebb időközben megjelenő hírlapok kivételével időszakos folyóiratok és az iskolai értesítők, évi jelentések, statisztikai kimutatások, név- és naptárak, föld- és térképek küldendők be, méltányossági szempontból magunk is hajlandók vagyunk respektálni a könyvkereskedők azon kérelmét, hogy az Akadémiának a sajtórendőri célokra beküldött s ott felhasznált köteles példányok adandók át megőrzés és irodalmi értékesítés végett. A királyi ügyészség elvégre is nincs hivatva az irodalom összegyűjtésére s az sem egyeztethető össze hivatásával, hogy a nagyobb értéket képviselő nyomtatványokból bármely hivatalos közeg jogosulatlan hasznot élvezzen. Már pedig arra nézve, hogy a beküldött könyvekkel a felhasználás után mi történjék, tudunkkal nincs semmiféle törvényes intézkedés, és így e kérdésnek is legcélszerűbb megoldása volna, hogy a könyvek az akadémiának szolgáltatassanak át, föltéve természetesen, ha ez által fontos tudományos érdekek nem szenvednének, mert a tudományos érdeket mindenek fölé kell hogy helyezzük.

Teljesen helyeseljük a törvényjavaslat azon rendelkezéseit, melyek az akadémiai könyvtár számára beküldendő nyomtatványok körét megszorítják. Az akadémiának speciális céljai vannak s könyvtára valóban nem igényli a múzeumi gyűjtemény teljességét. Elég, ha a valóban irodalmi műveket megőrzi. De itt nem zárkozhatunk el Ballagi Aladár jogos kérdése elől, vajjon miként fog majd határvonalat húzni a nyomtató irodalmi és nem irodalmi mű között? A javaslat e pontja bővebb precizírozást

kíván, bár az esetleges tévedéseket a kiadó kimutatása alapján később is helyrehozhatjuk. Nagyobb baj ennél, hogy az akadémiában nincs hely, s időről-időre már most is úgy kénytelen segíteni e bajon, hogy tömeges könyvliczítációkat tart. Ez pedig képtelen és méltánytalan dolog és olyan hatalmas erkölcsi testülethez, mint az akadémia, legkevésbé sem illő. E rendszernek okvetlenül véget kell vetni. Vagy megfelelőbb helyről kell gondoskodni, ha e könyvtárnak nyilvános jellegét fenn akarjuk tartani, amire pedig a mi viszonyaink között, daczára a külföldi hasonló intézetek ellentétes álláspontjának, határozott szükség van, vagy pedig elkótyavetyélés helyett a fölösleges példányok és duplumok az alakítandó törvényhatósági könyvtáraknak adandók át. S mivel arra, hogy az akadémia legalább a közel jövőben alkalmasabb helyiségekhez jusson, vajmi csekély kilátás lehet, legészszerűbb az utóbbi megoldás.¹ Elégséges, ha az akadémia a külföldi akadémiák cserepéldányainak lehetőleg teljes gyűjteményén kívül egy-két szak válogatott gyűjteményét bírja, mert a Magyar Nemzeti Múzeum minden irányban teljes gyűjteményén kívül, az egyetemi könyvtár is nyilvános jelleggel bírván, ezekben minden nevezetesebb szakmunka amúgy is föltalálható.

A törvényjavaslat taxative felsorolja mindazon nyomtatványokat, melyekre a beküldés kötelezettsége nem vonatkozik, de föntartja minden köteles példányt élvező közkönyvtárnak a jogot, hogy bármely fontosabb, de beküldésre egyenesen nem kötelezett nyomtatványt is utólagosan bekérhessen. E célra szolgálnak a negyedévenként beküldendő nyomdatermék-kimutatások, melyek két azonos példányban csatolandók a szintén negyedévenként beszolgáltatandó köteles példányokhoz s a melyeknek teljesen egyezniök kell az 1848. évi XVIII. tcz. 39. §-ában elrendelt nyilvántartási könyvvel. E kimutatásokban fel kell sorolni a negyedév alatt készült *összes* nyomdai termékeket, tekintet nélkül arra, hogy a beszolgáltatás kötelezettsége kiterjed-e rájuk, vagy sem? sőt benne kell foglaltatniok mindazon adatoknak, melyeket az idézett törvényszakasz előír, hogy a könyvtárak vezetői már ezen adatok által is támogattassanak abbéli törekvésükben, hogy a hazai kul-

¹ A t. cikkíró e kérdésben tévesen van informálva. Az akadémia *saját* kiadványainak nagy készletén igyekszik koronkint, nem is liczítációk, hanem jelentékeny árleengedések útján, túladni. *Szerk.*

turának egyetlen fontosabb részlete se maradjon megőrizetlenül. Az utólagos bekérés elvét szolgálja továbbá azon rendelkezés is, mely szerint a nyomtató, vagy kiadó a beküldés alól felmentett nyomtatványokat kinyomtatásuktól számított négy éven át készletben tartani köteles.

És ezzel eljutottunk a törvényjavaslatnak gyakorlati szempontból legnehezebb részéhez, mely ellen nem ok nélkül panaszokodnak a kiadók és nyomtatók. Vegyük először a kimutatás körüli nehézségeket. Igaz, hogy e kimutatás nélkül ellenőrzés nem is képzelhető, s a törvény célja ismét csak az egyéni kötelességérzet és jóindulattól volna függővé téve, de másrészt az is igaz, hogy e kimutatások által alig követelhető terhek súlyosodnának kiadóink vállaira. A kimutatás két azonos példányára van alapítva egyrészt a beküldendő köteles példányoknak, másrészt a könyvtári közegek által történendő beiktatásnak ellenőrzése. Az egyik példány a könyvtár birtokában marad s ennek segítségével a kiadó birtokában lévő s mindenkor megtekinthető nyilvántartási könyvvel való összehasonlítás által a kiadó hatályosan ellenőrizhető, míg a másikon a bentirt nyomtatványok átvételét nyugtázza a könyvtár. Mint ebből látható, e két példányú kimutatás igen szükséges és célszerű dolog lenne, de a gyakorlati kivihetőségét tekintve aligha fog érvényesülhetni e rendelkezés ilyen alakban. A magyar könyvkereskedők egyesületének felterjesztése szerint egy nagyobb forgalmú nyomda, a minő pedig ma már szép számmal van a fővárosban, sőt itt-ott elvétve a vidéken is, évenként körülbelül 60—100,000 nyomtatványt készít el. Erről hat példányban kimutatást csinálni, mivel három közkönyvtárral szemben van 2—2 példányra kötelezve, ha nem is lehetetlen, de bizonyára oly költséges, hogy jogosan nyomtatóinktól meg sem követelhető. Hiszen e munka elvégzésére legalább is két új munkaerőt kell alkalmazniok, kiket minden anyagi előny nélkül fizetni tartoznak. Ez tehát igen súlyos adó volna, melyet méltányosan senki sem követelhet áldozatképpen. Itt tehát fejet kell hajtani a kényszerűség előtt, s bármily üdvös volna a felmentett nyomtatványok lajstromának felülvizsgálása, mégis ki kell ezeket vonni a kimutatási kötelezettségből. A törvényjavaslat okvetlenül oda módosítandó, hogy a kimutatásba nem kell felvenni a beküldés alól felmentett nyomtatványokat, ami által ez óriási nehézség teljesen el lesz hártva, mivel szakemberek állítása

szerint a nyomdák termelésének körülbelül 99⁰/₀-a éppen azon nyomtatványokra esik, melyek a beszolgáltatás alól felmentvék. Megjegyezzük, hogy a felmentett nyomtatványoknak némi ellenőrzése és az esetleg kulturfontossággal bírónak utólagos bekérése még így sincs lehetetlenné téve, habár a könyvtári közegekre több terhet ró és eredményében kétségesebb is, mert fel lehet hatalmazni minden közkönyvtárnak egy-egy tisztviselőjét azon joggal, hogy a könyvkereskedők törvényes kötelezettségen alapuló nyilvántartási könyvét időnként csupán a jelzett tudományos érdekek céljából átvizsgálja s a hiányokat pótolja.

Ezzel az intézkedéssel egyébként más irányban is eloszlathatnók a nyomtatók és kiadók nem minden alap nélkül való aggodalmait. A nyomtatók és kiadók sérelmesnek találják ugyanis e szakaszt azon okból is, »mert midőn a beszolgáltatásra nem kötelezett nyomdatermékek kimutatását és ezen kimutatásban mindazon adatoknak a közlését is megköveteli, melyek a nyomtatványokra vonatkoznak, ezzel a nyomdát, sőt sok esetben megbizóját is üzleti titkainak közrebecsátására akarja kötelezni.« S nem ok nélkül félnek, hogy e kimutatás által közprédává válnak egy nyomda összes megrendelőinek címei, amit minden üzleti vállalat féltékenyen szokott őrizni, sőt azon aggodalom sem jogosulatlan, hogy így köztudomásra juthat sok bizalmas üzleti értesítés tartalma, a nyomtatott példányok száma stb., szóval sok olyan körülmény, melynek közzététele vagy magának a nyomdának vagy megbizójának üzleti érdekeit sérti. S ha voltak eddig is hivatalos közegek, melyeknek szabad betekintésük volt a minden üzleti titkot szintén magába foglaló nyilvántartási könyvbe, anélkül, hogy nyomdatulajdonosainknak vagy könyvkereskedőinknek ezáltal a legkisebb panaszra szolgáltathattak volna okot, miért vesélyeztetné üzleti érdekeiket a könyvtárnak ezzel megbizott, fölesküdtött *egy* tisztviselője, kit e betekintésnél csupán a tudomány érdeke vezérel? Ilyen intézkedésben — azt hisszük — a könyvkereskedők és nyomtatók is megnyugodnának.

Hasonlóképpen alapos kifogást emelnek nyomtatóink és kiadóink a törvényjavaslat 6. §-ának végső bekezdése ellen, mely elrendeli, hogy a beszolgáltatásra nem kötelezett nyomtatványok kinyomtatásuktól fogva négy éven át készletben tartandók. Ez intézkedés az előbbivel kapcsolatban szintén azon czélt van hivatva

szolgálni, hogy az esetleges fontossággal bíró bármely nyomdatermekék a tudomány számára megmentessenek, vagyis ha utólag bekéretnének, tényleg beküldhetők is legyenek. Az intenczió kétségkívül igen szép, s a tudomány érdekében nem közönséges körültekintésre vall, de kevésbé számol a gyakorlati kivihetőséggel s ez okból bizonyos egyoldalúságról tanúskodik. Mert képzeljük csak el, mit jelent ez az intézkedés egy olyan nagyobb nyomdára nézve, mely évenként 60—100,000 drb nyomtatványt produkál, mely számból legalább is 95—99%₀ a beküldés alól felmentett, tehát 4 évig raktáron tartandó nyomtatványokból kerül ki! Ily óriási mennyiségű papíryanagnak — minden darabból legalább 3 példányt számítva — négy éven át való megőrzése okvetlenül külön, tágas helyiséget igényel, ami az ilyenfajta üzlet-helyiségek drága bérét tekintve, még a kimutatások készítésénél is nagyobb, szinte elviselhetetlen terheket róna nyomtatóink és kiadóink legnagyobb részére.

S ha ehhez még hozzá vesszük, hogy e roppant anyagnak kezelése, rendben tartása, lajstromozása, nyilvántartása ismét munkakerőket s így tetemes anyagi áldozatokat követel, kétségtelenül olyan helyzettel állunk szemben, mely a lehetetlenséggel határos. Egy nagyobb nyomtató-műhely, mondjuk, termel évenként átlag 70,000 olyan darabot, mely a beküldés alól fel van mentve. Négy év alatt tehát 280,000 az elraktározandó és megőrzendő nyomtatványok száma. Mivel pedig mind a három köteles példányt élvező nyilvános könyvtárnak jogában áll bármely darabot utólagosan bekérni, a nyomtató minden termékét legalább is három példányban tartozik készletben tartani, mert előfordulhat az eset, hogy mind a három könyvtár bekéri ugyanazt a darabot. Ekként, 840,000 példányt kell a fenti átlag mellett a negyedik évtől kezdve állandóan beraktározva tartania minden beküldésre kötelezett vállalatnak. Mekkora tömege ez a papírnak! Mennyi hely kívánatik e tömeg gondos elhelyezésére, főleg egy olyan mű-intézetnél, mely sok nyomtatást kartonon végez! A javaslat e követelése tehát csaknem képtelenség, s így e rész is okvetlenül módosítandó. Mi a magunk részéről, számolva a gyakorlati nehézségekkel, elegendőnek tartjuk a beküldésre nem kötelezett nyomtatványoknak egy éven át való megőrzését, olyan formán, hogy a beszolgáltatásra kötelezett vállalat az első év leteltével minden évnegyedben kidob-

hassa a raktárán tartott anyagból a legkorábbi évnegyedből származott nyomtatványokat. Ezzel ismét nagy akadályt hárítanánk el a törvényjavaslat elől, anélkül, hogy a tulajdonképpeni célzt kockáztatnók. Mert a nyilvántartási könyvek revideálásával megbízott szakértő könyvtári tisztviselőnek egyik főkötelességévé lehetne tenni a legalább negyedévenként való felülvizsgálatot, mely alkalommal esetről esetre mindjárt ki is válogathatná, vagy legalább indexbe vehetné az átvizsgált negyedévi termelésből beküldendő nyomtatványdarabokat.

Az igaz, hogy e munka teljesítése egy embert teljesen igénybe venne a fővárosban, de méltányosabb, hogy az állam, illetve a közkönyvtár tartson e célra egy megfelelően dotált tisztviselőt, mint hogy a nagy számú nyomdák és rokon vállalatok terheltesse nek meg aránytalan költségekkel. Egy ember pedig erre teljesen elég lenne, mert egy hivatalnok bizvást képviselhetné e tekintetben úgy a Nemzeti Múzeum, mint a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárát. A vidéken külön tisztviselőre nem volna szükség. Egy-egy törvényhatóság területére nem sok nyomda esik s ezeknek negyedévenként való termelése sem lévén szerfölött nagy, az ellenőrzésre, illetve a fontosabb példányoknak bekérésére, untig elegendő egy szakértő, egyébként a könyvtár személyzetéhez tartozó s rendszeren ott funkcionáló egyén.

Ily módon, ha még az egy évig való megőrzésnek is gyakorlati akadályok állnák útját, még arra sem volna elkerülhetlenül szükség, hogy a beszoigáltatásra nem kötelezett példányok akár egy esztendeig is készletben legyenek, mert a célznak egészen megfelelné, ha e darabok az egyik negyedévi revideálástól a másikig őriztetnének. E módszert mindazonáltal, mint előrebocsátottuk, csak azon esetben fogadnók el, ha az egy évi raktáron tartás is nagyobb nehézségekbe ütköznék s a vállalatok részéről nagyobb anyagi áldozatokkal járna ; mert féltő, hogy a gyors elpusztításnak, a felülvizsgálatot teljesítő minden ügybuzgalma és szakértelme daczára is, kultúr érdekű nyomtatványok is eshetnének — pótolhatatlan veszteségünkre, — áldozatul, habár ez eseteket a minimumra redukálnak tartjuk.

Utolsó, számba vehető kifogása a magyar könyvkereskedők egyesületének arra az intézkedésre vonatkozik, mely szerint a forgalomba bekötve hozott művekből szintén bekötött példány szolgál-

tatandó be a közkönyvtárakba. Mivel azonban a csekély számban nyomtatott díszes amateur-példányok beszolgáltatását, melyek újabb megterhelhetést rónának a beküldésre kötelezett vállalatokra, a törvényjavaslat éppen ez okból amúgy sem rendeli el, e kifogást a megterhelhetés szempontjából egyenesen elejthetnők, ha egy más, szintén felhozott körülmény gondolkozóba nem ejtene az illető törvényszakasz e rendelkezését illetőleg. Tény, hogy a kiadók egyes nagyobb elterjedésre szánt műveket, a közönség váltakozó izlését szolgálva, rendszerint nem olyan kötésben szokták forgalomba hozni, a milyenben a századokra szóló nemzeti könyvtárak könyveit megőrizni kell. Az ugynevezett diszkötések inkább csak a szemgyönyörködtetésére valók; tartósságuk majdnem kivétel nélkül igen kétséges. Már pedig a nemzeti közkincset képező könyvek, melyeknek éppen az a rendeltetésük, hogy késő századoknak szolgáljanak a tudományos buvárlat anyagaként, erős, az idők viszontagságaival megküzdő bőrkötésben kell hogy őriztessenek. E rendelkezést tehát a könyvtár érdekében ki kell hagyni s legfőlebb azon kötésekre kell szorítani, amelyek az iparművészet terén való kiváló fejlődésnek, előhaladásnak megőrzésére érdemes tanubizonyságai. Az ilyenek ellenőrzése sem lenne nagyon nehéz, mert föltehető a könyvtárak szakértő közegeiről, hogy ilyen maradványok becsü művészi alkotásokról mindenkor tudomást vesznek; de sőt a felülvizsgálatot teljesítő tisztviselő e körülményről is közvetlen meggyőződést szerezhetne.

Kifejtván mindezekben sine ira et studio az ellentétes álláspontok mibenlétét és sehol sem hallgatván el a magunk aggályait sem, melyek elosztására csekélységünk részéről is rámutatni igyekeztünk az orvosszerekre, áttérhetünk a nagy fontosságú törvényjavaslat egyéb intézkedéseinek ismertetésére.

A javaslatnak 2. és 9. §§-ai a beszolgáltatás mikéntjéről szólnak, s míg a 2. § elrendeli, hogy a napi lapok és egyéb időszaki nyomdatermékek, valamint a füzetes kiadványok a forgalomba bocsátáskor azonnal, s minden más nyomdatermék naptári évnegyedenként összegyűjtve, a következő negyedév első két hete alatt közvetlenül szolgáltatandó be rendeltetési helyére, addig a 9. §. úgy ezen nyomtatványok, valamint a kimutatások beküldésének, illetve az átvételi elismervény visszaszármaztatásának portó-dijmentességét biztosít.

Az 5. §-ban azon nyomdai termékek vannak részletezve, melyek beküldése nem szükséges. És itt teljes elismeréssel kell adóznunk a javaslatnak, mely semmi olyast ki nem von a törvényes kötelezettségek alól, ami közérdekkel bírhat, s viszont nem terheli olyanokkal sem az illető vállalatokat, sem a könyvtárt, amik kizárólag csak magánhasználatra készülvén, feleslegesen szaporítanak a múzeumokba gyűlt anyag mennyiségét. Mert, bár megtörténhetik, hogy egyik-másik ilyen sajtótermék történelmi, vagy kultúrtörténelmi szempontból érdekléssel bírhat, egyik-másik élet- és korrajzokra alkalmas anyagot tartalmazhat, vagy művelődéstörténelmi tanulmányok megírásánál szolgálatot tehet, az ily módon elért minimális valószínűséggel bíró haszon korántsem ellensúlyozná azt a fáradságot, melyet a sok, merőben használhatatlan nyomtatvány kezelése igényelne, de másrészt még kevésbé állana arányban az ekként elért erkölcsi haszon azzal a sok költséggel és teherrel, mely úgy a beküldésre kötelezett intézetekre, mint az azokat elhelyezni kényszerült közkönyvtárakra nehezednék.

Az ilyen, csaknem teljesen haszontalan nyomtatványoknak beszolgáltatása, minden egyébtől eltekintve, már csak azért sem szükséges, mert a közkönyvtáraknak meg van adva a lehetőség, hogy a beszolgáltatásra nem kötelezett nyomtatványokat is, ha a revideálás véletlenül egyiket vagy másikat érdekléssel bírónak találná, utólagosan beszerezhesse és megőrizhesse.

A törvényjavaslat 6. §-a, míg egyrészt a magyar kir. államnyomdát is kötelezi a köteles példányok beszolgáltatására, addig másrészt megállapítja, mikor van e kötelezettség alól kivételnek helye. A magyar kir. államnyomdában készülnek ugyanis, hogy többet ne említsünk, a mozgósításra és egyéb fontos állami érdekekre vonatkozó nyomtatványok, melyek nyilvánosságra való hozatala bizonyos határidő előtt, vagy néha egyáltalában, az államnak legkiválóbb érdekeibe ütköznék. De ezenkívül is előfordulhatnak esetek, midőn egyes, itt készült nyomtatványok idő előtti közlése egyeseknek, vagy a köznek nagyobb anyagi, vagy erkölcsi megkárosodásával járna. A dolog természetéből folyik, hogy ilyen sajtótermékek nem képezhetnek köteles példányt, mert a közlésük által keletkezett veszélyekért való felelősség ez esetben a közkönyvtárakat terelné, holott az azokba önzőnlő nagy mennyiségű nyomtatványok tényleg lehetlenné teszik, hogy egyes példányok

a többtől eltérő különös gonddal és elővigyázattal kezeltesenek. Az ilyenféle sajtótermékek ideiglenes megőrzését legcélszerűbb tehát az államnyomdára bízni, ahonnan később, midőn közzétételük már sem veszélyt, sem károsodást nem okozhat, illetékes helyükre tehetők át, hogy tudományos felhasználásuk annak idején lehetővé tétessék.

Ugyanezen szakasz különben nem zárkózik el egyesek jogos érdekeinek méltánylása elől sem, s fentartja bárkinek a jogot, hogy azon esetben, ha teljesen magánérdekű iratokat kizárólag magánhasználatra nyomattat, a megrendelő a köteles példány beküldésének kötelezettsége alól való felmentésért a mindenkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez folyamodhatik, ki is indokolt esetekben a felmentést megadhatja.

Végül a 10—14. §§-ok a büntetőjogi záradékot tartalmazzák. Ezek értelmében, aki a köteles példányoknak és kimutatásoknak beszolgáltatását vagy a meg nem felelő példányoknak kifogástalanokkal való pótlását két ízben való felszólítás ellenére sem teljesíti, kihágást követ el s a be nem küldött köteles példány vételárának megfizetésén kívül, 300 frtig terjedő pénzbírsággal büntetendő. Ugyanilyen büntetés alá esik az is, aki tudva nem teljes, vagy nem helyes kimutatást csatol. A beszolgáltatásra vonatkozó kötelezettség, s annak büntetőjogi hatálya — a porosz törvény analogiája szerint — a kimutatás beküldésétől számított négy év alatt elévül. Föltéve, hogy a törvényjavaslat azon szakasza, mely a nyomtatókat és kiadókat a beküldésre nem kötelezett sajtótermékeknek négy évig való megőrzésére kötelezi, indítványunkhoz képest változást szenvedne, s vagy egészen megszüntetnének, vagy csak egy évre redukáltatnék, úgy természetesen az elévülésre vonatkozó §-nak is amahhoz képest kellene módosulnia.

A 13. §. a kihágások fölött való biráskodással az 1880. évi XXXVII. tcz. 42. § a értelmében a közigazgatási hatóságokat ruházza föl, ami az eljárást egyszerűbbé is teszi, de azért is célszerűbb, mert a múzeumok közlekedése a közigazgatási hatóságokkal sokkal könnyebb, mint volna pl. a királyi járásbiróságokkal.

A törvényjavaslat büntetőjogi intézkedései kétségkívül a legméltányosabban járnak el s minden lehető óvintézkedésről gondoskodnak, hogy csak a nyilvánvaló rosszindulatúság vonassék

fenyítő eljárás alá. A kétszeri felszólítás mindenkire nézve lehetővé teszi, hogy az esetleg mások hibájából, vagy emberi gyarlóságból eredő mulasztások még minden következmény nélkül pótoltsanak és a törvény követelményeinek minden tekintetben elég tétessék.

Ugyanily gondosságról, de nagy jóakaratról is tanuskodik a büntetőjogi szankció záradéka, mely, mint az indokolás mondja, tekintettel arra, hogy »a Magyar Nemzeti Múzeum Széchenyi országos könyvtára magánalapítványnak köszöni eredetét, s magánadakozásból még most is évenként lényegesen gyarapodik,« a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, illetve ugyanezen jogcímen a Magyar Tudományos Akadémia könyvtára vagy a törvényhatósági könyvtárak gyarapítására rendeli el a büntetéspénzek behajtását, a szerint, hogy melyik közkönyvtár tette folyamatba a birói eljárást.

Ime bemutattuk főbb vonalaiban a nagy fontosságú törvényjavaslatot, melynek keresztülvitelétől kultúránk jelentékeny előbbremenetelét várjuk. Nagyban és egészben véve gondos munka s ha némi panaszra okot is szolgáltat, ezt nem a tudomány érdekei, hanem inkább egyesek magánérdekei emelhetik ellene. Ami kifogásolni valót találtunk is benne, az is a tudományos czélok iránt való talán túlságos, de mindenesetre jóakarátú, aprólékos-ságokra is kiterjedő figyelemnek róható csupán föl; s egyedül méltányossági és gyakorlati tekintetek azok, melyek a javaslatnak egyben-másban való módosítását sürgetik.

Nagy lépése ez a törvényjavaslat a magyar nemzeti köz-művelődésnek, mely eltekintve attól, hogy a meglevő két legfőbb kulturális intézetet kibővíti s hivatását hatékonyabban betölteni segíti, a nemzeti művelődésnek számos új tűzhelyet fog teremteni. De megteremti minden kétségen kívül az igazi magyar nemzeti könyvtárt, mely méltán fog majdán a nyugati nemzetek hasonló intézményei mellé sorakozni. Ami az angolnak a British Museum könyvtára, vagy a francziának a Bibliothèque Nationale, az lesz nekünk a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, teljes gyűjteménye a hazai irodalom termékeinek; miután a köteles példányok ügyének ekként való rendezése lehetővé teszi, hogy ezentúl kizárólag csak a régibb irodalom hiányainak pótlásáról gondoskodjunk. E nemzeti büszkeséget képező közkönyvtár nem is lehet más, mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mert egyedül ezt képesíti

erre a szerepre egyrészt eddigi gyűjteményeinek jellege, másrészt rendelkezésére álló és állítható helyiségei.

Lehetetlen, hogy e nagy kérdést szellőztetve, legalább futólag ne érintsük az elhelyezés ügyét. Nem beszélve a Magyar tud. Akadémia könyvtáráról, mely egy nagyobb szabású nemzeti könyvtárrá már csak helyiségének szűk volta miatt sem fejlődhetik, kénytelenek vagyunk bevallani, hogy a közszükséget képező nemzeti könyvtár szükségleteinek ma még annak egyetlen lehetséges helye, a Nemzeti Múzeum sem felelhet meg. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára mai keretében szűk s évről-évre olvashatjuk e miatt a panaszokat a könyvtár hivatalos jelentéseiben. E bajon nyomban lehet segíteni. A rohamos fejlődés előbb-utóbb okvetlenül a Zichy Jenő gróf által hangsúlyozott álláspontra fog terelni mindenkit, aki ezen ügyek iránt érdeklődik: ki kell helyezni a Magyar Nemzeti Múzeum épületéből a természetrajzi tárákat s csupán a két tulajdonképpeni nemzeti tárlatnak: a régiségtárnak és könyvtárnak kell helyet adni benne! A képtár szerencsére a közel jövőben úgy is kivándorol onnan, s az új állandó országház elkészültével a főrendiház által elfoglalt helyiségek is visszaadhatók lesznek eredeti hivatásuknak. Ezzel egy időre orvosolva lesznek a legégetőbb bajok, s időt nyernek az illetékes tényezők, hogy a később szintén okvetlenül kiszoruló természetrajzi tárlatok elhelyezéséről már jókorán gondoskodhassanak. A Magyar Nemzeti Múzeum kezdetben elég nagy volt arra, hogy kisszerű gyűjteményeinknek összességét magába foglalja. Azóta az osztályok mind megnőttek, egymás mellett többé el nem férnek s talán nem is nagyon távoli jövő zenéje, ha egy magában álló nagyszabású könyvtárról beszélünk abban az oszlopcsarnokos, hatalmas épületben, avagy egy másik remek, nagyarányú palotában, melyet egyedül a Nemzeti Könyvtár céljaira fog emelni a jövő nemzedék áldozatkészsége.

»SALAMON ÉS MARKALF« LEGELSŐ KIADÁSA.

KANYARÓ FERENCZTŐL.

Figyelemmel olvasván Ferenczi Zoltán úrnak a *Magyar Könyvszemle* idei első füzetében megjelent dolgozatát, több tekintetben ellenkező eredményre jutottam. Az eltérő eredményt szóvá tenni az épen ott hangoztatott bibliografiai pontosság érdekében szükségesnek tartom.

A sok utánjárással készült czikk abból indul ki, hogy Szabó Károly bámulatos gonddal összeállított *Régi Magyar Könyvtárának* egy érezhető hiánya van, s ez a sorválasztók mellőzése. Ha ezeket már kezdetben alkalmazza, néhány műről maga is észrevette volna, hogy a látszólagos egyformaság mellett is más kiadásról van szó. E hiány figyelembe vétele adott czikkirónak alkalmat arra, hogy egy új könyvvel, a *Salamon és Markalf* cz. népkönyvnek egy új, XVI. századbeli kiadásával szaporítsa régi magyar nyomtatványaink sorozatát.

Ferenczi Zoltánnak sikerült megállapítani a *Régi Magyar Könyvtár* kiadása óta előkerült esztergomi teljes példány segélyével a Szabó Károlytól egynek vett két külön kiadást. A fölismerés érdemét kizárólag a sorválasztók megfigyelésének tulajdonítja. Felfogásom szerint azonban a sorválasztók alkalmazása csak másodrendű fontossággal bír bibliografiai leírásoknál. Sokkal fontosabb ennél a betűről-bettűre híven fölvett czímmás. Csupán csak a sorválasztókra való tekintettel soha sem fogjuk megkülönböztetni az eredeti kiadástól a későbbi utánnyomatokat (minők pl. az 1698-iki unitárius *Catechesis* s az 1749-ki énekeskönyv titokban történt új kiadásai); míg ellenben a címlap betűhív leírásának elhanyagolása a mintaszerű pontosságúnak tartott bibliografiai leírásnál is szembetűnő eltérésekre vezethet.

Ferenczi Zoltán a *Salamon és Markalf* »második kiadásának« címlapját, mely szerinte a *Régi Magyar Könyvtár*-ban sorválasztók nélkül s így tökéletlenül van adva, így írja le:

Salamon Ki- || rálnac, Az David Kiraly Fi- || anac Markalfal Valo Trefa Beszedek- || *nec rövid Könyue.*

Holott a könyv igazi czímmása ez:

SALAMON KI- || RÁLYNAC, AZ DAVID KIRALY FI- || ANAC MARKALFAL VALO TREFA BESZÉDEK- || *nec rövid Könyue.*

Bárki hasonlítsa össze a két címleírást, már első tekintetre úgy fogja találni, hogy a két leírás két különböző kiadásról van véve s mivel az én leírásomat a Ferenczi úr cikkéhez 53. lapon mellékelte hasonló betűről-betűre igazolja; legott kitűnik, hogy távolról sem elégséges a Ferenczi úr kívánta sorválasztók felrakása a bibliografiai tévedések elkerülésére.

De nem csak ez az egy, talán kicsinyesnek tetsző ok készített felszólalásra. Meggyőződésem szerint a Ferenczi úr cikkének további része ellen is nem egy alapos kifogást lehet emelni.

Az 54. lapon azt mondja, hogy az általa fölfedezett »új XVI. századbeli kiadással« négy s nem három kiadást ismerünk a XVI. századból e népkönyvből; holott könnyen meggyőződhetett volna arról, hogy már Szabó Károly négy kiadását ismerte *Salamon és Markalf*-nak a XVI. századból.¹

Ugyane lapon a löcsei kiadást is a XVI. századbeli kiadványok közé sorolja, a melyet az 59. lapon helyesen tesz a XVII. századra.

Ugyancsak az 54. lapon az általa fölfedezett »második kiadást,« *mint új adalékot*, 396. számmal kívánja beiktatni a *Magyar Könyvszemle* adalékai közé. Két lappal hátrább már azt *hiszi*, hogy e »második kiadást« már Cornides leírta, Szabó Károly is már fölvetta a *Régi Magyar Könyvtár*-ba 216. sz. alatt. Ismét a második lapon e »Cornides-féle« kiadást törölni akarja a többi 12 közül. E felsorolt adatok közt némi ellenmondás észlelhető.

Szembetünőbb ellenmondást észlelhetünk a könyv fordítóját illetőleg. »Mi, mint említők«, így szól Ferenczi, »azt tartjuk, hogy a latin és német szöveg szem előtt tartásával e népkönyvet maga Heltai fordította le, ki 1574 végén meghalván, fia adta azt ki először 1577-ben.« Ezt mondja Ferenczi az 56. lapon. Az előző lapokon pedig ez áll: »Az erdélyi múzeumi, valamint az esztergomi és akadémiai példányok nemcsak két külön kiadás képviselői; hanem a szövegben is eltérnek. . . .« »Bizonyosságai ezek annak, hogy a második kiadást a kiadó javítani törekedett, s ez, ha nem föltétlenül, tanúsítja még azt is, hogy *Heltai volt egyszerűsmind e népkönyv fordítója, helyesebben átdolgozója is.*«

Itt azt kérdezhetné valaki, hogyan lehetett a későbbi kiadás

¹ V. ö. a *Régi Magyar Könyvtár* I. k. 133. 216. 247. és 365. számaival.

átdolgozója ugyanaz, ki már az első kiadás előtt három évvel elhalt. E felfogással szemben, tekintetbe vévén egyfelől azt, hogy a címlapon álló fametszvény évszámából mind Szabó Károly¹ és mind utána Ferenczi Zoltán kimutatják, hogy e mű először csak 1577-ben jelenhetett meg; tekintetbe vévén másfelől azt is, hogy ha Heltai valóban lefordítja és kiadásra elkészíti még 1574-ben e munkát, három évig bizonyára sem ő, sem utóda nem heverteti: valószínűtlennek kell tartanom a Heltai eddig vélt szerzőségét. Vagy fia, vagy valamelyik szász eredetű lectora a kolozsvári iskolának lehetett az, ki a német és latin nyelvet egyaránt birva, a Heltai-sajtót a XVI. században oly kedvelt fordított népies művekkel ellátta. Abból, hogy irodalomtörténetünk nagyérdemű alapvetője, Toldy Ferencz, a németül tudó erdélyi írók közül első sorban az idősbik Heltai Gáspárt ismerte, nem következik, hogy minden föltevését e névtelen művek átültetőjéről is kritika nélkül elfogadjuk.

Nem lesz ezek után feltűnő az, hogy Ferenczi Szabó Károlynak egy másik bibliografiai tévedését magáévá teszi, sőt ezt még a vele szemben nyilvánított helyesebb vélekedés ellen is igazolni törekszik. Az 1577-ben készült fametszettel ugyanis két fenmaradt Markalf-kiadás van ellátva. Ezek közül Szabó Károly kezéhez a későbbi kiadás került. Ezt írta ő le a valódi 1577-ki kiadás gyanánt, az erdélyi múzeum egyetlen teljes példánya után, nem vevén észre az akadémia példányának eltérő voltát. 1885-ben már észreveszi Szabó K. tévedését Kőrösi László, így nyilatkozván az akadémiaéval megegyező esztergomi példányról:

— »*Alkalmam volt összehasonlítani* a kolozsvárit az esztergomi példánnyal s azt találtam, hogy a Szabó Károly által legelső magyar kiadásnak vett kolozsvári példány legalább is 50 esztendővel későbbi keletű, mint az esztergomi, habár az összevetésztés okozója, a fametszet, ugyanaz is.«

Ferenczi Zoltán cikkéből idéztük e nyilatkozatot.² Így tehát ő maga is jól tudja, hogy már 11 évvel ezelőtt észrevették a Szabó Károlytól egynek vett Markalf-kiadások különböző voltát; s így nem a sorválasztók mellőzése Szabó Károlynál adhatott neki első sorban módot és alkalmat arra, hogy »egy új könyvvel«, a

¹ Régi Magyar Könyvtár, I. 72. l.

² Magyar Könyvszemle, 1896. évf. 55. l.

Salamon és Markalf »egy új XVI. századbeli kiadásával« szaporítsa régi nyomtatványaink sorozatát. Ahhoz az eljáráshoz természetesen, hogy e 11 évvel ezelőtt észrevett különböző kiadást két lapnyi bizonyítgatás után, melyből a Kőrösi neve merőben hiányzik, »mint új adalékok« iktassa be a *Magyar Könyvszemle* adalékai közé, — az ilyen eljáráshoz nekünk nem lehet szavunk.

Kőrösi Lászlóval szemben csupán annyi érdeme lehet Ferenczi Zoltánnak, hogy védelmére kelvén a Szabó Károly megtámadott hibás álláspontjának (melyet ő maga bizonynyal nem védett volna!), az erdélyi múzeum újabb példányát régebb kiadásnak vitatja s ezzel szemben az akadémia és az esztergomi könyvtár példányait második kiadásnak minősíti.

Hogy mily gyöngé alapon, már csak az általa közlött felvilágosító példákából is világos. Szerinte régies írás és ódonszerű beszéd ez:

»Hogy egyebeknek példájok, mindenkor mint egy tükör legyen embernek előtte: mert az időnek rövid volta miatt, igen keves dolognak mehet ember végére.«

Ellenben újabbszerű helyesírás és újabbszerű beszéd ez:

»Hogy az Embereknec légyen előtte mint egy Tükör mindenha az egyebeknec példája: Miért hogy az minémű rőuid az embernec élete, igen keues dolognac menne végére.«

Régebb beszéd és írás ez:

»Mind az által, mivel hogy Sapientibus fatis, (az mint az Deakok fzőlnak) Az kinek okoffaga vagon megh értheti, s-értfe-is ugy minden, az mint tífzetteffgesb.«

Ellenben új írás és javított stílus ez:

»Annac okáért miért hogy à mint az Deakoc fzőlnak (Sapientibus fatis eft dictum) à kinec elmeye vagon rà meg értheti, és érce vgy az mint fzereti.«

És végül 1577-ben még így irtak:

»Es ekképpen Markalf ki menekedék az Salamon Király kezéből.«

Egy évtized elmultával pedig így:

»És eckeppen Markalf ki menekedéc az Salamon Király kezéből.«

Fölöslegesnek tartom a felmutatott példák után a kérdésnek nyelvészeti oldalát is tárgyalni s hosszas szóval magyarázgatni azt, miért tartom én első fordításnak az ilyen szólást: »miért hogy az minémű rőuid az embernec élete« és javított, magyárosabb

kifejezésnek az ilyent: »mert az időnek rövid volta miatt . . .« Ferenczi Zoltán szemeiben az előbbi tűnik fel javított alaknak, — az olvasóra bizom ez indokolás nélkül hagyott vélekedés megítélését.

A helyesírás kérdésében már okokkal is iparkodik védeni Ferenczi fölvelt álláspontját. Szerinte:

»Az előbbieken (értsd: a magyarázat nélkül bemutatott példákon) kívül azt, hogy az erdélyi múzeum példánya valóban a régebb kiadás és pedig hihetőleg első, bizonyítják egyéb kisebb adatok; pl. a Heltai-féle *e*-nek a 2-ik kiadásban *é*-vel helyettesítése, az ékezett betűk pontosabb alkalmazása.«

A felhozott okok azonban az én nézetem szerint semmit sem bizonyítanak. Heltai sajtója elég sűrűn használja az ékezett betűket a XVI. században, már a 60-as évek végén is, s az alól vesszővel ellátott *e*-t (farkas *e*, *e* caudata) is akárhány műben már ekkor elég ritkán találjuk. Mindazáltal *e* betűt széltiben használták még a XVII. század első felében is. Sőt használták a Ferenczitől újabbnak nézett *Markalf*-kiadásban is, mint a harmadik példában felhozott »ečekppen« bizonyítja. Látni való, hogy ily csekély okra mily kevésbé lehet támaszkodni. S nem lehet támaszkodni annál inkább, mert, mint általán ismeretes, Heltai nyomdászemélyzete *e* betűk alkalmazásában sohasem volt következetes. Mint maga Heltai bevallja »Az egy ő magától való felséges Istenről« előszava után a fontosabb hibák kijelölésénél: »A könyvnyomtatás igen nehéz dolog. Ezokáért akár-mint vigyázzon az ember, majd soha vétek nélkül ki nem nyomtathatni egy könyvet is. Mert a nyomtató szolgálak nem értik a dolgot, sem a nyelveket. Ezért csak kordére rakják a betűket, és noha én megjedzem, hogy az jedzés szerént megigazítanak, de azért ugyan nem művelik és abból esik a vétség.«

A Heltai-műhely megbizhatatlan következetlenségét a helyesírásban érdekesen illusztrálja Ferenczinek az a beismerése is, hogy a kérdéses két kiadás betűit a Heltai nyomdában egyaránt használták 1562-től 1596-ig (s bizonyára azontúl is!); vagy mint a cikkíró az egy lapnyi hosszas kimutatás végeredményeképen kijelenti: »Magának a népkönyvnek ismert két kiadása betűi is azonosak.«

No ha *azonosak*, ugyan hogy lehet mégis két lappal előbb a betűk *különböző* voltából az egyik vagy másik kiadás érdekében fegyvert kovácsolni?

Még jobban eltemeti az állítólagos első kiadás ügyét Ferenczi a »második« ellen felhozott következő sajtósági érveléssel:

»Viszont a *pontatlanabb* nyomdai kiállítás bizonyítékai (ellenben 12 sorral fennebb: »látszik, hogy . . . egy második, *javított* kiadással van dolgunk!«) a számosabb helyesírási botlások: *mondta* helyett: *monta*, *ott* h. *ot*, a végső *k* h. *c* használata, a *ts* v. *t/* helyett a rendesen használt *cz*.«

Ferenczi e sorok leírásakor szem elől tévesztette az egész XVI. századi magyar irodalmat. Vegyük elé bármelyik régi kiadását a Heltai-sajtónak, nem találjuk példatlannak azokban a *mondta* helyett *monta*, *ott* h. *ot*, *holott* h. *holot* stb. alakot. S nem találjuk bizonynyal példa nélkülinek másutt sem, csak eredetiben forgassuk e kiadványokat. A *ts* helyett a rendesen használt *cz* szintén általános volt e korban s legkevésbé sem a »pontatlan nyomdai kiállítás bizonyítéka.«¹ A latinos *c* használata is a végső *k* helyett a magyar irodalom legrégebb korszakáig nyulik fel. (Latiatue feylem zumtuchel mic vogmuc.) Ne keressünk tehát »*helyesírási botlásokat*« a legszokottabb régi magyar írásmódban s ne mutassuk be »a pontatlanabb nyomdai kiállítás bizonyítékainak« azokat a jeleket, melyek a mű régi kiadásának legklasszikusabb bizonyítékai.

Szabó Károlynak, ha a címlap fametszetén levő évszám félre nem vezeti s utána Ferenczi Zoltánnak, ha több vigyázattal jár el a két mű összehasonlításában, már csak a *cz* (cs) betű helyett használt *ts* v. *t/* jelekből is észre kellett volna vennie azt, hogy nem a XVI. században, hanem jóval későbbi korban, jóval fejlettebb helyesírással nyomtatott könyvvel van dolguk.

E kérdésben, minden hosszabb bizonyítgatás helyett, csupán csak a kolofonnak figyelmes megvizsgálása is meggyőzőn tájékozathat bennünket!

A Ferenczi Zoltántól második kiadásnak minősített akadémiai és esztergomi példány kolofonját: *Nyomtatott Colosuárat* 1576-tól kezdve »*Nyomtatot Colosuárat*« és »*Nyomtatott Colosuárot*« alak-

¹ Brassai szerint, a ki pedig sohasem volt bibliografus: »Volt egy időszak, a mikor a volt a divat, hogy *ch*-val írják a szóban forgó hangot. Ezt megunták s egy más korban *cz*-vel írták szintoly divatosan. Majd ismét felhagytak vele és eljött a *ts* kora. Legujabban — »végre«, nem merném mondani — *cs* a korszerű jelelés.« Arany, Szépirodalmi Figyelő, 1862. II. évf 130. l.

ban feltaláljuk a *Régi Magyar Könyvtár* I. kt. 121. és 129. számú könyveiben, teljesen pontosan pedig a 141., 142., 165—174., 180—183. és 198. számú könyvekben, melyek mind az 1578—1582. években jöttek ki a sajtó alól; így tehát e munkának 1577-ben vagy 1578-ban nyomtatását teljesen hihetőnek tarthatjuk s ez lehet az erdélyi múzeum igazgatóitól 20 év óta keresett *editio princeps*.

Az erdélyi múzeum ügyvélt első kiadása e tanulságos kollofonnal van ellátva: *Nyomtattatott* (Szabó Károlynál talán pontosabban: *Nyomtattatot*) *Colosvaratt*. Ez a »nyomtattatot« szokásos volt Hofhalternél a debreczeni nyomdában. Heltaiéknál csak 1588-ban¹ kezd megjelenni. A »nyomtattatot« és »Colosvaratt« alak pedig Heltaiéknál határozottan a XVII. századra vall, a mihez hozzá adván az *ekképpen, most-is, s-értse-is*-féle helyesírást és újszerű nyelvezetet, nem csalódhatunk, ha ez ügyvélt első kiadást a XVII. századnak tulajdonítjuk. Kőrösi László tehát helyesen ítélte, midőn a két kiadás közt legalább is 50 évi különbséget talált. S helyesen ítél az is, a ki az erdélyi múzeum »első kiadású« példányát a negyedik s ha Cornides példányát is ide vesszük, a jól megérdemelt 5-ik helyre iktatja.

Ime így oldódik a legegyszerűbb módon magától meg az az érthetetlennek tetsző talány, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum és az esztergomi könyvtár XVI. századból fenmaradt kiadásai mind az akadémiai és esztergomi példányt követik. Az erdélyi múzeum jóval későbbi keletű példányát nem is követhették.

Mindezeket e helyütt »sine ira et studio«, csupán az igazság kedvéért elmondva, végül sajnálatomat kell kifejeznem a felett, hogy az erdélyi múzeum tudós igazgatója a debreczeni ref. főiskolai könyvtár csonka példányát nem vizsgálhatta meg, s így ez érdekes népkönyv teljes magyar bibliografiáját minden utánjárása mellett sem adhatta.

¹ Régi Magyar Könyvtár, I. k. 222. sz.

KOLOZSVÁRI CZEMENTES JÁNOS KÖNYVE.

Közlő: HERZFELDER ARMAND DEZSŐ.

— Első közlemény. —

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában a chemiai és alchimiai irodalom termékeinek átkutatása közben egy munkára találtam, a melyet, mert eddig nem hogy kiadva, de még ismeretve sincs, sőt a tudományos irodalomban sehol fel sem említett, a következőkben mutatok be.

E XVI-dik századbéli, 120 lapra terjedő 8-rétű kézirat, mely *Aranyolvasztók könyve* czim alatt 484. Oct. Hung. számmal van a kéziratár magyar katalogusába bevezetve, czimlapján pedig titkos jegyekkel *A boldogság könyve* czimmal nevezi magát, vegyi műveletekre és a pénzverésre vonatkozó, többé-kevésbé rendezett, adatok gyűjteményét foglalja magában. Ez adatokat Kolozsvári Czementes János Szebenben 1530-tól 1586-ig részben napló módjára jegyezte fel, részben pedig utólag memoire alakban írta össze. Sem a szerző, sem a ritka becsű mű ismertetését és kritikáját nem szándékozom itt adni, fentartván magamnak annak mást helyt való megbeszélését, de bibliografiai szempontból szükségesnek látom felőle egyet-mást megjegyezni.

A mű, a mint most bekötve előttiünk fekszik, nem tartalmazza a részeket azon sorrendben, melyben irattak. Így kétségkívül a 17. lap után a 44. és 45. lapok következnek, és csak ezek után kellene a 18-diknak állania. Más helyt is, a hol az eredeti sorrend már meg nem állapítható, bizonyos, hogy az a mostanitól különbözött. Kérdés az is, teljes-e a mű? A 41. lap után két oldal hiányzik belőle, ez bizonyos; egy utalás ott meg nem található. De régebben is hiányozhatott már ez, mert a kézirat utolsó beírt oldalán egy német feljegyzést találunk, mely szerint e mű 101 lapra terjed. Ez mai állapotának felelne meg, ha nem számítjuk az utolsó üres lapokat.

A kézirat legnagyobb része magyar nyelven van írva, itt-ott rövidebb, hosszabb latin részekkel. Több helyütt — így mindjárt a kézirat czimében — egyes szó vagy szócsoport egy titkos ábécze betűiből van összeállítva, melynek kulcsát két helyen találjuk

Erdély geografiája szempontjából fontos egy sor helység és folyó neve, melyeket olyanokul említ, mint a honnan aranyat hoztak. A mennyiben sikerült mai helyeiket megállapítanom, ezek a következők:

Caproutha = Kaprucza, Aradmegyében, Tótváradtól északnyugatra; *Kissund* = Kissindia, Aradmegye borossebesi járásában; *Szul* = Magyar-Sülye, Alsó-Fehérmegye maros-ujvári járásában; *Pien* = Felső- és Alsó-Pian, Szebenmegye szászsebesi járásában; *Solmos* = Solymos, sok van, egyebek közt Alsó-Fehérmegyében is; *Offonbánya* = Offenbánya; *Schlacii* = Zalatia, Fehérmegyében; *Abrugybánya* = Abrudbánya; *Zalosz* = Zalasd, Hunyadmegye hunyadi járásában; *Külesd* = Külyesd, Hunyadmegye marosilyei járásában; *Kajendinum* = Kaján vagy Kalyán, sok van, többek között Hunyadmegyében is; *Campolongo* = Kimpolung, Romániában; *Dombawicha flumen* = Dombavicza folyó Romániában; *Fejérviz* = Fehérviz, Hunyadmegye puji járásában; *Solmos circa Dewam* = Maros-Solymos, Hunyadmegye dévai járásában; *Bizere* = Bizere, Zágráp és Lippa közt feküdt, a mai Temesmegye területén;¹ *Vidal* = Vidaly, Torda-Aranyosmegye toroczkoí járásában; *Vyfalu* = Ujfalu; *Zentgiorgy* = Szent-György, van Torda-Aranyosmegyében is több; *Lupsa* = Lupsa, Torda-Aranyosmegye toroczkoí járásában; *Felsőacsva* = Felső-Acsva, Aradmegyében; *Almáspatak* egyebek közt Hunyadmegyében is van.

A pénzverésről bőven és ismételten közöl adatokat. Erdélyben és a hozzá tartozó részekben akkor szerinte csak Szebenben, Nagybányán és Kolozsvárt vertek aranypénzt.

A 75b—76b. oldalakra terjedő részben felette fontos adatok vannak, melyek az arany különböző elnevezéseit interpretálják. A 23¹/₂ karatost *finum aurum*nak nevezték és mint a különböző tabellából is látják, az arannyal való számításnál ezt vették alapul. Megemlíti, hogy a nagybányai kamarán alig 21 karatos aranyakat vertek és hogy ez rossz hírbe hozta a kamarát. A 24 karatost *purum aurum*nak mondja és ezt csak ezüsttel volt szabad keverni. Ellentétben ezen magyar aranyakkal, a rajnai aranyat rézzel olvasztották és 18¹/₂ karatosra verték.

¹ Délmagyarországi Tört. és Régészeti Társaság Értesítője, 1882. évf. 168. l.

Megadja pontosan az arany érték meghatározásánál követett eljárást, a pénzverésnél szükséges addíciók súlyarányait. A pénzverésnél megmaradt hasznot mathematice mutatja ki, különböző kamarai alkalmazottak neveit és azoknak apró cseprő dolgait is elmondja.

A mi az írást magát illeti, a kézirat első része meg lehetős nehezen olvasható; vége felé azonban mindinkább világosabbá válik. Főleg a latin részekben találunk rövidítéseket, melyek sokszor önkényesek, annál is inkább, miután a szerző a latin nyelvben nem volt nagyon erős. Úgy e miatt, mint individuális ortografiájánál fogva és az előforduló íráshibák következtében, kétségben vagyok néhány hely olvasása iránt. A fémeket alchimiai jegyeikkel jelzi. A pénznemekre következetesen elnevezéseiknek alig felismerhető kezdőbetűit használja. Bár a bejegyzések között néha igen nagy időköz van, és így az írás is mutat némi változásokat, mégis kétségtelenül egy kéztől ered, mit igen sok jellemző vonás bizonyít.

A közlés módjára vonatkozólag elég annyit megjegyezni, hogy a szöveget betűhíven, hibáival együtt, s mai sorrendjében adom, záró jelbe tett számokkal jelezve a kézirat eredeti oldal-számait. A szöveghez szorosan nem tartozó, utólag beékelt és probatio calami számba menő részek jegyzetekben nyertek elhelyezést. A titkos írással írt részeket dőlt betűvel közlöm. A pénznemek neveit mindenütt teljesen kiírtam s az alchimiai jegyeket — szintén dőlt szedésben — a fémek neveivel pótoltam. A szögletes zárójel [] a tollba maradt vagy kikopott helyek kiegészítéseit, a petit szedés a nagyobb és szokatlanabb rövidítések feloldását jelzi.

A kézirat lemásolását magam végezvén, hálával kell megemlékezni Bartal Antal és Pethe Ferencz urak támogatására, kik közül az első a latin, az utóbbi a magyar szöveget volt szíves az eredetivel összehasonlítani. A mi azonban a magyar részt illeti, nem zárkozhattam el e folyóirat t. szerkesztőjének azon határozottan kifejezett óhajtásától, hogy a XVI. századból származó, s így nyelvemlék számba menő magyar szöveg szigorú, szakszerű tudományos vizsgálat alá vétessék. E feladatot *Zolnai Gyula* dr. úr volt szíves magára vállalni, a ki a magyar szöveget az eredetivel gondosan egybevetvén és nyelvi magyarázatokkal ellátván, kétségkívül nagy mértékben hozzájárult e publikáció

tudományos becsének emeléséhez. Az ő, fentebb is említett, magyarázatai e folyóirat IV. füzetében függelékképpen lesznek közleményem végéhez csatolva, reájuk utalnak a szövegközlésben a *dölt* tipussal szedett számok. Végül megemlítem nélkül nem hagyhatom azt a szives, készséges segítséget, melyet munkám folyamán Szamota István úr, a kézírattár — sajnos oly fiatalon elhalt — tisztje és Goldberger Lajos dr. úr részéről tapasztaltam.

(1a.) *Ez kövnek neve boldogsag, ki ig el vele, mint en elek.*¹

(2a.) Alchimia est ars ab Alchimo duche (*így*) greco invento (*így*). Alchimia enim greche est metallorum transmutatio. Calcinatio est omnium metallorum in terram mutatio. Sublimatio est rem levatio cum adherentia Conterrere est rem grossam per contritionem et in bybi materiam transferat. Coagulatio est rem liquorose (*így*) ad solidam massam per humiditatem extractione reductio. Solutio est rem non fusibily influentem resolutio. Distillatio est vaporum aquorum in suo vase elevatio. Fixacio est rem fugiendi non conveniens ad ignem aptatio. Alchimia est scientia, que se in aqua et operatione nature in quantum potest. (*Így*) Elixir est nomen arabicom, id est fermentum.²

(3a.) Marca	1	Peseta	48	Karat	1152	Granum	4608	Grén	936 3
	$\frac{1}{2}$		24		576		2304		4608
	$\frac{1}{4}$		12		288		1152		2304
	$\frac{1}{8}$		6		144		576		1152
	$\frac{1}{16}$		3		72		288		576
	$\frac{1}{24}$		2		48		192		288
	$\frac{1}{48}$		1		24		96		192
	$\frac{1}{96}$		$\frac{1}{2}$		12		48		96
	$\frac{1}{192}$		$\frac{1}{4}$		6		24		48
	$\frac{1}{384}$		$\frac{1}{8}$		3		12		24

¹ Titkos írással. Ez alatt: »Verbum domini manet in eternum« s más, részint a kézirat írójától, részint a későbbi kezektől származó tollpróbálgatások. Az 1b. lapon XVI. századi írással: »Az bortos ¹) es rakas mwhöz, ²) kinek viragat szikból csinialiak, ahoz valo porist Így csinaly: vegy egettét borkövet, ky fekete, 2 parst es köz soot ³) 1 parst es egy keues fizta poris es tord ozue es porisali zarazon meg Jar de az forraztot rusika ... « Ez alatt későbbi XVI. századi kéztől: »Arany ... Mvhöz valo festek k[i] zep sarga zint ad, gris pant lot 1, galich köuet lot 1, saletromot lot 1 $\frac{1}{4}$, zalamiakot lot 1 $\frac{1}{2}$.« Alatta más kéztől: »Poris Dei $\frac{1}{8}$.« Ez alatt ismét más írással: »Anno Domini 1677. Mikor eszt az könyvet irtak volt, akkor meg volt igazsag és jo lelki isme[ret] az földön.«

² Ez alatt: »1570. Ha ezt az könyvet levelenkent Meg nem olvasod tahat semmi tanosagot bizonny nem vehech belölle.« Alatta, más kézből: »Ex libris Petri Zilkos mo. Anno domini Anno dederunt.« A lap b. oldalán az író kezétől: »Literae sunt 21.« Ez után utólag kitörülve, úgy hogy alig olvashatók, a titkos írás jegyei s alattuk a lativ ábécze megfelelő betűi.

³ Tévesen 9216 helyett.

Marca	Peseta	Karat	Granum	Gren
$\frac{1}{768}$	$\frac{1}{12}$	2	8	12
$\frac{1}{1536}$	$\frac{1}{24}$	1	4	8
$\frac{1}{3072}$	$\frac{1}{48}$	$\frac{1}{2}$	2	4
$\frac{1}{4608}$	$\frac{1}{96}$	$\frac{1}{4}$	1	2
$\frac{1}{9216}$	$\frac{1}{192}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{2}$	1
$\frac{1}{18432}$	$\frac{1}{384}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$
$\frac{1}{36864}$	$\frac{1}{768}$	$\frac{1}{32}$	$\frac{1}{8}$	$\frac{1}{4}$
$\frac{1}{73728}$	$\frac{1}{1536}$	$\frac{1}{64}$	$\frac{1}{16}$	$\frac{1}{8}$
Marca	Peseta	Karat	Granum	Gren

Grossus.

Marca et pesetas et karatos et granos quomodo possunt diuidere a maiore ad minus et a minore ad maius etc.

(3b.) AΩ. emlekezze meg az Istennek csodalatos hatalmas bölcsesegeről.

Ad Lunam fratris Johannis Ittem distillald meg az eczeteth az erős borból chinaltat az luegben, háromzor ved az háromzor distillath echeteth estegy¹ egy luegben, hath librath es 1 libra Mercurius az az keenesoth, 1 libra rusikath feierth, 1 libra feier borkoueth, 1 libra köz soth, 1 libra saletromoth. Mind ezeketh ted porra egiöt es ez porth vesd az felíwl megmondoth echetben es az luegeth kend be Jol meg chinalt agiagal es assassekbe² Nedues Helyre az földben 4 hetig Meglen teliessegele vize legien; annak vtanna ved kÿ az földből es zereztessek az felíwl megmondoth vÿz Minth egÿ aluth teÿ ested ezth egy Mazos fazekban auagy Medencheben es zarazd meg es vagion teneked tekellertes Materiald es ues az porban 1 libra rezhoz, kith megpurgaltak, egÿ uncciat.

Az purgalasa penig Ig lezen. Rp. veres rezeth ested eleuen zenre³) es ves az rezre kenkoueth es köz soth, keueseth es Mikor az kenkö es az so Meg emezteteth es ved az fogoth es ved kÿ az rezeth es uerd vekonyon plehe es az rutsag le hul rolla es lezen teneked purgalth rezed annak vtanna ted az rezed az tegelben es Mikor meg oluadoth volna az rez ves 1 libra rezhez 1 unccia por az az egÿ libra tezen keth girath es egy unccia tezen keth lototh es Mikoron latatneek Meg emeztetny az az az porban hogy semmy nem lattatneek.

Es ved kÿ es ösd⁵) egy földből chinalth zomorloban⁶) es lezen ullian⁷) ezwt Minemöth en te neked attam.

Feÿerites. Rp. Mercuriu^m sublimatomoth, rusikat, saletromoth, salarmoniakomoth⁸) egienlo kepen 4 lototh,⁹) sal alkalith 1 lototh, es egesdmeg korniwl valo twzon, hogÿ Meg fixaltassek az

¹ Olvasd: »és tégy.« Irónk rendszeren egybe írja az »és« szó s-ét a következő szó t-jével. *Z. Gy.*

² Olvasd: »ásassék be.« *Z. Gy.*

rusika, az az, hogy allando es feieritendo legien, az rezeth annak az Mogia zerenth, Minth te Jol tudod etc.

(4a.) Az grispan az is Jo az mý tudomanýwnkhoz es chinald Ilý Modon. wegy rezbøl veretteteth plehet es figezd egy fazekban ky Mazos legien es aban tølch erøs echeteth es felivly chinald be Jo erossen, hogy semmy fwst belölle ky ne Jviøn es had allany harom hetig auagy Negig es Nysdmeg az vtan az fazakath estalalz benne Jo grispanth, ezt hiak eben az konyben viridisnek. Es ezth vakard le az plehrøl es az vtan fwgezð meginth az fazekban Minth az eløthes legien raita echeth Minth annak eløtte Megmontam, ezt Mind adeg chelekedgied, az Meeg az rezpleh grispanna valtozik.

Az gorog ffeier Ig lezen: ezth chinald Ilý modon: Wegy onbol veretteteth pleheth es figezd erøs echetben egy fazekban, ky Mazos legien es chinald Jo be az fazakath es chinald vly modon, Minth en az eløttis Mondottam. az grispan feløl es ebøl chinald az vtan az Minyomoth.

Minyomot chinald Ilý modon: wed az gorogfeierth, kyth te chinaltal es ezth orold egy konyon erossen vizek, hogy kemeny legien ested az vtan egy edenben, az ky zeges legien es hozzas, esue simbal (így) es enyuez orog fazakath keeth kore, ky egy arazny Magassaga legien; ested az fazakath rea, az vtan ted az zeges edenth, az kiben az gorogfeier vagion, az fazeknak kozepiben es az vtan borich Mas fazakath felivly az fazekra, ky egy aranth zolgalion az Masiknak, es chinaly az vtan egy kis twzeth alaya; az utan agy Job twzeth Neky fel napeeg, az utan had meg hidegwlny es lezen veres loth, orold meginth es chinald vgy Minth azeløth Es talalz Jo Minyomoth.

Az Miniom onbol lezen Illien modon: Wed az kymert onnoth ested egy fazekban, az Minth felivl meg vagion Irua, es agy erostwzeth neky es Midon^a az on Meg heuwly es vegy eegy vas kalanth, Melnyek Nyele vagion es Ingasd Jol toua es lezen az on hamua es had meg hidegwlny es torold^{b)} egy zita altal^{c)} es az Mý benne Marad azth chinald vgy az Minth az eløth es az Melieth te vgy chinaltal, azth orold egy konyon vizek es chinald vllian Modon Minth en tegedeth Megtanitottalak az gorogfeierre, Mind adeg Megnem Jo veres lezen.

(4b.) HK¹

Az Mercuriomoth Igy kel chinalny:² wegy 1 fonth kenesoth $\frac{1}{2}$ font galichkøuet, ffeel³ fonth kozsoth es egesdmeg elozor fel

¹ H. K. monogramm. Ettöl jobbra a fentebb közölt ábra és mellette az eredeti kézírással a magyarázat: *aludel hec est.*

² Itt utólagos bejegyzés: *Mezet is vegy anne reez.*

³ Kitérülve és 1-re kijavítva.

napeg lassu twzõn, az vtan erõssich ¹²⁾ meg az twzeth egý napeg, de te tegied vlý edenben, Minth egý tal, estegý Mast rea es kend be Jo erõssen es lezen zep es Jo Mercuriom.

Az chinobriomoth Igy chinald: Weegý 2 rez kenesõth, 3 rez kenkõueth es tõrd meg zep apron ested elõzõr lassu melegre, annak vta^{na}a erõsbiched Mind adeg, Megnem lach te felforrany veresseth es had meg hidegwný es talalz zep chinobriomoth.

Az lazuriomoth Igy chinald: Wegý kenesõth 2 rezth, kenkõueth 3 rezth, salarmoniacõth 8 rezth, ested egý Mazos korsoban es egesd meg lassu twzõn es Nagiobich meg az twzeth; annak vtanna chinald vgý, Mint az chinobriomoth es lach ký Jõny belõlle egý keek kõueth, este talalz zep Nieresegeth Magadnak.

Ad ffaciendum camforem Rp. 2 lbr^{as} distillalh echeteth, Mastixoth 1 lbr^{an}, auagý vernixeth õ helieben, ký feier, az az, az fenýofabol, ky enýõ ¹³⁾, auagý viaz ký folý, azth, ested 3 napeeg ganeban; annak vtanna ved ký ested egý edenben, kinek hozzu Nýaka vagion az napra egý holnapeeg este talalz camforth az edennek feneken Megcoⁿgiellaltath ¹⁴⁾ Minth az kenyer etc.

Az azoný embernek orchayath Meg ffeieritený auagý Nekie zinth adný aqua valde Mirabilis.

Rp. az rosanak pogachaiath ¹⁵⁾ egý poharban az menyè ferne, giermek vrinath 4 poharral, Sal giemmeth 1 vncciath, chine-moniath 2 vncciath, kalio filý $\frac{1}{2}$ vncciath. Mind ezeketh az alombik ¹⁶⁾ által distillald gienge twzõn es az vizeeth tarch meg; Merth felette Jo esfelette Ingen draga ad *albandum mulieres facit* ¹ etc.

Si probare vis mulieres, si sint virgines an non.

(5a.) Mingat super malvam in secreto; si sequenti die viridescit, tunc est virgo, si non, non.

Item Rp. malvam et ollam, dequoque fortissime in bono vino et da bibere et mingith et statim solvetur etc.

Sal armoniacomot Igy chinalý:

Rp. 2 p^{arte}s regý vizeleteth es egý paros kõz soth es egý paros kormoth es ted egy fazekban auagý serpenýõben az vrinual es fõzed az vizelettel, Meegnem az vrina el emeztetik; Annak vtanna veeg 6 anne vrinat, az Menyeth annak elõtte võttel volth, es aztis Mind adig fõzed, Megnem elemiztetik es ezth Mivelyed keetcher avagý háromzor es zarazd meg, Es annak vtanna tõrd meg meg anný salis alkaliual es ennek vtanna sublimald meg es hogý meg sublimald az az sal armoniak kith te keuanz.

Ha akarz Jo porist chinalnia:

Rp. 2 p^{arte}s sal tartarý es egý p^{ars} sal alkalyth es egý p^{ars} sal ^{Communist} es wnõ teieth 3 p^{arte}s, es az elso 3 soth tõrd

¹ Titkos írassal.

meg gienge porra es felíwl ős rea az wno teieth es keuerd Jol ősue es az vtan ted egý sima kőre egý hideg pincheben, estegý az lueg ala egý luegeth, hogý solualtassek az luegben; es Mikoron meg solualtatoth volna es zwrđ meg az filtru^m által, hogy tizta legieⁿ, Mind annezor az Menýezer zwkseg Meg zwrný, hogý az filtrum által tizta Mennýen es az Megdistillaltath ted egý luegben sub tuum artum (az az az ke[men]chere)¹ et sup^erius ampulam ested az luegeth Nappal az Nap fenýere, hogý meg zaragion eiel pecheteld be Jol viazzal, hogý az neduesseg bemennýen es nappal ted esmeg az nap Melegere; ezth Mind annezor Miuelied, hogý az Meg zaraztot allatoth ¹⁷) vegied Mind adeglan, Meglen az Materia telliessegel Meg zaraztatik az nap Melegeuel es legien kemený, Minth egý kő, Mely kőueth Meg tőry Igen apron ested az pinchebeⁿ, hogý Meg sollualtassek, Minth az Meg zaraztasbaⁿ vgý chelekedgiel, Minth az az (*így*) előth, Mind adeg Megnem Megkemenýegiek, estarch meg, merth Jo porisod vagion es haznalz sok dologhoz.

Borax sic fit ad opus predictum. Rp. 2 part^{es} tartarth, ký feier es 1 part^s soth kőzönsegest, ky preparalth es soluald meg ezth az oltatlan meznek vizeben es háromzor coⁿgiellald meg.

(5b.) Es ez az poris az te keuansagod zerenth valo, kith the kewanz, ký Mesterseges etc.

Borax de conficiendo artificiale. Rp. feier borkőueth, az Menyeth akarz es főzd meg az regý edes teýben Mind adeg, Megnem az teýnek Nedvessege el emeztetik, de anneth az Menýe ő maga volna etc.

Albacio venerýs. Az veres reznek rőuid es chodalatos Megbizonytatoth es Igaz megfeieritese.

Rp. feier borkőuet 4 rezth, aluminis roze kalcionatý 2½ rezth, saletromoth 1½ rezth, resegallist² 2 rezt; Mind ezeketh tőrd apro porra es az vtan elegich Mind ősue es legýen tizta rez³ ký kýuerettette-teth ¹⁸) vekoný plehe es el Metelteteth. Eből chinaly stratumoth ez porral es az rez pleheketh ted az tegelben, Meglen Meg tőltod az tegelth estapazd be Jol es, hogý az tegelbe, tapaztattatoth agý onekýe előzör lassu twzeth, annak vtanna Nagiobich meg, hogý az allath Meg oluagion es az Meg oluadoth allatoth ősđ az vas zomorloban az kőz olayban es lach chodalatos feiersegeth Mellyeth soha az Materia el nem vezth.

Gummý arabicomoth sic solet fierý artificiale. Rp. summam quancumque de arboribus cherasarum, quantum autem potest, collige et decoque in aqua fortissime et cum aqua ceperith consummý abr igne eth iterum fundas et sic fac 3 vel 4 fortiter

¹ Egyidejű bejegyzés a lapszálon, levágás által megcsonkítva.

² A margón áll »1 p« ugyanazzal a tentával írva.

³ Utólagos bejegyzés a margón »sarga«.

dequoquendo et sic iam cum deficit aqua et bene spissum fuerith effunde super paniculum bene densum et quo luto tamquam bitumen suspendas in aere in aceto ut bene desiccetur etc.

Separatio a vasis argenteis.

Rp. tartarii kalcinati p^{artem} 1, salis armoniace p^{artes} 2, tere simul bene et pone super lapidem subposito vitro et colligendo aquam, postea recipe radicem piretri az az tarkonth, tere in mortario cum aceto forti, exprimme bene cum panno succum, hunc comisce cum aqua superiori, ora, demum accipe quodcumque vas deauratum, inpone in aquam, incinde movendo et hoc modo invenies aurum, infunde sine omni vasis lesione etc.

(6a.) Ez Jeles tudomány az kamora dolgaban de sokan aewannak Ezeketh Meg ertenye de ved ezedben ezeketh ha Meg kkarod ertenye.

Mýkoron vez te aranyáth pars 2 es ezwstóth pars 1 facit k. 16.

Mýkoron vez te aranyáth pars 3 es ezwstóth pars 1.

Mýkoron vez te aranyáth keth rez es ezwstóth 1 rezth facith extra camera^m karat, 17 intra kameram karat. 17½, 18.¹

araný	p ^{ars} 2	facith	karat 16																						
ezwst	1																								
araný	p ^{ars} 3	facith extra ca ^{meram}	karat 17	intra ca ^{meram}	karat 18																				
ezwst	1				17½																				
araný	p ^{ars} 4	facith extra ca ^{meram}	karat 20	intra ca ^{meram}	karat 20½																				
ezwst	1																								
araný	p ^{ars} 5	facith extra ca ^{meram}	karat 20	intra ca ^{meram}	karat 20½																				
ezwst	1																								
araný	p ^{ars} 11	facith extra ca ^{meram}	karat 23	intra ca ^{meram}	karat 21½																				
ezwst	1		21																						
araný	p ^{ars} 7	facith extra ca ^{meram}	karat 21	intra ca ^{meram}	karat 20																				
ezwst	1		20																						
araný	p ^{ars} 4	facith	karat 20																						
ezwst	1																								
	p ^{ars}		karat																						
32	{48}	16	{24}	8	{12}	4	{6}	2	{3}	1	{36}	½	{18}	¼	{9}	⅛	{18}	⅓	{9}	⅙	{4½}	⅓	{1}	⅙	¼
	{16}		{8}		{4}		{2}		{1}		{8}		{4}		{2}		{4}		{2}		{1}				
	loth										D						DL					dd			

Compositio medicine ad solem et ad lunam.

Ad solem et ad lunam supra Mercurium. Rp. 1 lb^{rum} kenköeth es orold meg Jol egý köuon es Mind Itasd regý es tizta 1 lb^{rum} köz olayal Mind adeg, Megnem vllian, Minth egý pastum; annak vtanna ted azth egý vasserpenyoben gienge twzõn hogý Mind dissolualtassek es Mikor latnad feltaytekozny,

¹ Ez az öt sor keresztül van húzva. Az utolsó számok (17½, 18) azt teszik, hogy 17½ és 18 között. A megjelölés e módjával többször találkozunk.

(6b.) wed el a twzrol es esmeg ted az twzre, hogý lassan forion, hogý legien swro, Minth egý Meez; annak vtanna ted ezth ez swroth¹⁹⁾ egy hideg Maruaný kore es Mingiarast meg co^ogiellaltatik es lezen vllian, Minth egý lep; ved azth es esmeg ted egy tizta vas serpenýoben estegý az serpenýoben anný Jo tartarom olayth es had az kettoth Igý Meg oluadny es ozue Miskualny ugý, Minth keeth oraýg; annak vtanna ted egy vrinalba ký be lualtatoth Jo forma agiagal ested közep twzre harom termezeth zerent valo Napeeg; annak vtanna ved el az twzrol es had meg lassan lassan hidegwlný es mikoron hideg volna ted Nagiob edenben, Melý eden rakua hideg vizek, Melýben alion harom Napeg, hogý meg Nedues-swliq; annak vtanna ted egý lualth tqk Iuegben²⁰⁾ distillalasra az alombicom Altal gienge twzqon es Jo ký belolle feier vyz, Minth egý teý, Melý viz neuzzetik lac virginisnek.

Annak vtanna Nagiobich meg az twzeth, Mikor latod az elso feier vizeth Meg veressedny estegý mas receptaculomoth alaja, Melýben Megien arany zino viz, ký hivattatik aiernek, foglaluan o magaban twzeth; az föld penýg, Melý Megmarad az tqk Iuegnek feneken, kalchinald meg az kalchinalo kemencheben, Meglen legien feier, Mikeppen az ho, Mellieth tarch meg, Merth ez dologhoz Igen zwkseg.

Ennek vtanna ved az teý zino vizeth, Melý hiuattatik lac virginisnek¹ es distillald meg hath utal,²¹⁾ meglen az veres rez plehe, ký betetik, Meg feieredik Mind kivql es Mind belql.

Ennek vtanna ved az Masik aranyzino wizeth ký mondattatik aiernek, ezt distillald haromzor es az harmad distillacioban talalz twzeth az tqk Iueg feneken, Melý altal latod az elementomokath Meg valtoztatny. Ezth az twzeth tarchmeg.

No Immaron ved az istennek akaratt-

(7a.) iabol azth az földeth, Melýeth elozor Meg kalchinaltal, Melý vly feier, Minth az ho es Jnbibald meg ezth az elso teýzino vizzel es az Masik aranyzino vizek distillaluan, Meglen az felawl megmondoth Materia teliessegel Mind az Masodik aranyzino vizeth Jnbibalia es az chelekedesnek wegeben Marad teneked az tqk Iueg feneken cristaly zino kqved, Melýnek egý reze valtoztath 100 pars kenesoth, Jo estekelletes ezwste.

Ha penig te akarz aranra chelekedny, Wed az twzeth, Melieth felawl meg Mondek, hogý Meg tarch es Igý chelekedgiel az twzel, Mikepen chelekedel az földel, hogý ha ezt az twzeth Inbibalod az vizek, melý hiuattatik lac virginisnek, egienlokepen distillaluan es vizontak ez twzeth Inbibald az Masik aranyzino vizek, ký Mondattatik aiernek es ugý distillalod, Minth felawl az földrol chelekettel es ezen keppen talalz egý veres koweth az edennek feneken, kinek

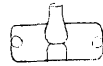
¹ Olvasd: »virginisnek«

egý reze elualtoztath 100 p^{ars} kenesõth Jo es tekelletes arannyã, ez az te Medicinad Mind az keeth opusra, az feierre Es az veresre etc.

Wenusnak feýersege ez zerenth lezen.

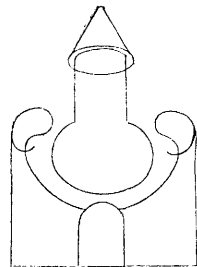
Wegý kalcionalth sooth, borkõueth es timsooth Egienlõkepen calch^{na}va ezeketh, oluazd meg Meg anny echethben keuerve, ozlon ¹ ebbe hetcher heuitue es hethcher oluazthua olhad az veres rezeth, lezen zep feier es lagý Minth on, Merth az soo tartarom tinso es echeth reeznek poklossagith Mindenestõl fogua el vezý es Meg-feierity; Annak felette, ha ezth veres rusýkaupt vagy kenkõuel egeted, Minth zokas, arany zino lezen es filosofusoknak poranak Miatta spýritust Meg tarth az az borkõ olayth zarazd meg es lezen az bõlcheknek pora, auagý olch az olayban.

(7b.) Ad faciendum cinobrium. Rp. duas partes argenti vivi et unam partem sulfuris mundi, tere cum aqua in lapidem, donek fiat pasta et inpone in talem vas, ut hec figura est et pone illud vas super furnum, hec (*igy*) descriptum ita, quod medietas vasis sit in furno et medietas extra furnum emineat et fac sub eo ignem levem, donek aqua, seu vapor ewanescat, quem probabis cum cultello supponendo ados vasis, si non fumet madidatus, tunc fortifica ignem sub eo, donek videas flamam rubeam et cum cessaverit flama, cinobrium factum etc.

Preparatio salis. Armoniacum sic fit quo melius naturalii in arte.

Recipe de sale communi preparati p^{artem} 1 et de urina hominis p^{artes} 3, de fulligine p^{artem} 1, hec omnia coque in kaldario, donec urina omnis consummatur et coque septem vicibus fundendo semper desuper urinam; ultimo mundifica ipsum, recipe de ipso p^{artem} 1 et de sale quaecumque vis per aliam et tere insimul, postea pone in scultellam sibi aptam de argilla factam, et super pone sibi vas acutum, quod dicitur aludel et luto sapientie circum lineas bene, ut non despiret et pone super parvum fornellum apertum sibi et sub eo fac levem ignem et dimite per meridiem estyallem, tunc dimite in frigidarii (*igy*) et aperi et reperies ipsum salem aquille bene purgatum et sublimatum et separatum ab alio sale, collige ergo ipsum et iterum tere cum alio sale et iterum pone ad sublimandum et fac ter et erith album et bonum omni opere perfectus. Deo gratias. Figura vero vasis ludelis hec est

Hic olla coniunctura.

¹ »ozlan« helyett.

(8a.) Sublimacio Mercurii ☿

Recipe vitrioliom libram 1, sal preparati libram 1, funde in lebetē terrea denitreata in leve igne et cum dicta materia fusa fuerit, recipe libram 1 de mercurio crudo et tere simul et fac in aludel et sublima, sicut scriptum est de cinobrio et reperies vas hic superius etc.

Sal armoniaknak ez alkotasa, k̄y n̄yluaban vagion, hoḡy Nem az tob̄y etc.

Sal armonyak. Rp. vas kormoth auaḡy egieb kormoth 1 reezt, Alkototh sooth 1 reezt, vrinath 3 reezth, eḡy Istben foozd meg, hoḡy felig el apagion, k̄yth Meg zwrȳ es Meg azalyad Es meg soual es harom reez vrinauual meg t̄ord es meg sublimald; ezzerenth v̄yola^{n 22}) soual es vrinauual t̄orue es Meg esmeg azalua haromzor sublimaliad; Mikor akarod p^obalnod, ves az zenre benne, ha fwst̄y Megieⁿ, Esmeg sublimaliad, Minth feliwl Megmondotta^m. Hoḡy penȳg Masoua Ne fus az alkototh soerth, Im vgian lth meg Mondom, Mierth ez volna elso, Merth ez az arsnak kezdet̄y kozep̄y es vegezetȳ, azerth ez az koz sonak alkotasa, kith hinak ez tudomanban kolchnak.

Weḡy Igen tizta feier sooth, Meneth akarz es t̄ord meg zep apron es zitald meg es hew vizben meg oluazd es zwrd meg Igen giakor,²³) ruhabol chinalth filtrum altal, ezth ted keetcher, haromzor auaḡy Negycher, az az, az Meeg nem eleeg tizta; oztan sublimald meg oteth reez edenben auaḡy f̄old edenben, de az fel zaraztasa bator reezben legien, az sublimalasa foldben Mind adeeg, Meegne^m vllian feier lezen, Minth ho estarch az te dolgodra etc.

Borax eciam auryfabrorum ex parua fo

Weḡy saletromoth	p ^{artem} 1	}	sal armoniak	p ^{artem} 1
gumm̄y arabicomoth	p ^{artes} 2		feier bork̄oueth	p ^{artem} 1
Mastihs	p ^{artem} 1/2		t̄oriek meg zepen es tegiek eg	
aluminis timsooth	p ^{artem} 1/2		luegben vrinauual Itasd meg ad	
Koz sooth chinaltath	p ^{artes} 2		spissitudine ^m missa infra duos pannos exicetur in sole.	

(8b.) Sal alkalyth Iḡy chinaly.¹ Ez vly hatalmas allath, Midon te Jol chinalod, tahag²⁴) o Minden Metalth Meg solual es spiritust vize tezȳ es Meg valtoztaht Minden Metalth kalknak eḡy Massaban, Az o termezetȳ hewseg es Neduesseg es ezth lnyg chinald.

Weḡy² fwzfa hamuth, orold apron es veḡy tartaromoth es orold azth is apron es ved eḡy aranth az fwzfa hammaual²⁵) es eluegich²⁶) ozue eḡy aranth es veḡy eḡy eros ruhath, az ky temer-

¹ E szavak voros tintával vannak írva.

² Vörös tintával.

dek²⁷⁾ legien es fezich egý cheber feliben ested az hamuth rea feliwł az ruhara Meg elegithuen Mezzel.

Anneth tegý az ruhara Meneeth Meg tarth es ős feliwł rea forro vizeth es had altal chepegný az Minth az lugoŧh, hogý chinaliak es midon az altal zouarkozoth,²⁸⁾ ős Meginten²⁹⁾ toŧb¹ vizeth rea es ezth chelekedgied ezth Mind adeg, Megnem az hamuth ký vonta legien; annak vtanna tegý toŧ hamuth rea es chelekedgiel vgý velle, Minth az eloŧh es had az vtan az edenýben allanya az echaka es annak vtanna fozd le adeg, az meg Meg zarad es fozd adeg, Megne^m ę lezarad es had meg oztan hidegwłny es ę lezen egý kemený kę belolle es az a kę hiuattatik sal alkalinak.

Immar ved azth az sooth ested egý fazekban felig ested egý kemencheben es fed be es agý oneký lassu twzeth, hogý lissan zaragion es kine fusson es kemených meg az twzeth mind adeg, Megne^m Veres lezen es folý, Minth az viaz es ved ký az fazakath egý fogoual es ősd ký Mas fazekban, Merth the Netalamtan sokka hagiód az twzben es Meg kemenýedik, hogý te oztan Nen (*igy!*) othed³⁰⁾ ký es ę feier ested ęteth egý Mazos edenben ested ęteth hew es Meleg helyre, Merth ha Nedues helyre tezed es ę Meginth vize lezen es hiaban lezen Munkad etc.

(9a.) Argentum vivum artificialiter sic fith.

Accipe plumbum et liquefac in crucibulo, postquam liquefactum fuerith, biccella ipsum cum sale communý, tamdiu movendo cum uno baculo crucibulo, quousque ipsum pulvis fith plus subtilý . . .

postea Rp. . . . pulverem et pone in aquam fluentem, ut a sale purgetur et permite ipsum pulverem in ipsa aqua supersedere et cum talis pulvis omnino ad fundum aque ceciderith, diligenter funde ipsam aquam, ut pulvis remaneath in fundo olle: et hunc pulverem mitte elixarý bene, tandem accipe hunc pulverem et pone ad unum vitrum et funde desuper aquam salis armoniaci per se solutý, in quo sit paratum cineris de olastris ovorum et obstrue bene, ut non despireth, postea pone in fimo equo et ibý permite stare per 12 dies; demum excipe et invenyes plumbum in argentum vivum conversum virtutem salis armoniaci.

Alius modus.

Rp. plumbý libram 1 et sulfwriss 3 et pone in vase test . . . et super pone de oleo tantum, quod singula praedicta cooperantur optime et pone super ignem per diem unum, vel magis si oporteth et postea permite in frigidarý et aperi vas et invenyes argentum vivum et scias, quod plumbum fundere in oleo ad modum cere, hic ego nam reperi de sale armoniaco, sed credo, quod

¹ Tollhiba »toŧ« vagyis *töb*b helyett.

si de ipso etiam una pars apponitur, magis res valebith ad effectum.¹

(9b.)²

(10a.) 1574. Jo attramentomot, ha akarz chinalni, wegý 8 loth gallest, 6 loth witroliomot., 4 loth gummith 3 drettal³¹⁾ Jo bort, auagy egy éytelt,³²⁾ Ezeket Meg kel főzný egy fazekban vgý annera, hogý harom vñnera el apagion az leue es ved ký es lezen Jo tenta, Mint keuanod. De az zerzamokat Mind kwlön kwlön Meg kel Jol törný, hogý Jolagy legien, Mint az zýtalth lýzth. Probatum est.

(10b—17a.)³

(17b.) Ex libro meo rubeo f. 34.

Separacio solis et lune. Rp. 1 marcham argenti, quod habet solem in se et 3 lottones veneris et 1 fertonem saturný et confla omnia, simul et granula in aqua, postea rp. sulfurem $\frac{1}{2}$ markam, salis communis 1 fertonem, conterre et misce simul, postea fac mixturam primo de materia granulata, secundo de pulveribus et cooperis tegellum superius cum sale ad spissitudinem unius digiti et perluta cum luto sapientie et pone in furno venti et que materia fluit simul, tunc permite in frigidarium et invenies inferius aurum seperatum, superius vero materiam, quam reducabis cum saturno in cinerico etc.

Marca $\frac{1}{2}$	<i>argenti</i> ⁴	}	Rp. sulfur p ^{esetas} 12.
	<i>cuprum</i> lot 2		Sal communis p ^{esetas} 6.
	<i>plumbum</i> p ^{esetas} 6		
Pesetae 12	<i>argenti</i>	}	Rp. sulfur p ^{esetas} 6.
	<i>cuprum</i> lot $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$		Sal communis p ^{esetas} 3.
	<i>plumbum</i> p ^{esetas} 3		

(18a.) Capitulum 5.

A szamadasrol etc.

Mený aranýat ad az cementes³³⁾ az forinth verõnek rudakban kezeben, anný Nyomo forintokat kel Ismeg viza adný, Igý p^obalný kegig, az araný forintokat ha Igazak. Tegý a serpenýonek egykeben Harom gyrat, az Masikban tegý araný forintokat, es ha az araný forint az harom gyrahoz kepest 207, tahath Igazak.

Capitulum 6.

Mený lucrum Jöyön Mýndenýk gyra finum aranýbol:

Ha Marka jo vagyon Melliek az Igaz ligan, az az k^{arat} 231 $\frac{1}{2}$ vadnak. ezeknek a camoran Menýt tezen floreni 64 g^{rossi} 54.

(18b.) Mindenýk gyrabol kegýg verettettnek floreni 69, vegý

¹ Az oldal alsó részén ónnal: *Samuel Jonas, anno 1732.*

² Az egész lap üres.

³ E lapok üresek.

⁴ A fémek dõlt betűkkel szedett nevei az eredetiben nincsenek kiírva, hanem alchymiai jegyeikkel feltüntetve.

ký Immaron belölle 64 florenos g^{rossos} 54 es Maradnak az kamorának lucrumba egy egy gyrabol floreni 4 grossy 18.

A Maradekrol Capitulum 7.

A maradek a garassokban vagion, mert Mindenýk gyranak garassa 48 a Maradekya, auagy Mindenýk Nehezeknek a Maradekya p^{eseta} 1, Harom gyra aranýnak ezokaerth az Maradekya floreni 2, ebböl ezedben veheted, Meny az Maradek, Melý az Cemmentesnek es camorasnak Nyereseg.

Capitulum 8.

Azert azaz gira finu^m arannak az Maredekia, az 4 araný fele fa^{ct} florenos 22, de ez Nem az zamuetheshez valo es derek sum^mahoz.¹

(19a.) Az cementnek fundamentomanak alapattiarol.²

A comment Negý allatokra vagyon fondalva: *teglara, sora, fekete onra es veres rezre*. Mert ezek nelkwl az *arannak* az o tekellessege es allapattiaru Nem hozhatný; az *tegla so* hathato allatok annera, hogý valamý *ezust* az *aranban* vagyon, azt Magokban kýzýak: Az *on* i kegig es az *veres rez* az *ezustot*, Mellieth az *tegla* es *so* ky vont es hozza zitta az *aranbol* azt Meg tartiak es otalmazak,

(19b.) es az *araniat* a *veres zinne*k Meg adasaban Igen segítik Es ha e keet allat, az *fekete onnot* es *rezet*, Igaz Mertekel az *aranihoz*³ nem adattatnak, tahat az felet az *ezustnek* ký Nem vehetný az cement porbol, Mert az twz Meg emezty, de ha az *on* es *rez* mellette lezen, tahat az *tuz* bekeuel lezen es nem haborgattia Mýnd az *araniat* es Mind az *ezustot* es az *onhoz* es *rezhez* kapcholya Magat es azokbol egy rezet Meg emezty.

(20a.) Az addicionak Beüetesseröl. Capitulum 9. (Az granalashoz probajya.)⁴

Mýkoron az araný Jol Meg oluadoth, Mellieth Meg Ismered a zöld langrol, ottan bele vessed az addiciot, es az horgas vassal Nyomd azt az aranýba es Jol Meg keuerd hogý az araný, Mindenöth hoza vegye, de addig vezteg allýon a fuuo, es Mýhelt be vetetted az *addiciot*, ottan Jolbe fegyed az *tegelt* es Indichad a fuuokat, de nem sokaýg, hanem Mýnt, hogý harom paternostert el Monthatnad, ottan el hagýad, es kezd az granalashoz, Mert ha nem siech velle, az *addicio*.

(20b.) A twznek sebessége Mýath el Megyen a fwstben.

¹ Ez az egész kikezdés utólagos bejegyzés és a benne előadott számítás nem is helyes.

² A 19^a — 21^b lapok szövegében a dőlt betűkkel szedett szavak az eredetiben titkos jegyekkel vannak írva.

³ Itt egy sor ki van törölve, a melyet talán így lehet olvasni: »Mýnd az araný.«

⁴ Egykorú utólagos bejegyzés.

Capitulum 10. Mý okbol egý Nehanzor Egý Nyomo³⁴⁾ araný-bol töb lucrum Jö, hogý Nem Mazor.

Ezt Nem sok Cemmentes erti, Elözör neuakedik a *lucrum* a *streben* Mýdön az cemmentes az arannak *bevetelekort* Igen ala *streheli*.

Mazor, Mýkor a be vöth araný Jol vagyon Meg frisselue.

Harmatchor, Mýkor az aranýat Jol Meg Merý es nem zwkön,

Negyedcher, Mýkor az arany forintokat vgyan azon Mertekel ký agýa, a Melliel be vötte.

(21a.) Igy lezen Jo mogýa elkezdet dolganak, Istennek segít-segeböl, de otalmazza Mind Magat és Mind az orzagot, hogý karban Ne eýche, Mert Ith tehet az kamora Ispan kart, Mind kamoranak es Mind Maganak es Mind az cemmentesnek; Mert ha egýet ertuen, Mind kamora Ispan, es Mind cemmentes, az öueböl kezdý Meg fizetný, az kyalý lucromat, ha az camora Ispan, ellene zol, auagy zemelt Nez, auagy baratsagot tezen, hogý fellieb vetesse az cemmentessel az aranýakat.

(21b.) De ezt vegýed Megýs Jol ezedben, hogý az Melý araný az cement porban marad az ezwstel egýetemben, azis vgyan hozza valo volna, Mert Mind egýwt volt az akor, Mýkor az *constatot* egý *massaban* meg probaltak, Nem egýebönnet Jöt, hanem vgyan azfele azis; azert Mind az által vgý chelekegyel, hogý vgý Mossad ký, hogý sok benne Ne maragion, mert ha sok Marad, az lucrom apad azzal.

Touabba eztis ezedben vegýed, hogý az Mýt az purgamentumban talalnak azis odaüalo,¹ Mert azokbol essetel es annak vagyon hea anneual, az Menet ottalal.

(22a.) Capitulum 11.

Mýnd ezeknek felette Meeg egý Nagýob dolog vagyon, Imez hogý, az versenýes,³⁵⁾ es hamýs kamora Ispanok ellen, ezekkel kel ellenek allaný az tablaual, ky ez vtan köuetkezik, tudný Illik, ha az gradus vtan az Mý finu^m köuetkeznek, Igazan es annak az addicioýa, ký volna sum^{ma} zerint, Mind azokat Meg aduan, semmý Ninchen, egýeb keuansagok Igazan,

(Annak is lezen Mindenkor 4 auagy 5 gýra hea.)²

Mert az aranrol zamot Igazan adhat vgý, es adis, annak felette az ezwströl ký benne Marad az sarban, az albumnak Pondussa es gradussa zerint, Mýkor az Ezwstöt ký vezý az koh által Marad valamý defectus az slakkokban³⁶⁾ Mert nem lehet egýeb benne, Mert az twz is Megemizt benne, vgý Mint 3 vagý 4 gýrat.

¹ Igy, *odaüalo* helyett.

² Egykori utólagos bejegyzés.

³ Az eredeti kézirat az alábbi táblákban a fémek nevei helyett azok alchimai jegyeit használja.

(22b.) Acus Cibiniensis est iste. 1561.³

Karat		<i>aurum</i>	<i>argentum</i>	Karat		<i>aurum</i>	<i>argentum</i>
1	24			20	14½	31	17
2	23½			21	14	30	18
3	23	4	obliquior ½	22	13½	29	19
4	22½	47	1	23	13	28	20
5	22	46	2	24	12½	27	21
6	21½	45	3	25	12	26	22
7	21	44	4	26	11½	25	23
8	20½	43	5	27	11	24	24
9	20	42	6	28	10½	23	25
10	19½	41	7	29	10	22	26
11	19	40	8	30	9½	21	27
12	18½	39	9	31	9	20	28
13	18	38	10	32	8½	19	29
14	17½	37	11	33	8	18	30
15	17	36	12	34	7½	17	31
16	16½	35	13	35	7	16	32
17	16	34	14	36	6½	15	33
18	15½	33	15	37	6	14	34
19	15	32	16				

(23a.) In Cibinio factum 1567.

album aurum		<i>plumbum</i>		<i>cuprum</i>		
marca	1 marca	0 pesetas	3	4 marca	0 pesetas	11½
	2	0	6	8	0	3
	3	0	9	12	0	4½
	4	0	12	16	0	6
	5	0	15	20	0	7½
	6	0	18	24	0	9
	7	0	21	28	0	10½
	8	0	24	32	0	12
	9	0	27	36	0	13½
marca	10 marca	0	30	40 marca	0	15
	20	1	12	1	32	0
	30	1	22½	2	24	0
	40	2	24	3	16	1
	50	3	6	4	8	1
	60	3	36	5	0	1
	70	4	18	5	40	2
	80	5	0	6	32	2
	90	5	30	7	24	2
marca	100 marca	6	12	8	16	3
marca	200 marca	12 pesetas	24	6	12 pesetas	12

Mixtura tertia karat 16, 17, 18, 19.

¹ Tévesen 22 áll 42 helyett.

(23b.) Dieta facit sapientiam. 1580. die 2. Marcy. Az heet planetaknak Neweÿ es signomi Igÿ köuetkeznek, tudny Illÿk:

Aries ♂ kosban Jo.

Taurus ♀

Gemini ♀

Cancer ♄

leo ☉ orozlanban Jo.

virgo ♀

libra ♀

scorpio ♂

sagitarium ♃ löuöben Jo.

capricornus ♄

aquarius ♃

piscis ♛

Es sextillis es trinus Martis Jol vagion, Mert akoron könnyen veghez Megien az dolog.

De artalmas az quartus Martis.

(24a.) 1558. Sumaya Penyg ez dolognak ez, Hogy Mykor Irnanak 1558 esztendőben, februariusnak 5 Napian, Mely napra En valasztattam vala ő felsegektől, tudny Illik Izabella kiralne azzontol es az My kegielmes felseges Vrunktol, az Masodik Janos, Magiar orzagÿ es erdely es lengiel orzagÿ valasztot kyraliatol az Nagy banÿay arany kamoranak Meg visitalasara Mindenben, Mind kwlsö es titkos, dolgokbol Mind Cement es Mind valasztas, es lucromok felöl, kÿt en, es Melliekben Hyuen el Jaruan Mindeneket, Meg Jelentette^m bösegesen, kÿert sok embertöl Nagy haragot vöttem.

(24b.) de kywalkepen³⁷⁾ vrunk ő Nagÿsagat somliay Bator Istwant, hogÿ valasztak erdelyben feiedelme, vgÿ Mint erdely waydaua es az zekeleknek Ispanÿyaia,³⁸⁾ Mikor Irnanak ennÿ eztendőben 1571, Azkor Nem enmagamtol, hanem egÿ nehanÿ vraknak zouok³⁹⁾ altal az feiedelemnek akarattiabol es kewansagabol, tudny Illik az vraknak forgach ferench ő Nagÿsaga, doctor Blandrata es az töb vrak altal kÿknek, zouokert el Inditam⁴⁰⁾.

(25a.) Bölchese gemnek titkat kÿ Jelentenÿ, tudny Illik az Cemmentnek Minden Rendÿ zerent valo lucromot, Melliet Mykor Meg Jelentetem volna ő Nagÿsaganak, Igire Magat, hogÿ Minden kegielmessegeböl Megsegit.

(25b—33b.)¹⁾

(34a.) De Minek wtanna ezeent hoban Meg ielentenem Illienkepen zolok estanobizonsagoth tezek Mindenek elöth, tudny Illik, kÿk erthnek ehez es bölchelkettek ez dologban.

¹ E lapok üresek.

Hogý annak elötte walaký ebben dolgos dolgos (*így!*) lezen, .Jelesben o felsegek akarattiabol, ký hwtoş legien Minden dolognak Meg tudasara.

Jelesben erre, hogý uel chaliak meg o felsegeth, hogý Men-nel konnyeb Merteketh tudnak zerzenye, annal is konnye[b]² Merteketh zereznenek, ha az feiedelemtoł Nem felnenek az kamorara, Merth az arany walto vrainnak nehez Mertekkek esfeliaro tolok wag[yon]¹ es az kossegtol eluezik es meg chaliak oketh, de Nemchak az kossegeth, de Mee[g]² Mind kamora ispannal ozue Mind az feiedelmeth Illien Modon, hogý az banýaz es az aranywalto azt kewanny[a]¹ es oroly⁴¹), hogý az kamora toke ala Jarion, hogý onekik toł ioion benne fel garattal auuagy tobel, ebbolis az kossegeth chalia meg es az feiedelmeth, Merth az Miuel az to az kamoran fellieb wolna, annak boşege az kiral lucroma volna, de ok Magoknak tulaýdonýttiak.

(34b.) Ánnak wtanna az Mertekbol Illien defectus wagon es lezen, az konyw Mertekre zolok, hogý o az aranywalto Nehez-zel wotte be es hogy az kamorara agia, Nem chak az arany valtasban Nyer o, hane^m az kiralionis akar Nyerny kethkepeⁿ; elso ez: hogy Mennel keuseb aranyath athatna be az az Mertek zerenth giraua, de azerth o, Nem gondoluan az feiedelemmel, bator semny Joudelem Ne ione Nekiyeis chak adnak Jo bouon ký az o aranyath de Meeg azerth is zol, hogý wgy veriek az aranyath, hogý Meg legien az karat zam, tudny Illik az 23 $\frac{1}{2}$ karath; Maga nem gondolia meg azth, hogý az feiedelemnek sok kolchege wagon reaia az cementhre es Mind fizetese.

Masod ez: hogý az mertek konyw, es hogy konyw, Nem Jotheth ký az Igaz summa belolle, Mikepen Nagý banyan lon, kirol bizon-sagom wagon; tudny Illik az kamora ispannal es az cementessel es az ofelsege komissariussual, tudny Illik gierofoy Mihalý adam deak o felsege Notariossa²

(35a.) Hogý Nagý banyan Illien kepen lon Wachy Peter ispan-sagaban, hogý chak Merenek feier aranyath, tudny Illik Marka 10068 peseta 13 $\frac{1}{2}$ az apriaual Meruen es Mind az Nagyaual, kyth Meg Irtwnk wala registrumban, Meg p^{ro}balwan eccersmind, ha Meg lezen azonkepen az summa, az Min[t] be wottek, esdefectus esek benne Illie[n] kepen, hogý lon az summanak hea Marca O, p^{eseta} 23 $\frac{1}{2}$

A 36 Nem tudom.³

Towabba azth kewannyak Mind kosseg es Mind aranywalto, hogý Jo garattal es bouon walo Nyomassal wssemeg az aranyat,

¹ Lapszélről levágott betűk.

² A lap alján egykorú kéztől, nagy betűkkel: AZ MERTEK: KOE FELÖEL.

³ E sor törülve.

de Mikeppen wthetÿ Meg azkor az pondust, Mikor zwkõn es kõnyw Mertekel agiakbe Mind ezwst¹ es Mind aranÿath.

Regenten Illienkepen hallottam az cements Mertekrol, hogÿ Nem wolt[h] zabad senkinek wllian Merteketh tartanÿ, de Meeg zabad sem wolth welleis Mernÿ.

Hanem az igaz Mertekel, tudnÿ Ill[ik] az buday Mertekel, Merth az buday Merteknel Nagiob az Bechÿis 4 lottal.

(35b.) Azerth o felsegek azzal a'tak kÿ az kamorarol az ezwstõth, Mikor o felsegek al² akartak adnÿ, de Immar azth kewannÿak, hogÿ Mind azonkepen tarchanak Merteket Illienkepen, hogÿ nehezzel wegiek be es kõnywuel agiak az kamorara es boÿon agiakkÿ az aranÿath

De az kõzõnseges Igassagnak Megmaradasaerth Illik Minden-nek Nehez mertekel elnÿ, Ne ket feleuel, Mertha kõnyw lezen, tahath Mind az feiedelem es Mind az kõsseg Megbantatik.

Azerth zwksege lennÿ Nehez Merteknek lennÿ az kamoranis, Merth az aranÿath boÿon agiak kÿ es Jo garaton, Minth hogÿ õkis Nehezzel wezik be hozzaik.

Touabba eztis ezedben wegied, hogÿ ha Igazan akarz chelekedned, hogÿ Mentol fellieb istenedeth es annak wtanna feiedel-mednek akarz hwusegel zolgalnÿ, tahath aztis meg Jelenched es kÿ agiad, az Mÿ az cements belso tablaia zarent zamuetesbol kÿ Maradoth az 23^{karath} feleth, kit Jol tuch chak akarÿ kÿ fo titok etc.

(36a.) Ad cimentum *aurum et argentum*.³

Rp. ad unam ipsius marcam *plumbi* granulati 4 p^{csetes} et *cupri* 2 pesetes et pone ipsum *aurum* ad fusionem et, quum iam *aurum* incipit fluere, tunc predicta additio mox inponatur et moveath bene, ut simulcum fluant tunc granula, et pone ad cimentandum et stet ibi horis 36, tunc excipe et proba, si habeth karath XXII, tunc inponanth secundario et stet horis 20 in cimento, si wero *aurum* primma vice altius grada[tur]⁴ quam ad 22 karath, tunc alia vice eo brevius stabit in cimento.

Eth nota *aurum*, quum primma vice excipitur de cimento, tunc reperitur de puro auro 3 aut 2 marcas, quod altius stath in karath, quam reliqua tocius *auri* quantitas, et hoc servatur per se ea ratione, quod si in secunda cementatione excellent, nam tunc additur hoc aurum et postquam habet cementationem accipere proba, ut se habet regere possit.

¹ A szó vége a lap széléről le van vágva.

² Valószínűleg »el« helyett.

³ E nagy betűkkel irt felirat előtt két monogram áll, az első K és C, a második L és J betűkből összeállítva. A dõlt betűkkel szedett fémnevek helyett az eredeti kéziratban az alchymiai jegyek állanak.

⁴ A lapszéléről levágva.

Item 205 alias 216 floreni fiunt ex 3 marcis, ittem aurum a 12 karath usque ad 20 karath addi[tur] ad unam ipsius marcam 3 pesetes *plumbi* et 1 peseta *cupri*.

(36b.) Item a 20 karath usque summum additur uni marchae 2 pesetes *plumbi* et 4 pesetes *cupri*. Item a . . . habet marca auri post inpositionem ad cementum debet esse unius floreni residuum.

Item in gaza ad reductionem cementi rp. super 100 centenarios 10 centenariorum *plumbi*.

Item ad cementum regale rp. 2 partes lateris et unam salis communis, conterre subtiliter et misce simulcum.

Ez dolog chodalatos, hogÿ az ember Nem vezÿ ezeben az Isten dolgat, es bölcheseget, kÿt ember Nem tud Meg böchwlnÿ, hogÿ azt vgÿ tarcha Mint Isten adományat, hogÿ Ne tekozolÿa azt, Mert ha azt echer eluezted, töbe Meg nem talalod.

Ha az kÿrälÿ adományat el adod es Meg tugÿa Meg haragzik read, az isten Mennel Inkab az isten haragzig Read, ha Mÿnd testÿ es lelkÿ aiandebat¹ eltekozlod.

(37a.) Az also gradustolfogwan² wennÿ kel az Mixturahez 8 rez onnot es 2 rez rezet.³

Item 12 gradustolfoguan 16 gradusik wenÿ kel 4 rez onnot es 1 rez rezet. Item 16 gradustolfogwan 22 gradusik wennÿ kel 3 rez onnot es 1 rez rezet. Item 18 garato aranhoz Mind[e]-nÿk girahoz tegÿ az Mixturana[k] Masfel lotot hozzaia.

De mixtura et additione.

Az özue giwth aranÿat ösd eg[ÿ] Massaban es, Mikor iol meg elegiwlt, wegÿ egÿ p^obat belölle es lasd meg az te tudomanyödzere[nt], han garato es annak wtanna az graduszerent ted az addiciot beleie, de az aranÿ iol meg oluadot legien.

Azerth iol reaia wigiaz, hogÿ megne chalatkozzal Mind az strehellessben⁴²) es Mind az olwaztasb[an]

(37b.) Istennek segítsegeuel kezdel tudomanyödat, tudnÿ Illik ez rendzerent.

Elozör, ha az aranÿ 8, 9, 10 auagÿ 11 garatu, tahat ezth e Mixturat auagÿ az addicioth keziched Nekÿ Ilÿ Modon: Wegÿ alkalmas Modon fekete onnot, ozdmeg öth rezre es az 5 reznek ketteit wesd Mertekre es Merÿ ennÿe rezet [h]ozzaia es olwazd özue es, hogÿ özue oluadot, tahath granaldmeg estarch dolgodhoz az Mikor zwkseg, ez az első Mixtura.

Immar az Mixturaban wegÿ ez aranÿakhoz, tudnÿ Illik az kit felliw megmondottam, egÿ gira aranhoz 8, 9, 10 auagÿ 11

¹ Igy. Iráshiba »aiandekat« helyett.

² E helyütt utólagosan »12« van beírva, mintegy magyarázatul, hogy az alsó gradusok alatt a 12 karaton aluliakat értették.

³ Ez az arany pénzek készítésénél szükséges mixtura receptje.

karathoz loth $2\frac{1}{2}$, ezt wesd be az aranýban, de az araný olwaztot legien elözor es wgý west az Mixturat beleie es granaldmeg az Mint tudod.

Masodechor penýg, ha aranýad wagion 12, 13, 14 auagy 15 karatu, taha[t] ezt e Mixturat keziched Neký:

Wegý fekete onnot alkalmas Modon.

(38a.) Azt ozd 4 rezre es az 4 reznek egiket wesd Mertekben estegý anne rezet hozzáia es oluazd ozue es granaldmeg es tarch dolgodhoz, Mihez kel ez az Masodik Mixtura.

Ez Mixturabol wegý Minden girahoz tudný Illik 12, 13, 14, es 15 karathoz aranhoz loth 2 es granaldmeg az Mint tudod.

Harmatchor ha az araný 16, 17, 18 auagy 19 karatu, tahat ehez illien Modon keziched hozzáia az Mixturat:

Wegý fekete onnot alkalmas modon es ozd harom rezre; egiket wesd mertekben es tegý enný rezet Melleie es oluazdmeg es granaldmeg, Mint tudod, es tarch dolgo[d]hoz, Mihez kel, ez az harmadik Mixtura; eben wegý Minden girahoz, aranýhoz tudný Illik, 16, 17, 18 es 19 karatu aranhoz lot 2 es granaldmeg.

Ha penýg az araný 21 auagy 22 karatu, tahat az harmadik Mixtur[a]bol wegý Minden girahoz lot 2.

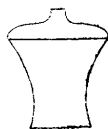
(38b.) Es granald med¹ zep apron es zarazd meg es wgý rakiad be az chement poraban, de wgý rakiad, hogý egit² az Masiakat Megne erie az granumoknak, de az fazek hozza chinalt legien wekonýon, es az fazek törue legien, Mert Meg pattan, ha egez lezen.

Touabba az pornak Merteke ez, hogý wegý 2 rez teglat es 1 rez sot, de az tegla fpuennelkwualo legien es Igen egetet se legien, hane^m chak zep weres es puha legien es az fazekoknak Modgiok Imezek: Mert ketfele, egit² Nagýbanýay mod, Masik zebený.

forma

ollis

Ezeknek pený[g] kel allany az kemencheben, wgy Mint 24 oraig, elsö betetelkor.

Item si vis aurum fluere wel aurum crimmare³ in test (?) sic oportet preparare. Rp. cineres et fac ad scapham et funde aquam insuper et turbida bene.

(39a.) Et efunde aquam turbidam in aliam scapham et illam aquam turbidam mittas stare, ut cineres descendant et aqua debet defundi et tunc inferius, quod remansit, debet exsiccarý; et postmo-

¹ Olvasd »meg«.

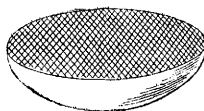
² Olvasd »egik«.

³ Crimmare=cremare.

dum rp. unam partem de cinere exsiccatō, similiter unam partem de arena et tunc debet laborare in illud in koh etc.

Preparatio kella ad aurum fluendi vel crimandi tunc prepara illud kellam: Rp. unam partem cornum cervi usti, vel ossium combustī, 2 eciam partes lactis et eciam unam partem cineris et prepara eth est in illud etc.

Hec est kella:
figura est huius modŷ:

(39b.) De amore. Rp. pomum in nomine cuius vis et scribe cum acu nova ista novina stanorum (?) stendens nomen tuum et nomen mulieris, calefac pomum ad ignem et caveas, ne conburatur, et hoc facŷas sabatŷ in sero. Probatum est.

De fortuna olŷs.

Wt frangantur, accipe de ligno patibulŷ et pennam gallŷ nigri et festucam eboris allevato attente et fac pulverem et mite in ollam et frangantur sine dubio etc.

Ad amorem.

Coniuro te pomum in nomine patris et filŷ, dico pomum, et spiritus sancti, + coniuro te pomum + per deum vivum, + per deum verum, + per deum sanctum, + et coniuro te omnia, que in mundo sunth, creavit, qui fecit celum et terram et omnia, que in eis sunth, + coniuro te pomum + per maiestatem patris et filŷ et spiritus sancti, + coniuro te pomum per 12 milia servicia et quatuor ewangelistas scilicet Johannem, Lucam, Marcum, Mateum et per Johannem Baptistam, coniuro te pomum per omnes sanctos domini quantumque te commendat, in amorem meum ardeat, donek voluntatem meam perficiam etc.

¹ bona et vera cum quo inueniatur Rp.
... .. rez es rez es et
... .. quibus Iterum adde

Deinde litmen de lana.

(40a.) Fixacio valde bona. Rp. sal armoniak saletromoth kŷsoth es borkŷ soth egienlŷ Mertekel es dissolualtassad meg az erŷs wŷzben annak vtanna ted olayŷ auagy fordich olayŷ es uesd az olayŷban ez kenesŷth es Io kemenŷ lezen hogŷ kŷ verheted etc.

(40b.)²

(41a.)³ Az chementhnek Mestersege es Tudomanŷa ez kŷ Tilalmas es Titkos az felsegek ellen chelekednŷ etc.

¹ A kipontozott helyek az eredetiben kitŷrŷltettek és most nem olvashatók.

² E lap ŷres.

³ A lap élén K és C betŷkbŷl ŷsszetett monogramm.

1558.

In nomine patris et filij et spiritus sancti amen.

Jancium (?) perceptionis In camera Riuuliensi die 28. Januarij factum est.

De indichad el Isten akarattiból tanosagodath kith tuch ez rendben.

Az kamora ispannak az aranýath be viuen es az chementes kezeben aduan es be streheluen Illien Moddal, tudny ill[i]k Minden aranýakath Meg p^obaluan az o mogiazerenth az kouon, ky ky Mind han[ý] garatos, de azth Mondom, hogy se Maga[d]ath, se o felsegeth Megne chaliad, se az kossegeth, hanem ez az Igaz hogy legien Meg tekellestesegel az touel egienessege, Merth ha az toth Nem ery, tahath karth hoz Mind Magadnak es Mind az feidelemnek.

De ennek wtanna ez Jeles estekelletes dolog az kartol Meg oltalmazasara gon[d]oth wiselný, tudny Illik Ith Merteketh Meg latny, hogy az aprolek Mertek anny legien, Minth az Nagiob rezekben,

(41b.) Merth meg zokta Magath es feyedelmeth chalný abban az dologban Es fwg tellies summa zerinth walo dolog chak az Meresbol, kire Neez Mind az felseg es Mind az kamora ispan es az cementes, Mind az garath zammal egietemben, ky fo chikkel az cementhben az lucromnak Megertesere, ky Nyhuan walo dolgoth es bizonsagoth wal estezen Mindenek eloth

Touabba ezth igen ezedben wegied, hogy Mikor az kozonsegese aranýat be tezik az kellaban²³⁾ awagy az tegelben, Minek elotte Megnem p^obaltak wolna az touel, hogy az aranýath ky Immar egy Massabaⁿ az az egy allath, hogy Jol fel keueriek az fenekerol es wgy agion p^obath, kith meg p^obalianak,

Annak wtanna Jelench meg Mestersegedeth tudomanýodban, Minth kellien gondoth viselný ez rendnek Mogiaban, tudny Illik az fo dolgoth az addiciot kith Mondnak, Melýnek Rendý, ez kyth Meg akarok Jelentený, ez kouethkezendo dolgokban abraztatny tekellestesegel; de ez Jelth keresd meg, ha akarz ertený valamith $\text{D}+\text{E}$ ¹

(42a.) alba videlicet² ad longitudinem unius cubitis et perficias illam et quiete et ubý fuerit mox super quem aduk³ fuerit sive in terra, sive in muro, sive in parite (igy) etc.

¹ Két lap hiányzik a (41 a) és (42) között és a jel a kéziratban többé elő nem fordul.

² A kipontozott helyek az eredetiben kitörültettek.

³ Olvasd »aduc«

Candela bona, cum qua *thesaurus* inveniatur.

Rp. *ceram* virgineam *harom* részt *neg* rész *kamferral* es *eot* rész *mirra*val es *hat* rész *kenkövel* et *mercurium* sublimatum, quibus mixtis iterum adde *het* rész *kenkövet*. Deinde *virgo* . . . litman de lana alba azaz *gyapotból* ad longitudinem unius cubilis et perficias *candelam* illam, incende et ardebit quiete et ubi fuerit *thesaurus*, mox extinguitur. Super quod adducta fuerit sive in terra, sive in muro vel pariete.¹

1560

(42b.) Perceptio aurÿ a domino Joannÿ Bornemiza Camerary Koloswariensis, die visitationis Marie virginis.²

Album aurum facit m^{arcas} 5, p^{esetam} 0, karat 20½
 constat facit florenos 304, g^{rossum} 0
 finum aurum facit m^{arcas} 4, p^{esetas} 18, karat 23½
 Cuduntur facit florenos 313, g^{rossum} 0

Melliek vöttek vala be az aranyat, tudny Illik bornemiza Janos camora Ispan, az ven Vachÿ Peter es Nyro Pal cemmentes forintuerö gilig kouach, kyuel Megueretek az aranyath, de ezekben 8 aranyat Enÿztenek az pondussaban.

Az aranynak p^{robaiat} penyg ezek Mondak hogy Igy Cinaliam es mutatak az Reginat, hogy annalis Job legien, es Illien pondussu legien, kit Meg esmerz, ha akarod megesmernÿ, az aranyon, kin 1560 eztendö vagion es az koloswarÿ Cimer az bodog azzonÿ laba alat etc.

(43a.) Probacio in aqua fortÿ secundum consuetudinem Hungaricam.

Pone p^{esetam} 1 argenti solem habentis in aquam fortem et si dimidietas illius p^{esete} ½ aurum fuerit repertum, tunc m^{arca} 1 talis argenti valet, ut infra.

Si M ^{arca} 1	p ^{eseta} ½	karat 12	florini 32	loth 8
1	¼	6	16	4
1	⅓	3	8	2
1	⅕	g ^{ranum} 6	4	denarius 16
1	⅜	3	2	8
1	½	1½	1	4
1	⅔	¾	½	2
1	⅞	⅜	¼	1

Sed nullum argenti genus ad separandum accipi debet, nisi proba demonstraverit in esse m^{arce} florenum ½ vel g^{rossos} 36 vel dena^{rios} 2 hoc est lottonis wnius per octavam. Idem sunt, quoniam perdere (?) operam et inpensam.

¹ Az egész kikezdés más, XVII. századi kéz írása. A dölt betük az eredetiben a 101^b lapon feljegyzett titkos ábécze jegyeivel vannak írva.

² Július 2.

TÁRCZA.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1896 ÁPRILIS 1-TŐL JÚNIUS 30-ÁIG.

I.

A *nyomtatványi osztály* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1195 db., ajándék útján 424 db., vétel útján (1571 frt 15 kr. értékben) 236 db, vagyis összesen 1855 db nyomtatvánnyal, ezen felül még 908 db apró nyomtatvánnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben ezen idő alatt 2178 egyén 4754 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 262 egyén 488 kötetet használt.

Az új szerzemények közül nevezetesebbek: 1. A »Schema primum generale sive forma studiosum Albensium pro a. 1657.« cz. nyomtatvány collotypiai hasonmása. (30 frt.) 2. Speculum vitae beati Francisci et sociorum ejus. Venetiis, 1504; és hozzá kötve: Privilegia indulgentiae fratrum minorum ordinis sancti Francisci (100 frt.) 3. Bizzozero, Ungria restaurada. Barcelona, 1688. (20 frt.) 4. Silvestre, Universal paleography. London, 1849. (425 frt.) 5. Specimina paleographica registorum Romanorum pontificum. Romae, 1888. (55 frt 80 kr.) 6. Gothaischer Hofkalender für 1770, 1772, 1776, 1784, 1785, 1893. (176 márka 50 pf.) 7. Arnee-Bulletin, nr. 1—42. (150 márka) 8. Hausler, Atlas der merkwürdigsten Schlachten. Merseburg, 1839. (225 m.)

Ajándékaikkal a következők gyarapították könyvtárunk anyagát: Áldásy Antal dr. (2 db.), Békefi Remig (2 db.), Colin Armand Párisból, Crocker Uriel Bostonból, Dessewffy Arisztid, Dévay József Éble Gábor, Farkas Emőd (1—1 db.), Fejérpataky László dr. (22 db.), Ferenczy József dr. (2 db.), Fülep J. György (4 db.), Alföldi Flott Károly (1 db.), Franklin-társulat (3 db.), ifj. Gebé Andor Ungvárról (1 db.), Gyürky Ödön (5 db.), Hauser Pál (1 db.), Istvánffy Gyula

dr. (2 db.), Jung főesperes Edinburghból, Kaizer Ferdinánd, Leleszi Kovács Kálmán (1—2 db.), Mary Lowell-Putnam Bostonból (5 db.), Major Gyula (14 db.), Paulovics István Ujvidékről (2 db.), Pálffy Gyula Pécsről (1 db.), Simonyi Zsigmond, Szalay Imre (1—1 db.), Id. Szinnyi József (9 db.), Thomas Willing Balch Philadelphióból (1 db.).

Az elmúlt negyedévben 687 munkáról czimlap készült és 1500 munka repertorizáltatott, ide számítva azt a 492 munkát is 1068 kötetben, amit ez idő alatt a Lanfranconi-gyűjteményből dolgoztatott. A repertorizálásban ez a tekintélyes szám csak úgy volt elérhető, hogy, a mennyiben a könyvtári szolgálat ezt megengedte, a nyomtatványi osztály tisztviselői első sorban a már régebben megczédulázott munkák osztályozásával foglalkoztak és hogy a Lanfranconi-féle gyűjtemény feldolgozásához, a nagyméltóságú miniszterium által a gyűjtemény elhelyezésére és rendezésére kiutalványozott 4000 frtnyi összeg maradványából, egy díjnak alkalmaztatott. Emellett a nyári szünet bekövetkezete előtt megreklamáltattak a késedelmes kikölcsonzőknél lévő könyvek és 486 munka 624 kötetben kötés alá adatott.

II.

A *hírlaptár* gyarapodását a következő adatok tüntetik fel: Ranschburg antiquártól 5 frt 50 krért megvásároltatott a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1858., 1864., 1875., 1881. évfolyama (4 évf. 207 szám), Wagner-Juhász Margit asszonyág ajándéka: Kassa-Eperjesi Értesítő 1851., 1856., 1865. évfolyamai (2 évf. 5. szám.) Köteles példányként beérkezett 103 évf. 15,828 száma. Az összes gyarapodás 110 évf. 16,040 számban.

Bekötetett 204 kötet, kötés alá adatott 135 kötet.

Átnézetett 154 hírlap 3069 száma.

Reklamáló levél 96 iratott, ebben 728 hírlapszámot kértünk; beérkezett eddig 457 szám.

Czéduláztatott 63 új hírlap és régibb czédulákra iratott 103 évfolyam.

Az olvasók száma 305 volt; ezek 630 kötet hírlapot használtak.

III.

A *kézirattár* a lefolyt negyedben 27 kézirattal s 4 köteles példányként beküldött fényképmásolattal gyarapodott, még pedig ajándék útján (Dévay Józseftől 1 db., Schönherr Gyulától 2 db) 3, vásárlás útján 6, s a levéltárból áthelyezett 18 db kézirattal. Ez anyagban kétségtelenül legbecsesebb az a kis füzet, mely Kisfaludy Sándor »Francia fogságom« cz. naplóját tartalmazza. E munka, melynek töredékeit Rényi Rezső ismertette az irodalomban, — ezek egy füzet hián most a múzeumba kerültek, —

kiválóan becses Kisfaludy S. költői pályafutásának megítélésére, költői életének megismerésére. E kéziraton kívül kiemeljük Hatos Gusztávnak Baranya megyére vonatkozó nagy gyűjteményét és egy kis kollekcziót, mely Szathmár-Némethi Sámuel életére és működésére vonatkozó eredeti iratokat tartalmaz.

Az évnegyedben 48 kutató 171 kéziratot használt.

Ez idő alatt 36 újonnan fölvelt műről 64 új czédula s a növedék-napló rekonstruálása közben 27 czédula revideáltatott, vagyis 91 czédula osztatott be, mi által a Tunyogi-, Hatos-, Szolárcsik-iratok, az évnegyedi gyarapodás és az 1886. évi növedék-napló anyaga rendeztetett és feldolgoztatott. Ezen kívül huzamosabb időt vett igénybe az évezredes kiállítás anyagának előkészítése, földolgozása s kiadása. A csonka, töredékes és kiselejtezett s eddig szanaszét őrzött hiányos vagy fölvehetetlen anyag elhelyeztetett s róla rövid mutató készült.

IV.

A *levéltár* törzsanyaga ajándék útján 28 irattal és 3 fényképmásolattal, vétel útján 2 irattal, 6 fényképmásolattal s ezek negatívjával, 6 pecsétlenyomattal s ezek 6 negatívjával, végül az országos levéltártól átvett kárpótlási anyag pótlásaként 471 irattal, összesen 526 darabbal gyarapodott. Ehhez járulnak a gróf Széchenyi család és gróf Bethlen Gábor örök letéteményei és a Máriássy család iratainak kiegészítésére báró Máriássy János ny. altábornagy által letéteményezett 1 db levéltári lajstrom.

A levéltári törzsanyag egyes csoportjai között a gyarapodás következőkép oszlik meg: középkori irat 1 db, újabbkori irat 468 db, nemesi irat 5 db, levél 25 db, az 1848/49-iki szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó iratok csoportja 2 db, fényképgyűjtemény 13 db, pecséthasonmások gyűjteménye 12 db.

Az új szerzemények közül a gróf Széchenyi-család 17 ládára terjedő rendkívül gazdag levéltárán kívül, valamint a gróf Bethlen-család 7 ládára terjedő marosvásárhelyi levéltárán kívül kiemelendők az 1848/49-iki III. hadtest tábori működési pénztárának 1849 január 30-tól augusztus 15-ig terjedő naplója és Kossuth Lajosnak 1879 ápril 21-én emlékiratai kiadása tárgyában Tettey Nándor és társához intézett levele.

A nemesi iratok gyűjteményének újabb gyarapodása: 1. 1610 június 18. Bécs. Zughó Lukács czimerlevele II. Mátyástól. 2. 1623 november 18. Bécs. Foky Imre czimerlevele II. Ferdinándtól. 3. 1676 május 21. Laxenburg. Megyessy Mihály, Pintér Pál és Szeőleősy Pál czimerlevele I. Lipóttól. 4. 1793 augusztus 31. Zemplén vármegye nemesi bizonyítványa Medgyessy István és András részére. 5. 1803 márczius 3. Szabolcs vármegye nemesi bizonyítványa Jeney István részére, hivatkozással I. Lipótnak 1659

szeptember 5-én Pozsonyban Jeney, másképp Szabó István és Szócs György részére adott czimerlevelére.

Rendkívül becses történelmi, diplomatikai és pecsétani anyagot képviselnek az oklevél- és pecséthasonmások, a melyek részben az országos kiállításra felküldött anyagból, a kiállítási másolási iroda alapjából, részben Bojnicsics Iván horvát orsz. levéltárnok közvetítésével a zágrábi országos levéltárból szereztek meg a levéltár részére. Ezek a következők: *a) fényképmásolatok.* 1. 1071. IV. Krescimir horvát király oklevele az arbei püspökség részére. 2. Ugyanez oklevél pecsétje. 3. 1111. Kálmán király oklevele az arbei püspökség részére. 4. Ugyanez oklevél pecsétje. (Valamennyi eredetije a zágrábi orsz. levéltárban.) 5. 1207 augusztus 10. A veszprémi káptalan kiadványa a tihanyi apátság részére Vámos földje megvásárlásáról. 6. 1526 augusztus 26. II. Lajos királynak a mohácsi táborból kelt levele; elő- és hátlap. 7. 1526 szeptember 18. Zsigmond lengyel király levele. (Valamennyi eredetije a herceg Batthyány család körmenői levéltárban.) *b) pecséthasonmások gipszből.* 1. Imre király függő pecsétje, a szentgotthárdi apátság részére 1198-ban kiadott oklevéléről. 2. A veszprémi káptalan 1207-iki oklevelének függő pecsétje. 3. II. Endre zöld viaszba nyomott függő pecsétje a szentgotthárdi apátság részére 1213-ban kiadott okleveléről. (Valamennyi eredetije a körmenői hercegi levéltárban.)

Ajándékaikkal Meggyessy Zsigmond, Neuzl Francziska, Széky Géza gerjeni ev. ref. lelkész, Tettey Nándor és Weinwurm Antal fényképész gyarapították a levéltárat. A vétel útján megszerzett anyagért 50 frt utalványoztatott ki.

A lefolyt évnegyedben 12 kutató 1568 iratot használt. Külső használatra 33 téritvényen kikölcsönözött 400 irat, 14 nyomtatvány, 2 fénykép és 3 pecséthasonmás.

Az évnegyed szerzeményei — a családi letétemények kivételével — mind feldolgoztattak és beosztattak. Ezenkívül beosztott a régebbi szerzemények közül és a használatban levő anyagból a középkori oklevelek közé 47 db, az újabbkori iratok közé 186 db, a levelek közé 98 db, a nemesi iratok közé 18 db, a családi levéltárak anyagába 117 db, összesen 466 db.

Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportja igazgatóságának megkeresésére a múzeumi könyvtár készséggel bocsátván anyagát az igazgatóság rendelkezésére, a levéltári anyag kiválasztása a levéltár majdnem valamennyi csoportjának átkutatását tette szükségessé. E nagy munka eredményeként a középkori iratokból 7, az újabbkoriakból 3, a nemesi iratokból 12, a czéhiratokból 22, az 1848/49-iki iratokból és nyomtatott falragaszokból 46, a levelekből 4, a kisebb iratokból 7 db, továbbá a báró Balassa, gróf Forgách, gróf Rhédey és Soós családok level-

táraiból 1—1, a Kállay család levéltárából 4, a Görgei család levéltárának 1848/49-iki anyagából 15 db, összesen tehát 125 darabra rugó levéltári anyag választatott ki és adatott át a történelmi főcsoport igazgatóságának.

Nagyobb munkát igényelt még azon iratok kiválasztása, melyek a Kossuth Lajos örököseitől megvásárolt s. ez év végeig kettős zár alatt őrzött iratokból a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszterium engedélyével Helfy Ignác sz. képviselő úrnak Kossuth Lajos iratai VI. kötete számára leendő felhasználás végett kiadattak.

Folyamatban van az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigráció iratainak és a báró Balassa család levéltárának rendezése.

Végül dr. Schönherr Gyula levéltárnok hivatalos kiküldetésben április hó 13—15. napjaiban leltár mellett átvette és a múzeumba felszállította a gróf Bethlen család Marosvásárhelyt elhelyezett levéltárát.

A BUDAPESTI MAGYAR KIRÁLYI TUDOMÁNY-EGYETEM KÖNYVTÁRA 1895-BEN.

A budapesti egyetemi könyvtár 1895. évi állapotáról *Szilágyi Sándor* igazgató a következő jelentést intézte *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi miniszterhez:

Azon magas érdeklődés, melylyel Excellentiád millenáris ünnepélyünket kíséri, Excellentiádnak mondhatni közvetlen, személyes részvétele mindabban, mi hazánk kulturális intézményeinek méltó bemutatását kívánja eszközölni, buzditólag, irányadólag hatott arra, hogy hazánk kulturális és tanügyi képe a valóban megfelelően mutattassék be a kiállításon. Hiszen Excellentiád kifejezést is adott ezen kívánatának, hogy az ezredéves kiállításon hazánk főiskolája mennél méltóbban legyen bemutatandó.

Ez ösztönözte a könyvtár személyzetét is, hogy tehetségük és igyekezetük legjavával szolgálatába álljanak ezen ügynek. Egy csoportnak elnöke és előadói épen a könyvtár személyzetéből teltek ki; de kitünő szolgálatot tett dr. Máté Sándor, első ör. úr is azzal, hogy az egyetemi könyvtár történelmét keletkezésétől napjainkig megírta tisztán hivatalos adatok alapján s e nevezetes kulturális intézet multjának hű képét tárta fel. Erre nézve bátor vagyok még kiemelni azt, hogy igen becses e munka azon része, mely a könyvtárnak a kötetmi példányokra vonatkozó joga történelmi fejlődését tárgyalja, a mi ma aktuális jelentőségű is, ezenfelül a közéletünk és irodalmunk terén működők közül nem egyben kedves emléket újít fel az által, hogy az idő haladó éveit

jelül a millenniumra a régi könyvtárt külelrendezésében is bemutatja; kiváló jelentőségű még az a része is, melyben a szerző a könyvvállomány szaporítására szolgáló alapok fokozatos nagyobbdását történeti fejlődésében bemutatja, és éles, megfigyelő, bonczoló észszzel bírálja a statisztikailag csoportosított, számokban kifejezett könyvvállomány irodalmi belértékét, becset, mérlegeli a könyvtárnak a korabeli irodalmakhoz viszonyát. Szóval jelentősebb becsű művelődéstörténeti dolgozattal gyarapította irodalmunkat a nevezett első ór úr, midön sokoldalú hivatali elfoglaltsága mellett könyvtárunk bel- és küléletének történelmét szabatos rövidséggel, de minden egyes részletre kiterjeszkedve, főbb vonásokban híven megírta.

Mіндеzen többoldalú és nagy szorgalmat kívánó munkálatok a közszolgálat minden fennakadása nélkül hajtattak végre, egyedül csak a kézirati katalogus nyomásának folytatását kellett a folyó év őszére halasztanunk.

A jelen év folyamában a könyvtári személyzetben azon változás történt, hogy az Egervári Potemkin Ödön halála által megüresedett II. könyvtártisztzi állásra dr. Dézsi Lajos neveztetett ki, mint ki a pályázók közül a könyvtári vizsgát legtöbb sikerrel tette le s szép és számottevő irodalmi, könyvtári működéssel igazolta képességét s jövő sikeres működésének garanciáit nyújtotta.

A könyvtár 1895. évi forgalmáról s gyarapodásáról van szerencsem jelentésemet a következőkben tenni meg:

A könyvtár szaporodása legnagyobbbrészt a rendes évi dotációból és a könyvtárilletékből került ki, de ezen kívül adományozás útján is jutott a könyvtár intézetektől, hatóságok- és maginosoktól munkák birtokába, nevezetesen: a magy. kir., a csász. és kir. közös, és az osztrák csász. kir. kormányoktól, az angol, bolgár, canadai, német, olasz és orosz kormányoktól, a magyar országgyűlés képviselőházától, a cseh királyi, felső-ausztriai és az osztrák illyr-partvidéki helytartóságoktól, a m. tud. akadémia és az osztrák csász. tud. akadémiától, a magyar történelmi társulattól, az országos és fővárosi statisztikai hivataloktól, az »Országos Törvénytár« szerkesztőségétől, az ezredéves országos kiállítás igazgatóságától, a buenos-ayresi fővárosi statisztikai hivattal főigazgatóságától, a firenzei nemzeti könyvtártól, a cs. és kir. katonai földrajzi intézettől, a cs. k. osztrák fokmérési hivattaltól, a porosz kir. geodaesiai intézettől, a m. kir. földtani intézettől, a m. kir. meteorologiai és földdelejességi központi intézettől, a kalocsai érseki egyházmegyétől a besztercebányai takarékpénztártól, az aradvármegyei monografia-bizottságtól, a budapesti növendékpapságtól, az izr. irodalmi társulattól, budapesti rabbi-képző-intézettől; azon kívül a magyarországi jogakadémiák, kereskedelmi akadémiák stb. valamint a legtöbb külföldi egye-

tem is, mint rendszeren, úgy ez évben is beküldték kiadványait. A nyomdák közül: a bécsi csász. és kir. udvari és államnyomdától, a magy. kir. államnyomdától, az egyetemi nyomdától, az »Athenaeum« és »Franklin-társulat« nyomdáitól, továbbá az aradi, brassói, budai, debreczeni, kecskeméti, miskolczi, pozsonyi és veszprémi nyomdaktól kaptuk meg kiadványaikat. Magánosok közül a következők gyarapították könyvtárunkat adományaikkal: Paul Boyer (Paris), Bubicz Zsigmond (Kassa), C. C. Carles (Buenos-Ayres), Csánki Benjámín (Kúnhegyes), Dengi János (Karánsebes), Ernői János (Jásza), Finály Gábor (Kolozsvár), Fodor Dániel (Zilah), Frederik Jenő, Gabányi Árpád, Geley József, Goldziher Ignác, Irsik Ferencz (Szatmár), Iványi István (Szabadka), Jackson Sheldon (Washington), Jammu és Kashmir Makaraja (Lahore), Károly János (Székesfehérvár), Kiss István, Kolumbov István, Kontur Béla, dr. Kopallik J. (Bécs), Löw Immanuel (Szeged), Marchese Gaetano de Luca di Melpignano (Molfetta, Olaszország), Ludaits M. (Szt.-Endre), dr. Márki Sándor (Kolozsvár), Móricz Károly (Kecskemét), Nemes Antal, Ortvay Tivadar (Pozsony), dr. Palacky J. (Prága), Törökfalvi Pap Zsigmond (Nagybánya), Pinteztó Károly (Zombor), Rákosi Jenő, Ráth György, Reizner János (Szeged), dr. Schulek Vilmos, Schunda V. József, dr. Szádeczky Lajos (Kolozsvár), Szigetváry János, gróf Teleki család, Tóth Mike (Kalocsa), Umhauser Károly, dr. Vámbéry Ármin, gróf Vigyázó Ferencz stb. stb.

A könyvtár állománya az 1895. évben 1918 művel, mely 2704 kötetet képez, és 629 db. aprónyomtatvánnyal gyarapodott, ezt hozzáadva a múlt évi álladékhöz, az 1895. december 31-iki könyvtárállomány 215,363 kötet műből, 35,256 aprónyomtatványból, ezenfelül 1604 db és 439 kötet kéziratból áll.

Az olvasótermet 2392 látogatási jogosultsággal bíró olvasó 48,174 ízben vette igénybe és itt 50,624 művet használt. Az olvasók száma januárban 6209, februárban 6298, márcziusban 6275, áprilisban 3205, májusban 4474, júniusban 1609, szeptemberben 1446, októberben 6263, novemberben 7180, decemberben 5215 volt. Foglalkozásuk szerint a 2392 egyén között volt jog- és államtudomány-hallgató 992, orvostan-hallgató 472, bölcsészettan-hallgató 279, gyógyszerészetanhallgató 13, hittanhallgató 17, műegyetemi hallgató 120, közép- és szakiskolai tanuló 145, állatorvostanhallgató 12, jog- és államtud. szigorló 43, orvostani szigorló 27, ügyvédjelölt és joggyakornok 85, tanár- és tanítójelölt 17, magánzó 6, hivatalnok 60, hírlapíró és író 12, tanár és tanító 26, ügyvéd 11, orvos 37, lelkész 3, katonatiszt 2, mérnök 3, művész 7, műiparos 3. A használt művek szakok szerint a következőkép oszlanak meg: hittudomány 238, jogtudomány 16,276, államtudomány 5277, orvostudomány 10.282, matematika és természettudomány 3394, bölcsészet és nevelés-tudomány 1198,

történelem és földrajz 5477, nyelvészet és irodalom 6188, egyetemes encyclopaedia és vegyes művek 2294.

Megjegyzem, hogy ez adatokban az egyetemi tanárok és kutatók számára fentartott dolgozóteremben és a folyóirati szobában történt használati forgalom, a mi pedig évről-évre progresszív módon nagyobbodva, igen jelentékeny, itt nincsen felvéve.

A külföldi könyvtárak és tudományos intézetek közül az 1895. évben az amsterdami egyetemi könyvtár, a bécsi csász. és kir. udvari könyvtár, a bécsi cs. k. egyetemi könyvtár, a bécsi cs. tud. akadémia, a bécsi cs. és k. udvari és állami levéltár, a bécsi cs. és k. udvari és államnyomda, a bécsi cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltára, a bécsi k. k. Institut für österreichische Geschichtsforschung, a berlini kir. könyvtár, a boroszlói kir. egyetemi könyvtár, a czernowitzi cs. kir. egyetemi könyvtár, a firenzei Biblioteca Nazionale Centrale, a giesseni egyetemi könyvtár, a göttingai egyetemi könyvtár, a göttweigi kolostor könyvtára, a gráci egyetemi könyvtár, az innsbrucki egyetemi könyvtár, a krakói Jagello-egyetemi könyvtár, a lipesei egyetem államtudományi szeminárium, a milanoi Academia scientifico-letteraria, a moszkvai állami levéltár, a müncheni bajor kir. könyvtár, a münsteri levéltár, az olmützi cs. k. egyetemi könyvtár, a párisi nemzeti könyvtár, a párisi egyetemi könyvtár, a szt-pétervári csász. könyvtár, a varsói gróf Krasinski családi könyvtár, a vatikáni könyvtár stb. stb. állottak a könyvtárral összeköttetésben.

SZAKIRODALOM.

A kolozsvári nyomdászat története. *Irta Ferenczi Zoltán.*
Kiadja a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara. Kolozsvár. Ajtai
K. Albert Magyar Polgár könyvnyomdája. 1896. Nagy 8-rét,
VIII+128+2 l.

Amaz alkalmi művek között, melyek a millenium alkalmából jelentek meg, egyik legkiválóbb s legbecseesebb munka az a diszmű, melyet a kolozsvári kereskedelmi és iparkamara adott ki, A kolozsvári nyomdászat története címmel. Szerzője *Ferenczi Zoltán dr.*, a kolozsvári egyetemi és múzeumi könyvtárak igazgatója.

Mindenek előtt teljes elismerésünket kell kifejeznünk a kolozsvári keresk. és iparkamarának azért az eszméért, melynek megvalósítása oly szerencsésen sikerült e jeles mű által. A könyvnyomtatás, mint iparág, századok óta a legnagyobb, sőt mondhatni legfényesebb mértékben kifejlődve virult Kolozsvártt. Ez iparág történetét megiradni s ez által a magyar bibliográfiának is szolgálatot tenni, ez a terv a *Gámán Zsigmond* keresk. és iparkamarai titkáré, a hajdani derék hirlapíróé és íróé.

A mű szerzője előszavában felemlíti, hogy a rendelkezésére álló rövid idő ellenére is több szempontból örömmel vállalkozott e mű megírására. Igen lelkesen fejti ki azt a tiszteletre méltó szempontját, hogy ez által alkalma nyílik Kolozsvár történelmi multjának egyik legfényesebb s az egész haza előtt is méltán csodálatot keltő oldalát bemutatni, mely tanulságot tesz arról, hogy Kolozsvár nem egy csupán ujabban mesterségesen alkotott művelődési középpont, a minek ma sokan mondják, hanem oly művelődési középpont, mely azzá lett a maga erején s magának egész hazánk művelődéstörténetében halhatatlan érdemeket szerzett.

Ezt a tanulságot nyújtja — folytatja az előszó — városunk nyomdászatának története és Szabó Károly nagy műve is a XVI—XVII-ik század könyvészetéről. Ugyanis 1711-ig az összes hazai nyomdák közül itt jelent meg a legtöbb magyar nyelvű könyv, 327 mű. A Kolozsvárhoz legközelebb álló városokban, mint *Debreczenben* 262, *Lőcsén* 238, *Nagy-Szombathán* 144, a többi városokban mind csak százon alól áll a kiadott magyar könyvek száma.

Igaza van tehát a szerzőnek, mikor ezek után kijelenti, hogy e két század alatt Kolozsvár részint középpontja, részint közvetítője volt a magyar irodalom nagyobb részének. És csakugyan jellemző körülmény ez, amit a szerző megemlít, hogy míg a többi városokban a nyomdászatban bizonyos egyoldalúság uralkodik, a mennyiben a debreczeni nyomda református, a lőcsei evangélikus, a kolozsvári nyomdák a XVI—XVII. században s utóbb is mindenik felekezetet ügyét szolgálják.

Hozzá kell tenni azt — hangsúlyozza ezután a szerző — hogy Szabó Károly művének megjelenése után a *Magyar Könyvszemle* 1886-ig újabb 300 eddig ismeretlen magyar nyomtatványt ismertetett meg, s ez adatok még 36 új adattal gyarapították a kolozsvári kiadványok sorát, melyekkel az összeg 363-ra emelkedik. Ez új fölfedezések csak megerősítik az elébb mondottakat, mert csupán két városra esik belőlük valamivel több: Lőcsére 49, Nagy-Szombatra 43. Ez az arány állandó az újabban fölfedezett régi hazai magyar nyomtatványokban is. De emellett — így a szerző — könnyű belátni azt is, hogy a sorozat mind maig hiányos. A Heltai nyomda kiadványaiból 1600—60-ig oly csekély szám ismert, hogy ez mindenestre csak kis része annak, a mi e nyomdából napvilágot látott. Néha évek soráról egy kiadványát sem ismerjük, noha tudjuk, hogy működött. Ugyanezt mondhatjuk a későbbi időkről is, t. i. hogy sorozatunk semmi esetre sem teljes, ami ugyan a többi hazai nyomdákról is igaz, de aligha ilyen arányban.

Kiemeli a szerző itt, hogy midőn 1753 óta a szigorú könyvizsgálat idejében a kormány gyámkodása a nyomdákra is rátette elaltató kezét, Kolozsvárt is hanyatlott ugyan a nyomdászat, főleg műipari részében, de soha sem volt kevesebb két nyomdánál és termelésük sem apadt. Ugy, hogy 1805 táján, mely időről Beöthy azt jegyzi meg, hogy a szigorú cenzúra miatt nyomdáink száma nagyon megfogyott s egész hazánkban alig volt több tiznél, Kolozsvárt felváltva két, három, sőt négy nyomda is működött.

E szükséges és igen érdekes bevezető megjegyzések után (V. l.) kezdődik a tulajdonképeni mű, mely három részre van osztva, három korszakot ölelvén fel magában, nevezetesen: I. A Heltai nyomda időszaka (1550—1660), 3—22. l.; II. A nyomdászat mint műipar (1669—1784), 39—88. l. és végül a hanyatlás és újraébredés korszaka (1785—1896), 93—116. l.

A könyvnyomtatás eredetének rövid, velős tárgyalása után id. Heltai Gáspár nyomdáját tárgyalja a szerző, gondos életrajzát adván az elmagyarosodott szász könyvnyomtatónak, ki magyar területen a nyolczadik nyomdát állította föl Kolozsvárt s ki nyomdászati munkásságát 1550-ben Hofgreff György társaságában kezdte meg. A szerző rendre veszi a Heltai nyomda összes ismert termékeit, épügy, mint később a többi nyomdakét és évek szerint

elősorolja, sok új adatot fűzven hozzájuk. A legnagyobb figyelemmel követi a nyomda történetét s minden rendelkezésére álló adatot ügyesen csoportosítva, könnyen áttekinthető világos képét adja a könyvnyomtatás Kolozsvártt való fejlődésének.

Rátér ezután a XVI-ik században Kolozsvártt működött második nyomdára, a *jezsuiták* nyomdájára (1581—1588), majd folytatja a Heltai nyomda későbbi sorsát, legnagyobb részletességgel és mégis tömören, egész halmazát sorolván fel az új adatoknak.

A kolozsvári könyvnyomtatás a Heltai nyomda hanyatlásával s elenyészésével fényes korszakba lép. A reformátusok kolozsvári nyomdája azonos a Szenci Kertesi Ábraháméval, ki Oltári gróf Bethlen István segélyével külföldről szép betűket hozat. A nyomda a törökök elől Nagyváradról Kolozsvárra, innen Szebenbe megy. Itt Szenci örökösök nélkül elhalván, nyomdája az erdélyi fejedelmi kincstárra szállott. Később aztán a nyomdát a fejedelem áttétette Kolozsvárra. 1672 október 12-én Apafi Gyulafejérvártt kelt adománylevelével a nyomdát az enyedi és kolozsvári kollégiumoknak ajándékozta. később (1673 április 16-án) a gyulafejérvári fejedelmi nyomdát is, mely szintén Kolozsvárra költözött. A református kollégiumnak így egyszerre nagy és virágzó nyomdája lett, mely ez alakjában *Tótfalusiig* működött. A nyomda kiadványainak pontos és lelkiismeretes felsorolása után a *Veracius* testvéreknek rövid ideig tartott nyomdájával foglalkozik a szerző, majd áttér — igen helyesen egészen külön fejezetben — az »Erdélyi Féniks«-re Tótfalusi Kis Miklóstra.

Művének e része Tóthfalusinak legbecsesebb és legteljesebb eddig megjelent biográfiája, mely a mellett, hogy összefoglalja az eddig megjelent összes Tótfalusi-irodalmat, több igen érdekes új adattal világítja meg e művész és tudós, mert joggal lehet annak nevezni, viszontagságteljes életét. Valóban büszkeség tölti el keblünket, mikor látjuk, hogy a XVII-ik században, mikor még javában dülta Magyarországot s Erdélyt a török, mikor ez ország szerencsétlen politikai viszonyai is annyi vérontást kivántak, Erdélyben a nyomdászatot egy hazáját szerető zseniális mester oly magas fokra emeli, hogy egész Európában nem különb az. Nézzük meg Tótfalusi műveit, akár bibliáját, akár hármás történetét, a betűk izléses volta és csinosága, a metszetek tökéletessége valóban bámulatos.

Nincs az a francia díszmű, mely egy századdal, sőt két századdal később is különb czimlapmetszeteket tudna felmutatni, mint a külföld fényéből Kolozsvárra *haza* jött magyar könyvnyomtatóé. Ezért helyeseljük, hogy a szerző különös figyelmet fordított Tótfalusiira, ki megérdemli, hogy halála után ennyi idővel méltassák halhatatlan érdemeit, melyeket — nem utolsó s nem első eset — kortársai üldözéssel fizettek.

E részben özv. *Lengyel* Andrásné nyomdájának, majd az unitáriusok, reformátusok, s református kollégium, továbbá a jezsuiták nyomdáját tárgyalja a szerző, ki az utolsó részben e nyomdák sorsának előadása után a többi nyomdákat, a múlt század s a jelen kolozsvári nyomdáit ismerteti, mindent adatokkal, tömören, világosan.

A munka páratlan szorgalommal és buzgalommal, látható ügyszeretettel van megírva, egész halmaza, kincsesbányája a magyar bibliográfiának. Az újabb bibliografiai irodalom egyik igen becses terméke, melyért tudós és fáradhatatlan szerzője a legteljesebb elismerést érdemel.

Ki kell emelnünk, hogy a mű kiállítása meglepően, valóban megörvendeztetően diszes és izléses, valóságos pompával van kiállítva. Egész sereg pompásan nyomott czimlapmásolat ékesíti és diszes kezdőbetűi, tiszta és izléses nyomása bármelyik fővárosi könyvnyomdának becsületére válnék. *Ajtay K. Albert* könyvnyomdája állította ki ilyen szépen e derék művet, mely valósággal becses és szép ajándék a magyar bibliográfiának a kolozsvári iparkamarától s a szerzőtől. Igen igen óhajtandó volna, hogy ezt a művet s a kolozsvári iparkamara nemes, okos cselekedetét például vegyék az ország több városaiban.

Megjegyezzük még, hogy a munka nem kerül könyvpiacra, csupán 200 példányban nyomtatták, ami persze még inkább emeli az egyes példányok becsét.

— i—s.

Régi magyar költők tára. VI. kötet. XVI. századbeli magyar költők művei. A M. Tud. Akadémia megbízásából közléteszi Szilády Áron. 5. kötet. 1545—1559. Budapest, 1896. VIII+403 lap.

Ily czímmel jelent meg a M. Tud. Akadémia e nagybecstű kiadványának oly régóta és óhajtva várt hatodik kötete, mely 15 év költői termékét s 18 névszerint ismert és számos névtelen magyar költő műveit foglalja magában. E kötetben vannak *Szegedi Kis István, Sziráki Balázs, Armbrust Kristóf, Máday Mihály, Ráskay Gáspár, Gyulay István, Heltai Gáspár, Töke Ferencz, Szegedi Gergely, Pap Benedek, Baráth István, Nagyfalvi György, Vilmányi Libécz Mihály, Békési Balázs, Gergely mester* összes magyar verses alkotásai s e gazdag tartalomban leli a »nonum prematur in annum« pontos betartását, magyarozatát és mentességét is egyuttal. Mert e kötet is, mint a többi előzői, bő, mondhatni kimerítő életrajzi »jegyzetek«-kel van ellátva minden egyes íróról. Micsoda nehézségekbe ütközik e szétszórt adatok összeresgetése oly írókról, kiknek eddig a nevével alig tudunk egyebet, csak az tudja, a ki valaha megpróbálkozott vele. Nagyobb apparatussal senki se dolgozik e téren irodalomtörténészeink közül Sziládynál, a ki bámulatosan tudja e művében értékesíteni

előzetesen tett történeti tanulmányait, a nélkül, hogy ez által egyoldalúvá válnék. Nem tartom szükségesnek e kötet bővebb méltatásába bocsátkozni; a ki ismeri az előző köteteket, megelégedéssel és lelki gyönyörűséggel olvassa végig ezt is, mely méltó folytatása azoknak, s csupán annyiban tér el azok tárgyalási módjától, hogy ebben a nyelvészeti fejtegetés szűkebb térre van korlátozva, a mi az előbbi köteteknél helyén való volt, de most már a *Nyelvtörténeti Szótár* megjelenése óta feleslegessé vált. Azért mi csak arra szorítkozunk, hogy e folyóirat maga elé tűzött céljának megfelelőleg e kötet könyvészeti eredményeit regisztráljuk. Még csak azt említjük meg, hogy a kötet legbecsesebb része a Ráskay Gáspár »*Egy szép históriája a vitéz Franciscóról*«, a melynek magyarázatába Szilády hasonló előszeretettel mélyed el, mint egykor a Toldi-monda eredetének nyomozásába s hozzátehetjük, hogy hasonló óvatossággal a következtetést, hasonló sikerrel az eredményt, hasonló bravúrral a tárgyalási módot illetőleg.

Három önállóan megjelent magyar nyomtatvány van itt e kötetben kiadva. *Armbrust* (Ormprust) *Krisztof* »*Gonoz azzony embereknek erkelchekroel vallo Oenek*« című Bécsben év nélkül megjelent műve, melynek egyetlen példányát a M. Nemz. Múzeum könyvtára őrzi (Szabó K. RMK. I. 322.), *Ráskay Gáspár Franciscója* az akadémiai könyvtárban levő debreczeni 1574-ik évi első kiadás után (U. ott. 108.) és az ezzel egyidejűleg szintén Debreczenben kiadott »*Historia a Jersusalem varasanak veszedelméről*« című mű, melynek *Szegedi András* a szerzője, a mely ma ismert legrégebb kiadásnak egyetlen példánya szintén csak a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában van meg. A *Szegedi András* nevével egy új név jelenik meg a magyar irodalom történetében a *Csengeri* András neve helyett. A »*Jersusalem varasanak veszedelméről*« szóló historia versfejeiből a *Chegery* név olvasható ki, ennek alapján adta Toldy F. (M. költ. tört. 2. kiadás 163 lap) szerzőnek a *Csegéri* vagy *Csegezi*, Szabó Károly (101. 125. 168. 188. szám) a *Csengeri* nevet. Szilády Áron a Székely Nemz. Múzeum Csereyné-kódexében ez ének olyan szövegére akadt, melyet az első ismert kiadásnál 9 évvel előbb, tehát 1565 ben irtak le, s a melyben úgy a versfejek (»*per Andream Chegedii*«) mint a cím (»*Hystorya sattis elegans ffacta per andream Zegedy de expugnatione urbis Jersolimittane*«) a *Szegedi* név mellett tanuszkodnak.

Továbbá két énekről, melyek egyikét eddig *Szegedi Lőrincz* ének, másikat *Mágócsi Gáspár* ének tartotta az irodalomtörténet, kimutatja, hogy azok a *Szegedi Gergely*éi stb.

A kötetnek ez és még számosabb ilyen eredményei, melyeket hosszú lenne itt rendre felsorolnunk, csak még élénkebbé teszik azt az óhajtást, vajha követné azt mentül előbb a hetedik

kötet. Az eddig megjelent kötetek után biztosra vehetjük, hogy az is — az érdekes anyagon kívül — nem egy új irodalomtörténeti adatot tartalmazand s nem egy téves adatot javítand majd ki.

Dr. Dézsi Lajos.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok címjegyzéke. 1831-től—1895. végeig. Budapest. 1896. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia.

Harmadfél ivre terjedő tömören nyomtatott füzet számol be az első magyar tudományos intézet tevékenységének egyik ágáról. Helyes gondolat volt most, az ezeréves nagy nemzeti beszámolás alkalmából összeállítani azoknak az irodalmi termékeknek jegyzékét, melyeknek megjelenése szorosabb vagy tágabb kapcsolatban áll az akadémia tevékenységével. Ennek a tevékenységnek meg-bírálása nem hozzánk tartozik; minket a két füzet kizárólag bibliografiai szempontból érdekel. Azonban ezt a szempontot sem lehet erősebben alkalmazni, mert ennek a füzetnek össze-állításánál, úgy látszik, csak is a cél lebegett szem előtt, hogy a nagy közönségnek mintegy leltárszerűleg be legyen mutatva az akadémiai kiadványok sorozata, némileg üzleti czélokat is figye-lembe véve. Legalább az akadémiai kiadványok megrendelési föl-tételeinek közlése ilyesmit sejtet. Különben is van az akadémia kiadványairól egy bibliografiai érdekességű, pontos tárgymutatók-kal ellátott terjedelmes ismertetés is, mely pár évvel ezelőtt jelent meg. A most kiadott füzet érdekességét nagyban emeli az az előszó, melyben *Szily Kálmán* főtítkár elmés tollal vázolja az akadémiai kiadványok történetét s megírja ily módon a magyar tudományos irodalom történetének egy fejezetét. A Magyar Tud. Aka-démia első kiadványa 1831 január havában jelent meg, ily cím-mel: *A Magyar Tudós Társaság Alaprajza és Rendszabásai. Pesten 1831. Nyomtatott Petrózai Trattner J. M. és Károlyi Istvánnál.* 1831-től 1848-ig a Magyar Tud. Társaság, nem számítván az apróbb füzetkéket, összesen 166 kötetet adott ki; ebből 64 az I., 21 a II., 18 a III. osztály körébe, 63 az összes Akadé-miára tartozik. 1849-től 1867-ig 131 kötet akadémiai kiadvány jelent meg: 11 az I., 67 a II., és 19 a III. osztály köréből, 34 pedig az összes akadémiaira vonatkozó. Végül 1867-től 1895 végeig, az apróbb füzeteket itt sem tekintve, 786 kötetre rúg az összes kiadványok száma, ebből pedig 181 az I., 450 a II., 103 a III. osztály tevékenységi körébe vág, 52 az összes akadémiaira vonatkozik.

E—r.

A magyar állam nyomdászat-történelmi térképe. Ter-vezte és magyarázó szöveggel ellátta Firtinger Károly. A millenium alkalmából kiadta a Könyvnyomdászok Szakköre. Budapest, 1896.

Azok mellett a több-kevesebb alapossággal és részletesség-gel megírott magyar dolgozatok mellett, melyek a hazai nyomdá-

szat fejlődését tárgyalják, igen hasznos és dicséretes munka volt ennek a füzetnek összeállítása is, melynek főcélja, hogy »rövidke pillantást szenteljen a néha-néha nehéz megpróbáltatásokon keresztülment hazai könyvnyomtató sajtó, kulturális haladásunk emez éppen nem utolsó helyen álló tényezője, nagy multjának méltatására.« A lelkiismeretes szerző célját elérte, mert összehordott adatai minden fejtegetés nélkül is híven visszatükrözik a magyar sajtó közművelődési jelentőségét. Egynehány bevezető sor és Hess András budai nyomdájának ismertetése után sorba veszi a magyarországi városokat a nyomdák keletkezésének időrendje szerint. Mindössze név és évszám halmazt nyújt, csakhogy ebben a pontos és ügyes összeállításban a száraz adatok életet nyernek s beszédes hirdetőivé válnak a magyar szellemi fogékonyság terjedésének. Az első csoportot a XV—XVII. századok alkotják, külön csoportot képez a XVIII. század, a XIX. század első fele s az 1850—1895-ig terjedő időszak. Ezenkívül egy fejezet feltünteti a horvátországi és szlavóniai könyvnyomtatás multját és jelenét. Igen érdekes az a statisztikai rész is, melyben többek közt a hazánkban 1895-ben működött összes nyomdák pontos jegyzéke is foglaltatik. Figyelemreméltó adatokat tartalmaznak továbbá azok a fejezetek, melyek a személyzeti viszonyokkal, a gyorsajtó elterjedésével s az egyleti és társadalmi ügyek ismertetésével foglalkoznak. S mindez tulajdonképpen magyarázó szövege annak a pompás kivitelű térképnek, mely alkalmas jelzésekkel szemléltetően tünteti föl a könyvnyomtatásnak hazánkban való fokozatos térfoglalását.

E—r.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

Kinevezések a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában az 1896. évi költségvetésben rendszeresített két segédi állást betöltvén, a nyomtatványi osztályhoz f. évi június 27-én *Melich János* drt, a levéltári osztályhoz augusztus 13-án *Bartha József* drt nevezte ki asszisztenssé.

Miniszteri köszönet. A vallás- és közoktatásügyi miniszter *Thaly Kálmán* országgyűlési képviselőnek s általa az egész *Thaly* családnak köszönetet mondott azon hazafias elhatározásukért, hogy családi levéltárukat a Magyar Nemzeti Múzeumban helyezték el.

A kolozsvári egyetemi könyvtárból. *Ferenczi Zoltán* drt, az Erdélyi Múzeum-egylet könyvtárnokát, ki e minőségben egyttal a kolozsvári egyetemi könyvtár élén is állott, ő cs. és apost. királyi felsége f. évi július hó 13-án a kolozsvári egyetemi könyvtár rendes igazgatójává nevezte ki, *Gyalui Farkas* dr. egyetemi könyvtártisztnek pedig a könyvtárhoz címzet és jelleget adományozta.

A szegedi Somogyi-könyvtár új helyisége. Szeged városa az ezredéves jubileum alkalmából fényes közművelődési palotát emeltett abból a czélből, hogy a Somogyi-könyvtár, a városi múzeum s a szegedi Dugonics-társaság benne rendeltetésükhöz méltó hajlékot találjanak. A palota felavatása ez évi szeptember hó 6-án ment végbe; a kormányt ez ünnepen *Dániel Ernő* kereskedelmi miniszter és *Zsilinszky Mihály* vallás- és közoktatásügyi államtitkár képviselték, utóbbi Wlassics miniszter helyettese gyanánt is, aki ugyane napon a kassai székesegyház felszentelésén vett részt.

Tudományos utazás. A Magyar Nemzeti Múzeum tudományos utazási alapját a könyvtár tisztviselői közül ez idén *Erdélyi Pál* dr. vette igénybe, a czélből, hogy a British Museum könyvtárának szervezetét tanulmányozza. *Erdélyi* dr. szeptember havát töltve Londonban, már visszatért utazásából és annak eredményéről részletes jelentésben fog beszámolni.

Az akadémiai könyvtár kiállítása. A Magyar Tud. Akadémia könyvtárának igazgatósága a nyári hónapokban a könyvtár olvasótermében magyar nyelvemlékekből, levelekből, történelmi emlékekből, vegyes kéziratok s nyomtatványokból és képekből, valamint a Kisfaludy-Társaság ereklyetárából kiállítást rendezett, mely szeptember hó 15-éig hetenkint háromszor volt nyitva a nagy közönség számára. A kiállított emlékek jegyzékét az Akadémiai Értesítő augusztusi füzete borítékán találjuk közzétéve. Ez emlékek sorozata kétségkívül igen sok becses darabot foglal magában, magának a kiállításnak jellegét azonban a kiállított tárgyak után pontosan megállapítani egy kissé nehéz. Nem tudjuk, mire gondolt a könyvtár vezetősége, hogy éppen most, midőn az ezredéves orsz. kiállításon az összes hazai gyűjteményeknek érdekesebb könyvtáránya amúgy is össze van hordva az érdeklődő közönség részére, egy ilyen külön kiállítás rendezésére határozta el magát. De még nagyobb zavarban vagyunk, ha megakarjuk határozni az akadémiai kiállítás jellegét és jelentőségét. Mert bármennyire iparkodunk is, nem sikerül fölfedeznünk azt az irányeszmét, mely a kiállítás rendezőit vezette. Mit akart fölmutatni az akadémiai kiállítás? A könyvtár érdekesebb darabjait csupán, minden magasabb cél nélkül pusztán a laikusokra gondolva? E miatt kár volt vesződni, hiszen az ezredéves kiállításon laikus szemek teljesen kielégíthetik magukat. Érdemesebb lett volna talán az akadémia könyv- és kézirattári anyagából egy kis irodalomtörténeti kiállítást rendezni, melyet haszonnal tanulmányozhattak volna mindazok, kiket az ilyesmi érdekel. Ebben a kiállításban azonban a legkülönbözőbb dolgokat lehetett látni egymás mellett; valóságos könyvészeti quodlibetben lehetett gyönyörködni. A magyar nyelvemlékek csoportjában az akadémiai könyvtár kódexei és ritkább könyvei voltak kiállítva. A nemrég fölfedezett besztercei szójegyzék talán először most került szélesebb körű nyilvánosság elé. A II. csoportban nevezetes irodalmi és történeti alakok levelei és kéziratainak minden rendszerességet nélkülöző gyűjteményét találhatjuk. Néhány történeti emlék alkotja a III. csoportot, míg a IV-ben a legkülönösebb dolgok kerülnek egymás mellé, ilyen formán: Alkonyati hangok. Török anthologia. 1893. Anthonii Koburger Biblia. (Nürnberg, 1483.) Biblia (XIII. század.) Dante, Comedia Divina. (Velence. 1497.) Enderi Története (Tálík irás. Török kézirat) stb. stb., a legkülönbözőbb latin, olasz, török, perzsa kéziratok, régi és egészen modern nyomtatványok. Az V. csoport néhány metszetet és rajzot (a gróf Waldstein János magyarországi tájkép gyűjteményéből is 13 darabot) tartalmaz. A kiállítás gazdagságát és érdekességét nagyban emeli a Kisfaludy-Társaság ereklyetára. Szóval, igen sok becses és érdekes tárgya van kétségtelenül az akadémiai kiállításnak, csakhogy a speciális, komoly magyar irodalmi szempontok háttérbe szorulnak s a bibliografiai érzék hiánya ötlük szembe. Mellesleg fölemlítjük, hogy az akadémiai könyvtár olvasótermében a Vitkovics arcképe fölé a Horváth István neve van följegyezve. *E—r.*

Mr. Henri La Fontaine, a belga szenátus tagja, a brüsszeli nemzetközi bibliografiai intézet igazgatója, a f. évi szeptember havában tartott interparlamentáris konferencia alkalmából Budapesten időzván, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárát is meglátogatta, a könyvtár osztályait behatóan megtekintette és *Fejérpataky László* dr. igazgatóórral, valamint e folyóirat szerkesztőjével érintkezésbe lépett, abból a célból, hogy a brüsszeli nemzetközi bibliografiai intézet és a magyarországi könyvtárak között állandó összeköttetést létesítsen. Azt hisszük, e tárgyalások eredményiről legközelebb konkrét alakban tehetünk jelentést. *La Fontaine* az egytetemes katalogus-kérdésének megoldásával foglalkozik s ennek leghathatósabb eszközeül a Dewey-féle amerikai tizedes szakrendszert hirdeti. Az általa vezetett nemzetközi bibliografiai intézetnek épen az a célja, hogy e rendszert a gyakorlatban érvényesítse és az egész művelt világban általánossá tegye. Az általa megindított mozgalommal folyóiratunk egyik munkatársa a legközelebbi füzet hasábjain részletes tanulmányban fog foglalkozni.

Sch.

A Régi Magyar könyvtár III. kötetéből, melynek szerkesztésében *Hellebrant Árpád* ismert szakképzett bibliografusunk, a Magyar Tudományos Akadémia könyvtárának tisztviselője lépett *Szabó Károly* örökébe, e héten megjelent az első rész. A nagy bibliografiai vállalatnak ez új kötete a magyar szerzőktől külföldön 1480-tól 1711 ig megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok könyvészetét foglalja magában. Ebből az első rész, 800 lapnyi terjedelemben, az 1670. évig halad és 2547 munka bibliografiai leírásával teszi gazdagabbá könyvészeti irodalmunkat. Addig is, míg beható ismertetésével foglalkozhatnánk, sietünk ez uton felhívni ez érdemes kiadványra szakembereink figyelmét.

Sz.

Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjában közszemlére tett bibliografiai anyag felől részletes ismertetésben óhajtottunk volna már most beszámolni, de erre hivatott munkatársunk sokoldalú elfoglaltsága miatt nem válthatta be ígérését s így az ismeretet csak legközelebbi számunkban hozhatjuk.

Szerk.

A magyar könyvkereskedők egyesülete terjedelmes előterjesztést adott át a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszternek, melyet bátran tiltakozásnak is nevezhetünk a nyomdai köteles példányokról szóló törvényjavaslat legtöbb intézkedése ellen. A memorandum, — melyvel egyébként folyóiratunk más helyén bővebben foglalkozunk — sok képzelt sérelem között néhány olyanról is panaszkodik, ami csakugyan orvoslást követel. Az egész mindazonáltal egyoldalú felfogásról és alaptalan rémlátásról tanúskodik. Az előterjesztéshez egy kimutatás is van csatolva, mely teljes gyűjteményét akarja adni mindazon magyar irodalmi műveknek, melyek az utolsó tíz év alatt hazánkban (Budapestet kivéve) megjelentek. Százhuszonhét kisebb-nagyobb város és község nyomdájának termékei vannak itt, helyek

szerint, betűrendben felsorolva. A jegyzékbe vett művek száma 2225; de a lajstrom, mint már idézett cikkünkben említettük, épen azért, mert célzatosan a vidéki szellemi termelés silányságát akarja feltüntetni, a lehető leghiányosabb. Százával lehetne felsorolni csak a jobb könyveket is, melyekről lehetetlen, hogy budapesti könyvkereskedőink ne bírnának tudomással, nem is szólván a kisebb igényű, s így figyelmet alig keltő irodalmi termékekről. A munkának tehát miként célja sem állja ki minden tekintetben a kritikát, épúgy eredménye sem teszi meg azt a szolgálatot, melyet a hazai bibliográfia várhatott volna tőle.

F.

Helyreigazítás. A Magyar Könyvszemle f. évi I. füzetének 84—86. lapjain közzétett nyilatkozatomhoz csatolt szerkesztői megjegyzés dicséretet szavaz meg csekélységemnek azért, hogy a Szent-Benedek-rend központi könyvtárának teljes czédula-katalogusát elkészítvén, »aránylag oly rövid idő alatt pótoltam elődeim mulasztását.« Hogy minden félreértésnek elejét vegyem, ki kell jelentenem hogy e czédula-katalogus létrehozásaért a dicséret elődömet, *Halbik Cypríánt* illeti meg, kinek érdemét a magaménak tulajdonítani soha nem volt szándékomban, a minthogy szóban forgó nyilatkozatomban is csupán az általános örömmek adtam kifejezést a felett, »hogy végre van egy teljes czédula-katalogusunk.« Pannonhalmá, 1596. szeptember 30.

Récsey Viktor.